

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

TAĞİZADƏ TUNCAY MƏMMƏDCƏFƏR oğlu

**"Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf
strategiyası" mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

*İş müdafiyyəyə təqdim
edilmək üçün buraxılmışdır*

*Magistratura mərkəzinin
direktoru:*

i.e.d., prof. Q.N.Manafov

İxtisasın şifri və adı: 050401 - "Dünya İqtisadiyyatı"

İxtisaslaşma: "Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər"

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. M. İ. Bərxudarov

Magistr proqramının rəhbəri:
i.e.n., dos., M.R.Cəmilov

Kafedra müdiri: **i.e.d., prof. Ş.H.Hacıyev**

Bakı-2016

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
--------------------	----------

Fəsil1 Qloballaşma və geoiqtisadi inkişaf modelinin nəzəri-konseptual əsasları

1.1Beynəlxalq Əmək Bölgüsü beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin obyektiv əsası kimi.....	5
1.2 Qloballaşma şəraitində ölkənin xarici iqtisadi strategiyası ilə bağlı nəzəri yanaşmaların ümumi şərh.....	14
1.3Geoiqtisadi inkişaf modelinin milli maraqların qorunmasında rolu.....	22

Fəsil2 Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının kompleks tədqiqi.....

2.1 Qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqları.....	31
2.2 Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyinin qiymətləndirilməsi.....	40
2.3 Azərbaycanın qlobal iqtisadi proseslərdə iştirakının mövcud vəziyyəti.....	48

Fəsil 3 Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf modelinin əsas istiqamətləri.....

3.1 Qloballaşma prosesində Azərbaycanın xarici iqtisadi inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması istiqamətləri.....	59
3.2 Geoiqtisadi maraqların reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığı.....	70

Nəticə və təkliflər.....	80
---------------------------------	-----------

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	85
---	-----------

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı . Bütün dünyada geniş vüsət alan qloballaşma prosesləri müasir dövrdə iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunmasında xarici amillərin rolunu xeyli artırır. Belə ki, milli iqtisadiyyatların qlobal iqtisadi sistemə integrasiyasının güclənməsi onlar arasında ictimai həyatın bütün sahələrində qarşılıqlı asılılığı da gücləndirir və ölkələr arasında maddi və qeyri-maddi axınların intensivləşməsi ilə müşayiət olunur. Müasir şəraitdə dünya təsərrüfatının bütövləşməsi ilə milli iqtisadiyyatların inkişafında geoiqtisadi amilin rolu kəskin artır. Xüsusi ilə Azərbaycan kimi kiçik iqtisadiyyatlı və iqtisadiyyatı xarici amillərdən xüsusilə güclü asılı olan ölkələr üçün bu amillərin ölkənin iqtisadi inkişafı, ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığı üçün müstəsna əhəmiyyəti vardır. Bu şəraitdə effektiv geoiqtisadi inkişafın təmin edilməsi milli iqtisadiyyatın dayanıqlılığının əsas amilinə çevrilir.

Müasir dövrdə Azərbaycanın tranzit ölkə kimi mövcud imkanlarının qiymətləndirilməsi və bundan ölkəmizin iqtisadi qazanclarının artırılması istiqamətlərində istifadə olunması yollarının üzə çıxarılması məqsədilə elmi – nəzəri tədqiqatların aparılması çox əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan ölkənin geoiqtisadi inkişaf modelinin hazırlanması üçün onun əsas hədəflərinin müəyyən olunması, metodoloji yanaşmanın seçilməsi və müvafiq strategiyanın reallaşdırılması üçün həyata keçirilməsi zəruri olan tədbirlərin işlənib hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir və təqdim olunan magistr dissertasiyası mövzusunun aktuallığını şərtləndirir.

Magistr dissertasiyasının məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının öyrənilməsi və bu kontekstdə iqtisadi siyasətin perspektivlərinin araşdırılmasından ibarətdir. Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün tədqiqat işi qarşısında aşağıdakı konkret vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Qloballaşma və geoiqtisadi inkişaf modelinin nəzəri-konseptual əsaslarının təhlil edilməsi

- Qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqlarının təhlil edilməsi;
- Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyinin qiymətləndirilməsi
- Azərbaycanın qlobal iqtisadi proseslərdə iştirakının mövcud vəziyyətinin araşdırılması
- Azərbaycanın xarici iqtisadi inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması istiqamətləri, həmçinin geoiqtisadi maraqların reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığı təhlil edilmişdir.

Magistr dissertasiyasının elmi yeniliyi. Dissertasiya işində Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının parametrləri sistemli şəkildə təhlil edilmiş və geoiqtisadi amillər kontekstində bu strategiyanın perspektivləri araşdırılmışdır.

Magistr dissertasiyasının strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paraqraf, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və xülasədən ibarətdir.

Birinci fəsildə Beynəlxalq Əmək Bölgüsünün beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin obyektiv əsası kimi xüsusiyyətləri, qloballaşma şəraitində ölkənin xarici iqtisadi strategiyası ilə bağlı nəzəri yanaşmalar, geoiqtisadi inkişaf modelinin milli maraqların qorunmasında rolu araşdırılmışdır.

İkinci fəsildə qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqları, Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyi, Azərbaycanın qlobal iqtisadi proseslərdə iştirakının mövcud vəziyyəti tədqiq edilmişdir.

Üçüncü fəsildə Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf modelinin əsas istiqamətləri, Qloballaşma prosesində Azərbaycanın xarici iqtisadi inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması istiqamətləri, həmçinin geoiqtisadi maraqların reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığı təhlil edilmişdir.

Fəsil 1. Qloballaşma və geoiqtisadi inkişaf modelinin nəzəri-konseptual əsasları

1.1 Beynəlxalq Əmək Bölgüsü beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin obyektiv əsası kimi

BİM-in formalaşmasının və inkişaf etməsinin əsasında nə üçün xüsusi olaraq beynəlxalq əmək bölgüsünün durduğunu aydınlaşdırmaq üçün, fikrimicə, birinci növbədə BƏB-in mahiyyətini araşdırmaq lazım gəlir. Bu sahədə çox sayda fikirlər olsa da, ən ümumi şəkildə demək olar ki, BƏB əməyin ictimai bölgüsünün ən yüksək forması olub bu və ya digər əmtəə növləri üzrə ölkələr arasında daimi, qarşılıqlı faydalı ixtisaslaşmaya və onların istehsalın nəticələri ilə müəyyən səviyyədə nisbətlərində mübadiləsinə əsaslanır. BƏB əmtəələr, xidmətlər, biliklərlə beynəlxalq mübadilənin, ölkələrin inkişaf səviyyəsindən və ictimai quruluşundan asılı olmayaraq onlar arasında istehsal, elmi-texniki, ticarət və s. növ əməkdaşlığın obyektiv əsasıdır. BƏB ölkə daxilində və ölkələr arasında əmək bölgüsünün nəticəsidir. Əmək bölgüsü dedikdə, burada konkret əməyin ayrı-ayrı hissələrə bölünməsi, şaxələnməsi nəzərdə tutulur.

BƏB-in tarixən birinci əsas məqsədi əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi olmuşdur. İqtisadi və sosial tərəqqinin əsası olan əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi zərurəti daim BƏB-in hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış etmişdir. Çünki ölkədaxili əmək bölgüsü yolu ilə məhsuldar qüvvələrin inkişafı ilə əlaqədar ölkə daxilində istənilən sahədə istehsal olunan məhsul müəyyən həddə çatdıqdan sonra daxili tələbi üstələyir. Nəticədə rentabelliği saxlamaq, durğunluğun qarşısını almaq məqsədilə müəssisələr xarici bazarlara çıxırlar. Beynəlxalq rəqabətdə ölkələr və onların müəssisələri üstünlüklərə malik olduğu sahələrdə qalib gəlir, üstünlüklərə malik olmadıqları sahələrdə isə məğlub olurlar və müvafiq sahələr istiqamətində beynəlxalq səviyyədə ixtisaslaşırlar, digərindən

isə imtina edirlər. Beləliklə, ölkələrin bu və ya digər sahələr üzrə BƏB-də ixtisaslaşması birinci növbədə BİM-in ilk forması olan beynəlxalq ticarətin, BƏB-in dərinləşməsi isə sonradan BİM-in digər formalarının təşəkkülünə səbəb olur, onların inkişafı üçün ilkin ünsürlər yaradır.

BƏB, ölkələrin milli istehsal xərcləri beynəlxalq xərclərə nisbətən minimal səviyyədə olan əmtələrin istehsalı üzrə uzunmüddətli ixtisaslaşma prosesi nəticəsində yaranmışdır. Bu nöqteyi-nəzərdən BƏB-in əsas funksional təyinatı ondan ibarətdir ki, o, ayrı-ayrı ölkələr arasında möhkəm və inkişaf edən iqtisadi əlaqələr qurmaqla onların ümumi əmək bölgüsünün strukturunun formalaşdırılmasına səmərəli təsir göstərir. Bu onunla əlaqədardır ki, BƏB ölkələrə öz səylərini onların ən əlverişli istehsal şərtlərinə malik olduğu sahələrdə cəmləşdirməyə şərait yaradır. Odur ki, müxtəlif ölkələri BƏB-də iştiraka sövq edən ən başlıca məqsədlərdən biri də artıq istehsal xərclərinə qənaət etməkdir.

Ölkələr və onların müəssisələri yerli istehsal xərcləri beynəlxalq xərclərdən baha olan əmtələrin istehsalından imtina edib onları idxal etməklə əlavə mənfəət qazanırlar. Ona görə də tam əminliklə demək olar ki, BƏB istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsi məqsədinə xidmət edir, ictimai əməyə qənaət edilməsi vasitəsi kimi məhsuldar qüvvələrin səmərəli, düzgün yerləşdirilməsi və istifadəsinin əsas aləti rolunu oynayır.

BƏB-də iştirak edən ölkə mövcud maddi və mənəvi potensialı daha da optimal şəkildə istifadə etməyə, dünya üzrə elm və texnikanın ən yeni nailiyyətlərini qısa zaman müddətində tətbiq etməyə, iqtisadiyyatın restrukturizasiyasını sağlam şəkildə həyata keçirməyə, əhəlinin tələbini daha dolğun və rəngarəng şəkildə ödəməyə, milli strateji maraqları reallaşdırmaq istiqamətində böyük imkan əldə edir. [1]

Bu səbəbdən də qeyd etmək olar ki, məhz BƏB bütün dünya miqyasında səmərəli beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qurulmasının ilkin maddi şərtini

təşkil edir, milli iqtisadiyyatların vahid dünya təsərrüfatında birləşdirilməsinin əsasında durur.

Ona görə də hər bir ölkənin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə iştirakı məsələsini nəzərdən keçirərkən qeyd etmək lazımdır ki, istənilən dövlətin burada iştirakının obyektiv səbəbi beynəlxalq səviyyədə əmək bölgüsü və mübadilədir.

BƏB-in nəzəri əsaslarının formalaşdırılmasında “müqayisəli istehsal xərcləri”, yaxud “müqayisəli üstünlüklər” nəzəriyyəsi klassik siyasi iqtisadın ən əsas və ən vacib nailiyyətləri hesab olunur.

Müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinin əsasında müxtəlif coğrafi, iqlim mühitində yerləşən ölkələrin iqtisadiyyatları arasında təbii fərqlərin mövcud olması ideyası qoyulmuşdur.

Müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsi bu və ya digər əmtəə üzrə BƏB-də ixtisaslaşmanın ölkələrin başqa ölkələrə nəzərən mütləq üstünlüklərə malik olduğu zaman deyil, hətta belə üstünlüklərin olmadığı zamanda da mümkünlüyünü sübut edir.

Beləliklə, bu, ya digər əmtəələrin istehsalı ilə bağlı çəkilən xərclərin müqayisəsi belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, hər hansı bir ölkənin onun üçün tələb olunan bütün əmtəələri istehsal edilməsindənə, BƏB-də iştirak etməklə onun üçün ən az, minimal xərclərlə başa gələn əmtəələrin istehsalı üzrə ixtisaslaşması məqsədəuyğundur. İstehsalın həmin əmtəələr üzrə ixtisaslaşması daha sonra bütün digər yerdə qalan zəruri məhsulları mübadilə yolu ilə, BİM vasitəsilə xarici bazarlardan artıqlaması ilə əldə etməyə imkan verəcəkdir.

Demək olar ki, müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsi yarandığı dövrdən məhdud xarakter daşıyırdı. Çünki onun prinsipləri yalnız müstəqil dövlətlər tərəfindən reallaşdırıla bilirdi, müstəmləkə və asılı dövlətlər daha iri kapitalist ölkələri tərəfindən iqtisadi təzyiqlərə məruz qalırdılar. Ona görə də həmin

ölkələrdən müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinin prinsiplərinin həyata keçirilməsindən danışmaq real hesab edilmir. Eyni zamanda müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinin bəzi çatışmayan cəhətləri var idi ki, onlara aşağıdakıları göstərmək olar:

- Nəzəriyyədə əmək və kapital resurslarının beynəlxalq yerdəyişməsi, istehsalın ixtisaslaşması istiqamətində dövlətin təsiri nəzərə alınmırdı;
- Nəzəriyyədə “istehsal miqyas” effekti və nəqliyyat xərcləri nəzərə alınmırdı.[7]

Əyər biz müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsində digər faktları, o cümlədən nəqliyyat amilni də nəzərə alsaq, nəzəriyyə bir qədər də mürəkkəb xarakter almış olacaq. Lakin real beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə qoşulmağa cəhd edən təsərrüfat subyektləri qeyd edilən amilləri nəzərə almadan başqa cür qarşılıqlı faydalı əlaqələr qura bilməzlər. Belə ki, Avropada yerləşən ölkə müəyyən məhsulun istehsalında Amerikada yerləşən hər hansı ölkəyə nisbətən istehsal xərclərinə görə müqayisəli üstünlüklərə malik olduğu Amerika ölkələrinin bazarıda tədavi xərclərini də nəzərə alaraq, həmin Avropa ölkəsi Amerika ölkəsinə nəzərən müqayisəli üstünlüklərə malik olmaya da bilər. Qeyd edilən bu fərziyyə Şimali Amerika ölkəsinin daxili bazarı üçün də doğrudur, yəni Avropa əmtəsi oraya çatdıqda tədavi xərclərinə görə yerli istehsalə nisbətən rəqabətqabiliyyətliliyi olmaya da bilər. Məhz bu faktor nə üçün BƏB-də və BİM-də eyni bir əmtə qurupunun istehsalı, ixracı üzrə əksər hallarda bir neçə ixtisaslaşmış ölkənin iştirak edə bilmesini aydınlaşdırır.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə almaqla bərabər, sonradan müqayisəli üstünlüklərə yeni elementlər də əlavə edildi. Onlara misal olaraq, işçilərin ixtisas səviyyəsini, ölkələr arasında əmək haqqında olan fərqləri və s. göstərməyi mümkündür. Bunları nəzərə almaqla XX əsrin əvvəllərində İsveçli alimlər Eli Heksher və Bertil Ohlin iki istehsal amilinə kapitalın və əməyin istifadə olunduğu BƏB modelini işləyib hazıradılar. Onların modelinin

əvvəlki nəzəriyyelərdən əsas fərqi ondadır ki, əyər A.Smit, D.Rikardo BƏB və BİM probleminə ancaq ölkələrin təbii, iqlim fərqlərinə əsaslanan eyni əmtənin istehsalına çəkilən müxtəlif əmək sərfi aspektindən yanaşırdalarsa, burada artıq qeyd etdiyimiz kimi iki ayrı-ayrı istehsal amilinin həmin proseslərə təsiri öyrənilirdi.

Onların fikrincə əmək resurslarının çox, kapital resurslarının az olduğu ölkələr əməktutumlu məhsulların istehsalında, kapital resurslarının çox, əmək resurslarının az olduğu ölkələr isə kapitaltutumlu əmtəələrin istehsalında müqayisəli üstünlüklərə malik olacaqlar. Bir sözlə Hekşer-Ohlin nəzəriyyəsi BƏB və BİM-in aşağıdakı inkişaf qanunauyğunluğunu təyin etməyə imkan yaradır.

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin istənilən iştirakçısı o əmtələri ixrac edir ki, onların istehsalında intensiv istifadə olunan istehsal amilləri ilə həmin ölkə digər ölkələrə nisbətən daha yüksək səviyyədə təmin olunmuşdur və ya əksinə o əmtələri idxal edər ki, onların istehsalında intensiv istifadə olunan istehsal amilləri ilə həmin ölkə digər ölkələrə nisbətən daha yüksək səviyyədə təmin olunmuşdur.

II Dünya müharibəsindən sonra BƏB-in empirik modellərinə, həmçinin Hekşer-Olin nəzəriyyəsinə də maraq artdı. Bu modellər hərtərəfli analiz olunmağa başlandı. Rus mənşəli amerikan iqtisadçı Leontyev ABŞ-ın 1947-ci il idxal-ixrac əməliyyatlarını ciddi şəkildə təhlil etdi. Həmin tədqiqatın ABŞ-ın kapitaltutumlu əmtələr ixrac edib, əməktutumlu əmtəə idxal edən ölkə olaraq mövqeyini bir daha təsdiqliyəcəyi gözlənilirdi. Ancaq Leontyev tamam əksinə olan münasibətlər aşkara çıxardı. Leontyevin Hekşer-Olin nəzəriyyəsinə zidd olan bu nəticəsi “Leontyev təzadı” adını aldı. ABŞ-ın ixracının nə üçün əməytutumlu olmasını izah etməy məqsədilə Leontyev bele bir fərziyə irəli sürdü ki, bir adam/il amerikan əməki xarici ölkələrin 3 adam/ilinə bərabərdir. Leontyev ABŞ işçisinin əmək məhsuldarlığının bu dərəcədə yüksək olmağını onların xarici işçilərə nisbətən daha yüksək ixtisas səviyyəsi ilə izah edirdi. O,

statistik olaraq sübuta yetirdi ki, ABŞ-ın ixrac etdiyi əmtələr onun idxal etdiyi əmtələrə nisbətən daha yüksək ixtisas səviyyəsi tələb edir. Bundan başqa ABŞ-da ixtisaslı işçilərin sayı digər ölkələrə nisbətən çox olduğundan, onların hazırlığına çəkilən xərclərin də kapital qoyuluşları kimi qəbul olmasını təklif etdirmişdir.

ABŞ idxalının kapitaltutumlu olması isə bununla izah edilirdi ki, onun idxalının böyük hissəsi istehsalın küllü miqdarda kapital qoyuluşlarını tələb edən hasilat sənayesinin məhsullarıdır. Həmçinin əməltutumlu sahələri xarici rəqabətdən qoruyan, beləliklə də əməltutumlu əmtələrin idxalının qarşısını alan amerikan idxal təriflərinin nəzərə alınması təklif olunurdu. Bütün bunlar son nəticədə daha da realist və universal BƏB modelinin qurulmasında öz müsbət töhvəsini vermiş oldu. [27, 29]

Müasir dövrdə BƏB-in daha da dərinləşdirilməsi, həmçinin modernizasiyası və beləliklə də BİM-in inkişafının yeni mərhələlərə qaldırılması üçün yeni təkliflər, ideyalar, nəzəriyyələr irəli sürülür. Bu ideyaların əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, İEOÖ-ə süni maneələrin ləğv edilməsi, proteksionizm siyasətindən imtina etmək, iqtisadiyyata xarici investisiyaları geniş surətdə cəlb etməyini məsləhəd görür.

Hər hansı dövlətin BİM-də iştirakı məsələsini bu və ya digər aspektdən araşdırarkən nəzərə almaq lazımdır ki, istənilən dövlətin burada müəyyən istiqamətdə iştirakının obyektiv əsasını BƏB təşkil edir.

BƏB ona görə təşəkkül tapmışdır ki, istənilən ölkə çərçivəsində tələb olunan əmtələrin bütün nomenklaturasının istehsalını yüksək texnoloji səviyyədə təmin etmək praktiki cəhətdən qeyri-mümkündür. Buna görə də ölkələr müəyyən üstünlüyə malik olduqları sahələrdə ixtisaslaşmış və həmin məhsulları ixrac etmişlər. Üstünlüyə malik olmadıqları sahələrin məhsullarını isə onlar idxal etməyə başlamışlar. Nəticədə ayrı-ayrı ölkələrin

BƏB sistemində müxtəlif istiqamətlərdə ixtisaslaşmaları beynəlxalq mübadiləni zəruri etmişdir, nəticədə BİM-in əsası qoyulmuşdur.

Ölkənin BƏB-də bir və ya bir neçə əmtəə istehsalı üzrə ixtisaslaşması və digər əmtəələrin istehsalından imtina etməsi heç də onun həmin əmtəələrin istehlakından da imtina etməsi demək deyildir. Ölkədaxili tələbin ödənilməsi üçün milli sərhədlərdən kənara çıxmağa vadar olur və bununla BİM-in təşəkkülü, inkişafı üçün ilkin ünsürlər formalaşır.

Başqa bir tərəfdən BƏB-də iştirak etmək ölkələrə öz istehsal güclərini və iqtisadi potensiallarını müəyyən bir sahə, əmtəə üzərində cəmləşdirməyə imkan verir. Həmin sahə, yaxud əmtəə istehsalı üzrə əmək məhsuldarlığı ölkədə sürətlə yüksəlir, beləliklə də BƏB-də hər hansı istiqamətdə ixtisaslaşmaqla iştirak edən ölkə daxili istehlakı və istehsal tələbini ödəməydən əlavə məhsul istehsal edir. Bu vəziyyət özü-özlüyündə artıq qalan əmtəələrin reallaşdırılması üçün dünya bazarına çıxmağa, digər ölkələrlə münasibətlər qurmağa məcbur edir. Həmçinin təsərrüfat subyektləri özləri normadan artıq məhsul buraxaraq həmin əmtələri dünya bazarına çıxarmaqla onlar üçün zəruri və digər ölkələrdə bol olan əmtələri əldə edirlər.[1, 26]

Bütün bunlar belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, BƏB BİM-in təşkilati formasıdır. Məhz BƏB-in dərinləşməsi BİM-in inkişafını şərtləndirən ən əsas amildir. Çünki, BƏB BİM-in inkişafı üçün ilkin əsas yaradır.

BİM-in özünü BƏB-ə əsaslanmış xüsusi fəaliyyət sferası kimi də xarakterizə etmək olar. BƏB birinci növbədə qarşılıqlı asılılıq doğurur və bu BİM-in daha da sürətlə inkişafına təkan verir.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, hazırki dövrdə BİM-in coğrafiyası BƏB-dən əlavə ölkələrin siyasi orientasiyasından da ciddi şəkildə asılılığa düşmüşdür. Müasir dövrdə beynəlxalq hüquq normalarını pozmuş ölkələrə qarşı ticarət sanksiyaları və iqtisadi blokada geniş tətbiq edilir (məsələn, İraq, Serbiya ilə ticarətə qoyulan beynəlxalq qadağalar). Şərqi Avropanın da

beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin coğrafiyası II Dünya müharibəsindən sonra onların xarici siyasəti SSRİ-nin təsiri altına düşdükdən sonra əsaslı şəkildə dəyişdi, sosialist respublikasına istiqamətləndi. Əlbəttə, bunu II Dünya müharibəsinə sonrakı iqtisadiyyatı demək olar ki, dağılmış SSRİ-nin müharibə nəticəsində bu və ya digər sahədə müqayisəli üstünlüklər əldə etməsi ilə izah etmək çox gülünc olardı. Təəssüf ki, bütün bu siyasi amillər ölkələrin BƏB-də malik olduqları müqayisəli üstünlükləri BİM vasitəsilə vaxtında, dövlətin milli mənafeyinə tam uyğun şəkildə reallaşdırmağa imkan verir. BİM sisteminin kökündən yenidənqurulmasına obyektiv tələbin artması onu göstərir ki, təşəkkül tapmış BƏB və ona əsaslanan dünya təsərrüfat əlaqələri artıq bir qrup ölkələrin, xüsusən də İEOÖ-in həm iqtisadi, həm də siyasi maraqları ilə toqquşmuşdur. BMT tərəfindən səsləndirilmiş fikirlərdə göstərilir ki, BƏB və BİM artıq kor-təbii şəkildə, yalnız rəqabət mübarizəsinin qanunlarının təsiri altında formalaşdırıla bilməz, bazar mexanizmi dünya iqtisadiyyatı miqyasında resursların səmərəli inkişafı və istifadəsini təmin edə bilmir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, əməyin xüsusi növlərə bölünməsi, praktiki olaraq sonsuz davam edə bilər. Odur ki, yaranmış vəziyyətdən çıxış elmtutumlu hazır məhsullar istehsalında beynəlxalq əmək bölgüsünü daha da dərinləşdirməklə İEOÖ-i həmin proseslərə cəlb etmək və BİM-i bu yeni əsaslar üzərində qurmaqdan ibarətdir.[27, 29]

Digər müstəqil ölkələr kimi respublikamız da getdikcə BƏB və onun vasitəsilə BİM sisteminə daha da ciddi şəkildə qoşulur. Lakin, Azərbaycanın BƏB-də öz mövqeyinin müəyyənləşdirməsi prosesi olduqca mürəkkəb, ziddiyyətli və bir çox hallarda əsaslandırılmış formada həyata keçirilir.

Bu cəlb olunma prosesinin respublikamız üçün həm pozitiv, həm də neqativ aspektləri vardır. Pozitiv tərəf odur ki, indi Azərbaycan ona lazım olan bir sıra məhsulları dünya bazarından milli istehsal qiymətlərindən daha ucuz qiymətə ala bilər. Həmçinin öz əmtəələrinin ixracı zamanı, beynəlxalq qiymətlər daxili qiymətlərdən yüksəkdirsə əlavə gəlir əldə edir.

Keçən əsrin 90-ci illərinin sonundan etibarən Azərbaycanın idxal və ixracında istehsal amillərinin olduqca arzuolunmaz nisbəti formalaşmışdır. İxracda xammal, ixtisasız əmək üstünlük təşkil etmişdir. Həmçinin Azərbaycanın ixracında ekoloji nöqteyi-nəzərdən əlverişsiz sahələrin payı stabil olaraq artmışdır.

BƏB-də bu cür iştiraka belə beynəlxalq ixtisaslaşmaya mövcud keçid dövrünün yaratdığı ağır iqtisadi şəraitlə haqq qazandırmaq mümkün olsa da, qeyd edilən vəziyyət Azərbaycanın perspektiv mənafeələrinə, dünya iqtisadiyyatında oynaya biləcəyi rola və potensial imkanlarına heç cürə uyğun gəlmir.

Faktiki olaraq, Azərbaycan Hekşer-Ohlin nəzəriyyəsinin “ölkə izafi faktorların intensiv istifadə olunduğu əmtələri ixrac edir” postulatını inkar etmişdir. Bu postulata əsasən, respublikamız təbii resusları, ixtisasız və ixtisaslı işçi qüvvəsi kimi iqtisadi faktorları deyil, istehsalında həmin faktorların intensiv istifadə olunduğu hazır əmtələrin ixracı üzrə ixtisaslaşmalı idi.

Təəssüf ki, hazırda ölkəmizdə bunu müşahidə etmək mümkün deyil. Azərbaycanın müasir beynəlxalq ixtisaslaşması üçün neft, qazdan əlavə qara, əlvan metallurgiya, ilkin kimyəvi emal kimi aşağı texnologiyalı və ekoloji cəhətdən təhlükəli sahələr xarakterik hal almışdır. Bu sahələrin ölkə ixracında ümumi payı 90%-dən artıqdır.

Respublikamızın potensialını nəzərə alaraq demək olar ki, Azərbaycanın BƏB-də əsas iştirak istiqamətləri elmtutumlu məhsulların (cihazqayırma, maşınqayırma, kimyəvi emalın sonrakı mərhələləri, neft-kimya, əczaçılıq və s.) istehsalı olmalıdır və onun beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin əsas məğzini də həmin məhsullarla mübadilə təşkil etməlidir.

Ona görə də Azərbaycanın BƏB-də iştirakının obyektiv zərurət olduğunu göstərməklə bərabər yaddan çıxarmamalıyıq ki, bu proses ilk növbədə respublikamızın milli iqtisadiyyatının səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsinə

xidmət etməli, onu təmin etməlidir. Azərbaycan müasir BƏB və BİM sisteminə cəlb olunmasının şərt “burada iştirak respublikanın milli maraqlarına və iqtisadi təhlükəsizliyinə necə cavab verir?” kriteriyası olmalıdır.

1.2 Qloballaşma şəraitində ölkənin xarici iqtisadi strategiyası ilə bağlı nəzəri yanaşmaların ümumi şərh

İqtisad elmində iqtisadi əlaqələrin təhlilinə iqtisadi təlimlərin müxtəlif istiqamətlərini təmsil edən nümayəndələr diqqət yetirmişlər. Bura neoklassikləri, neokeynsçiləri və institutualizm nümayəndələrini və s. göstərmək olar.

Merkantilizm – XV-XVII əsrlərin iqtisadçılarının baxış sistemi olmaqla, dövlətlərin aktiv formada iqtisadi fəaliyyətə müdaxiləsinə istiqamətlənmişdir. Bu istiqamətin nümayəndələri Tomas Men, Antuan De Monkreyen, Uilyam Stafforddur. İstiqamətin əsas mövqelərini aşağıdakılar hesab etmək olar:

- Dövlətin aktiv ticarət balansının mütləq qorunub saxlanması (ixracın idxal üzərində üstünlüyü);
- Dövlətin rifah halının yüksəldilməsi məqsədilə ölkəyə qızıl və diyər qiymətli metalların cəlb edilməsi;
- Pul – ticaretin stimuludur, pul kütləsinin artması əmtəənin kütləsinin həcmnin artmasına səbəb olduğu düşünülür;
- Xammalın idxalına, hazır məhsulların isə ixracına yönəldilmiş proteksionizm xoşluqnan qarşılanır;
- Lyuks malların ixracının məhdudlaşdırılması, belə ki bu cür malların

ixracı qızılın ölkədən xaricə axmağına səbəb olur.[31]

Xarici iqtisadi münasibətləri ilk olaraq siyasi iqtisad elminin klassikləri sayılan A.Smith və D.Ricardo təhlil etmişlər. Özlərinin sələfləri hesab edilən merkantilistləri, beynəlxalq əmək bölgüsünə ölkə daxili əmək bölgüsünü təbii inkişafı kimi baxdıqlarından tənqid edirdilər. A.Smith ölkələr arasındakı əməy bölgüsünü, xarici ticari mübadilənin obyektiv əsası olduğunu hesab edirdi. O, milli iqtisadiyyatın ixtisaslaşdırılması prinsipini işləyib hazırlamış və bunun əsasında istehsal olunmuş əmtəələrin mübadiləsinin milli iqtisadiyyatda ümumi əmtəə istehsalının artmasına təkan verdiyini qeyd etmişdir. A.Smit əməkin ixtisaslaşdırılmasını millətin zənginləşməsinin əsası hesab edir.

A.Smitin ixtisaslaşmanın faydaları konsepsiyasını D.Rikardo müqayisəli xərclər konsepsiyası ilə inkişaf etdirmişdir. O, ölkələrin heyata keçirdikləri beynəlxalq ticarətə əməyin səmərəliliyi aspektindən yanaşır. Müqayisəli üstünlüklər konsepsiya ona əsaslanır ki, iki ölkə arasında müxtəlif əmtəələrin istehsalında nisbi səmərəliliklə bağlı fərqlər mövcud olduqca, hətta məhdud istehsal imkanlarına malik olan ölkə də məyyən əmtəələrin istehsalı zamanı müqayisəli üstünlük əldə edə bilər. Eyni zamanda yüksək istehsal iqtisadiyyatına malik olan ölkələr isə müqayisəli üstünlüyə malik olduqları həmin istehsal sahələrini ixtisaslaşdırmalıdır. Müqayisəli üstünlüyə malik olmadıqları istehsal sahələrinə məxsus əmtəələri isə xarici bazardan idxal etməlidirlər. Ricardo milli iqtisadiyyatın beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində iştirakı modelini işləyib hazırlamışdır. Dünya ticarətində iştirak edən hər bir ölkə, mütləq xərclər digər ölkələrdəkindən yüksəyən, ancaq nisbi xərcləri isə aşağı olan əmtəə istehsalında ixtisaslaşmalıdır.[32]

Müasir şəraitdə klassiklərin dövründə mövcud olmayan çox saylı faktorların təsiri nəticəsində xarici iqtisadi fəaliyyət mürəkkəbləşmişdir: monopoliya və oliqopoliyanın bazar hökmranlığı, inflyasiya, dövlətin iqtisadiyyatda rolunun gücləndirilməsi və s. Neoklassik məktəbin nümayəndələri olan E. Heckscher və Bertil Gotthard Ohlin, D. Rikardonun müqayisəli xərclər modelinin şəklini

dayışdıraraq va John Bates Clarkın son hadd samaralilik nazariyyasından istifada edarak onların tasirini öyranmışlar. Onlar ehtimal edirdilər ki, iş qüvvəsi va kapitalla təmin olunma səviyyəsi eyni olmayan va beynəlxalq əmək bölgəsində iştirak edən iki ölkədən nisbətən çox iş qüvvəsinə va nisbətən az kapitalla sahib olan ölkədə əməyin qiyməti ucuz, ancaq kapitalın qiyməti isə yüksək olacaq. İstehsal faktorlarının bu şəkildə qeyri-bərabər bölgəsi nəticəsində qeyd olunan ölkələr arasında xarici ticarət qarşılıqlı əlverişli olacaq. 6-cı birinci ölkə əmək tutumlu əmtəələrin istehsalında ixtisaslaşacaqsa, ikinci ölkə isə kapital tutumlu əmtəələrin istehsalında ixtisaslaşacaqdır. Bu model texnologiya əsasında beynəlxalq əmək bölgəsini tərənnüm edir.

XX əsrdə sərbəst ticarət nəzəri mücərradlıya, azad ticarət prinsipi ideologiyaya quruluşa çevrildi. Ancaq dünya bazarında müxtəlif proteksionist formalar üstünlük təşkil edir. Xarici iqtisadi münasibətlərdə dayışan dominant alternativ neoklassik konsepsiyalarda vətənpərvərliyi meydana gətirdi. Bu cür konsepsiyalar xarici iqtisadi münasibətlərin analizinə dair digər yanaşmalardan fərqlənən institusional va keynsçi konsepsiyalardır.

John Maynard Keynesin fəaliyyəti XX əsrin 30-cu illərinə təsadüf edir. O, iqtisadi liberalizmi tənqid etmiş va dövlətlər tərəfindən “gənc gözləyici” rolunun icra edilməsini bazar sistemi üçün bütövlükdə təhlükəli hesab etmişdir. Keynes dövlətin milli iqtisadiyyata təsiri ilə bağlı tədbirlər sistemini işləyib hazırlamışdır. O cümlədən, xarici ticarət fəaliyyətində ixracın məhdudlaşdırılmasını va ixracın isə subsidiyalaşdırılmasını tövsiyə etmişdir. Belə ki, ucuz qiymətlərlə əmtəələrin ixracı dünya bazar segmentinin ələ keçirilməsinə imkan yaradır. Bu cür dəmpinq siyasəti istehsalın genişləndirilməsini va işsizliyin azaldılmasını təmin edir.

1980-ci illərdə Kembrijdə iqtisadi siyasətin Kembrijd qrupu adlanan elmi istiqaməti formalaşdı. Qurucusu Nicholas Kaldor sayılır. O, “ixrac yönümlü iqtisadi artım” modelini təklif etmişdir. Bu modeldə Kaldor, investisiya qoyuluşları üzərində artıq qənaətləri qeyri-bərabər situasiyaların əsas səbəbi

hesab edarak Keynsin mövqeyindən uzaqlaşmışdı. İqtisadiyyatları yüksək daracada qapalı olan bölgələrdə investisiya qoyuluşları və əməllərin uyğunsuzluğu aktual problemdir. İqtisadiyyatları xarici ticarət yönümlü olan və aktiv ticarət balansına olan ölkələrdə məşğulluq səviyyəsi əhəmiyyətli ölçüdə xarici iqtisadi faktorlardan asılıdır. Buna görə də bu ölkələrdə ixracın stimullaşdırılması mütləqdir. O qeyd etmişdir ki, “bütün tez inkişaf etmiş ölkələrin artım tempi ixrac sayəsində mümkün olur”. İqtisadiyyatın ixrac yönümlü olması iqtisadi artım üçün ölkələrin resurs potensialının istifadəsinə imkan verir.

Kaldor konsepsiyası şərq regionlarında (Yaponiya, Cənubi Koreya, Tayvan, Çin) reallaşdırılmışdır. Kaldorun ideyalarına əsaslanaraq “yeni Kembrijd məktəbi” fəaliyyətə başladı. Onun nümayəndələri Jean-Baptiste Sayın klassik qanunundan istifadə etdilər: təklif tələbi yaradır, çünki özəl sektorda aktivlərin toplanması onların gəlirlərinin ölçüsündən asılıdır, daha dəqiq desək aktivlər hər zaman xüsusi birdəfəlik gəlirlərlə tarazlıq halındadır. Bu istiqamətin nümayəndələri, istehlakçıların gəlirlərinin bir ölkədən digərinə axınına yol verməmək məqsədilə idxalın məhdudlaşdırılması ilə bağlı aktiv siyasət yürütməyi təklif etdilər.

Keynsin və onun davamçılarına məxsus ideyaların təsiri altında Fransada Dirijimz iqtisadi təlimi formalaşmışdır. Bu təlimin nümayəndələri Keyns məktəbinin iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi ideyasını yeni xarici iqtisadi fəaliyyət şərtlərinə tətbiq etdilər. Dj.Veyllər milli iqtisadiyyata qeyri-bazar təsirlərinin müxtəlif formalarını aradan qaldırmağı təklif etmişdir. O, bazar inteqrasiyası modelini və ona doğru gedən yolda üç mərhələni işləyib hazırlamışdı: 1) Millətlərarası tənzimlənmənin koordinasiyası və xarici iqtisadi əlaqələrin daha effektiv formalarının tapılması üçün milli orqanların yaradılması; 2) Xarici iqtisadi siyasətin unifikasiyası və fəvqəlmilli prioritetlərin hesabına alınması; 3) Bütün məhdudiyyətlərdən azad, istehsal faktorlarının sərbəst hərəkət edə biləcəyi zonanın yaradılması. [33]

Bu dəyişiklikləri müşahidə edən tədqiqatçılarda bazara və ümumilikdə azad ticarətə neqativ münasibət yaranır, xarici iqtisadi əlaqələrin institusional konsepsiyalarını formalaşdırdılar. Onlara neoinstitusional istiqamətin nümayəndələri olan Jan Tinbergen və John Kenneth Galbraith aid etmək olar. Tinbergen vahid tənzimlənən və koordinasiya olunan markaza sahib ölkələr arasında samaralaşdırılmış əmək bölgüsünə əsaslanmış, yeni beynəlxalq qayda ilə bağlı konsepsiyasını işləyib hazırlamışdı. Galbraith isə öz fəaliyyətində planlı və bazar iqtisadiyyatının uyğunsuzluğu ilə bağlı tezisini inkişaf etdirmişdi. Onun fikirlərinə görə, bazarın əhəmiyyəti adı texnologiyaya sahib sahələrdə müşahidə olunur, yüksək texnologiyalar tətbiq olunan sahələrdə planlı iqtisadiyyat bazarı sıxışdırıb çıxarır. Planlaşdırma sferası öz növbəsində istər-istəməz milli sərhədləri aşacaq və beynəlxalq münasibətlərə yayılacaq. O hesab edirdi ki, inkişaf nəticəsində tez və ya gec dünya planlı hökumət tərəfindən idarə olunacaq.

Sülh yolu ilə və ya məcburi qaydada təsis edilən mərkəzi hökumət institutu kimi dünya hakimiyyəti modelini məşhur Amerika futuroloqu Alvin Toffler təklif etmişdir. O hesab edir ki, sənayeləşmə prosesi inkişaf nəticəsində yüksək-sənayeləşməyə doğru dəyişir. Bu isə ona gətirib çıxarır ki, milli hökumətlər yüksək-sənayeləşməyə doğru irəliləyişdə yaranan əsas problemlərlə mübarizə apara bilmir. O, yüksək-sənayeləşməni beynəlxalq əmək bölgüsünün müasir inkişaf səviyyəsi adlandırır.[34]

Xarici iqtisadi fəaliyyət konsepsiyasının analizi göstərdi ki, nəzəri səviyyədə iqtisadi liberalizmin və institusionalizmin ilkin mövqeyi alternativ xarakter daşıyır və bir-birinə ziddiyyət təşkil edir. Əslində bu istiqamətlər tərəfindən təklif olunan tədbirlər sistemi uyğunluq təşkil edir, birindəki üstünlüklər digəri hesabına baş verir. Məsələn, ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı yalnız institusional transformasiyadan sonra mümkün olmuşdu.

Daha bir nəzəri yanaşma monetarizmdir. 1980-ci illərdə iqtisadi münasibətlər təcrübəsində əhəmiyyətli təsira malik olmuşdur. Monetarizm nəzəriyyəsinin əsas

prinsipləri milli və həm də beynəlxalq sferada neoklassiklərin mövqeyinə uyğun gəlir. Burada biz Milton Friedmanın mülahizələrinə əsaslanırıq. O, transmilli korporasiyaların fəaliyyətini qiymətləndirərək qeyd etmişdir ki, onların fəaliyyətinin “özünü-tənzimləmə” mexanizmi, hər hansı dövlət və ya beynəlxalq institutlardan daha tez və yaxşı insan cəmiyyətinə transformasiya etmək iqtidarındadır.

XX əsrin 30-cu illərində İsveç iqtisadçıları Eli Filip Heckscher və Bertil Ohlin özəlliklərinə məxsus beynəlxalq ticarət modeli yaratmışlar. Bu müddətə qədər beynəlxalq əmək bölgüsü və beynəlxalq ticarət sistemində böyük dəyişikliklər baş vermişdir. Beynəlxalq ixtisaslaşma faktoru kimi təbii fərqlərin rolu nəzərə cəpəcə azalmışdır.

Müəlliflərin düşüncələrinə görə, nisbi xərclər baxımından ölkələrarası fərqlər aşağıdakılarla izah olunur:

- 1) Müxtəlif əmtəələrin istehsalında əmələr müxtəlif nisbətlərdə istifadə olunur;
- 2) Ölkələrin istehsal faktorları ilə nisbi təmin olunma səviyyəsi eyni deyil.

Burada amillərin mütənasibliyi qanunu tələb olunur: açıq iqtisadiyyatlarda hər bir ölkə, əmtəələrin istehsalında nisbətən daha yaxşı amillər tələb olunan sahələr üzrə ixtisaslaşmağa cəhd edir. Beynəlxalq mübadilə-bu bə amillərin mübadiləsinin azlığıdır.

Hazırkı nəzəriyyəyə müvafiq olaraq, ölkələr istehsalında nisbətən daha çox istehsal amillərinin istifadə olunduğu əmtəələri ixrac edir və istehsalında nisbətən defisit amillərin istifadə olunduğu əmtəələri idxal edir.

- Müvafiq lazımi şərtlər:
- Beynəlxalq mübadilə iştirakçısı ölkələrdə üstünlük təşkil edən istehsal amilləri ilə istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin ixrac tendensiyləri inkişaf edir və əksinə ölkə defisit amillərdən istehsal olunan əmtəələri idxal edir;
- Beynəlxalq ticarətin inkişafı amillərin qiymətlərinin, daha doğrusu qeyd olunan amillərin sahiblərinin əldə etdikləri gəlirlərin bərabərləşməsinə gətirib çıxarır.

- İstehsal amillərinin beynəlxalq mobilliyini kifayət qədər olduqda, ölkələr arasında amillərin özlərinin hərəkəti ilə ixrac amtaalarının avazlaşdırılması imkanları mövcud olur.[35]

Xarici ticarət nəzəriyyəsi Amerika iqtisadçısı Leontyev Vasili Vasilyeviç tərəfindən inşaf etdirilmiş və “Leontyev paradoksu” adlandırılmışdır. Leontyev paradoksunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ixracatda kapitəltutumlu amtaaların payı artmalı, aməktutumlu amtaaların isə azalmalıdır.[36]

- Michael Everett Porterin nəzəriyyəsi ölkənin rəqəbat qabiliyyətlilik anlayışına gətirib çıxarır. Porterin nəzarət nöqtəsinə görə milli rəqəbat qabiliyyətlilik konkret istehsalat sahələrində uğur və ya uğursuzluğu və ölkənin dünya iqtisadiyyatında tutduğu yeri müəyyən edir. Milli rəqəbat qabiliyyətlilik sənayenin imkanları ilə müəyyən edilir. Ölkənin rəqəbatda üstünlüyü yeniliklərin və təkmilləşdirmələrin stimullaşdırılması əsasında izah olunur (daha daqiqə desək istehsalda innovasiyaların stimullaşdırılması). Ölkənin rəqəbat qabiliyyətliliyinin dəstəklənməsi üçün dövlət tədbirləri aşağıdakılardır:

- İstehsal amilləri ilə bağlı şərtlərə hökumətin təsir tədbirləri;
- Tələb şərtlərinə hökumətin təsir tədbirləri;
- Müvafiq və dəstəkləyici sahələrə hökumətin təsir tədbirləri;
- Şirkətlərin strategiyasına, strukturuna və rəqəbat mübarizəsinə hökumətin təsir tədbirləri.[37]

İngilis iqtisadçısı Tadeusz Rybczynski tərəfindən işlənilib hazırlanmış nəzəriyyədə qeyd olunur: istehsal faktorlarından hər hansı birinin daha yüksək təklifi, hazırkı amilin daha intensiv istifadə olunduğu sahələrdə istehsal həcmi və gəlirlərin qeyri-mütənasib yüksək artmasına, digər amilin intensiv istifadə olunduğu sahələrdə isə istehsal həcmi və gəlirlərin (böhrənlər) azalmasına gətirib çıxaracaq. Hazırkı nəzəriyyə riyazi olaraq sübut edilmişdir.

Rybczynski nəzəriyyəsinin sübutu ölkənin istehsal imkanları sərhəddinə əsaslanır. O göstərir ki, iqtisadiyyatın bir segmentində istehsal həcmi artırmaq, digər segmentdə istehsal həcmi azaltmadan mümkün deyil. Beləliklə,

iqtisadiyyatın bütün sahaları müxtəlif istehsal amillərindən istifadə edirlər və sahələrdən biri amillərdən bir qismini digər sahədən çıxara bilər. Buna görə də, ixracın artırılması hər zaman, böhranlar baş verən sahələrin məhsullarının idxalının artırılması ilə əlaqədardır.

Burada dağılmış ixrac məvhumu (“holland sindromu”) aşkar edilmişdir – yəni ixracdan əldə olunan gəlirlər idxalın ödənilməsinə kifayət etmir. Bu məvhum ixrac və idxal məhsullarının əlverişsiz qiymət dinamikası zamanı yaranır. Bu nəticələrdən qaçmaq üçün ölkə diversifikasiya (ixrac strukturu və ticarətin coğrafi sərhədləri) olmalıdır. Nazariyyə son olaraq təsdiq edir ki, əgər iki istehsal amilindən birinin həcmi çoxalarsa, bu zaman əmtəə və amillərin qiymət sabitliyinin təmin olunması üçün həmin artan amilin intensiv istifadə olunduğu məhsulların istehsalının artırılması və sabit amilin intensiv istifadə olunduğu digər məhsulların istehsalının isə azaldılması mütləqdir.

XX əsrin ortalarında (1948) Amerika iqtisadçıları Paul Anthony Samuelson və Wolfgang Stolper tərəfindən ikinci dünya müharibəsi illərində digər bir nəzəriyyə inkişaf etdirilmişdir. Nazariyyəyə görə, sərbəst xarici ticarət ölkənin böyük miqdarda sahib olduğu istehsal amilinin real gəlirini yüksəldir, qıt amilin gəlirini isə aşağı salır.

Xərcləri yüksək olan sənaye sahələrini xarici rəqəbatdan qorumaq məqsədilə himayədarlıq siyasətinə müraciət olunur. Həmin sahələr ölkənin qıt amillərini istifadə edən sənaye sahələridir. Himayədarlıq siyasətindən dolayı bu sahələrdə istehsal artacağı üçün qıt amillərə tələb də artacaq. Dolayısıyla bu amillərin qiyməti də yüksələcək və nəticədə gəlir paylaşımı qıt amillər ləhinə dəyişəcək. [38]

Araşdırmamızda liberal neoklassik model ilə neoinstitusionalist konsepsiyanın müqayisəli analizinə daha çox diqqət yönəldilmişdir. Onların müqayisəsi göstərdi ki, milli iqtisadçıların qarşılıqlı asılılığı institusional və o cümlədən bazar faktorları ilə şərtlənmişdir..[39]

1.3 Geoiqtisadi inkişaf modelinin milli maraqların qorunmasında rolu

Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasının inkişaf istiqamatlarının daqiqlaşdırılmasiasasında ölkənin dünya iqtisadiyyatına integrasiya olunmasının perspektivlərini görmək olar.

- dövlətlərin və regionların bir-birindən iqtisadi asılılığı daha sürətlə artacaq;
- regional və qlobal iqtisadi problemlər daha da kəskinləşəcək;
- güclü və dağıdıcı silah ehtiyatları çoxalacaq;
- regional və beynəlxalq iqtisadi integrasiya proseslərində ölkələrin geniş vətən iştirakına zərurət artacaq;
- ümumdünya iqtisadi problemlərinin dərhal həllinə daha çox ehtiyac yaranacaq və bunların həlli üçün yeni, ümumbəşəri hamayilik mexanizminin işlənilməsi tələb olunacaq.

Geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası ilə milli iqtisadi maraqlar arasında qarşılıqlı əlaqənin başa düşülməsi metodoloji yanaşmanın müəyyənləşdirilməsində iqtisadi, sosial, mənəvi və etik dəyərlərin, meyarların rolu xeyli güclənir və aktuallaşır. Bugün dünyanın super iqtisadi güc dövlətləri müxtəlif regionlarda iqtisadi və siyasətdə işikliklərə “yardım göstərmək” pərdəsi altında regional iqtisadi vəziyyətin “yaxşılaşdırılması” üçün müxtəlif güc modellərindən istifadə edirlər. Təsadüfi deyil ki, məşhur siyasətçi Genri Kisenski özünün “Diplomatiya” əsərində yazır ki, “Bugün Birləşmiş Ştatlara dünyaya meydan oxumaq o qədər də təhlükəli deyil”. Bəzən ABŞ və onun müttəfiqləri ayrı-ayrı regionlarda yeni iqtisadi və siyasəti güc imperiyalarının dirçəlməsinə imkan vermir. Çünki bu, ABŞ-ın daha iri Avroatlantik sistemini yaratmaq kimi geostrategiya məqsədinin formalaşmasına əngəl törədən bilər.

Müasir dövr göstərir ki, geoiqtisadiyyatla milli iqtisadi mənafehlərin uyğunlaşdırılmasının ən mühüm yolu dünyada iqtisadi inkişafı sürətləndirməkdir. Əgər hər hansı bir dövlətdə sosial həyatın başlıca məqsədi hərbi münaqişə olarsa sabit inkişafdan danışmaq olmaz. Son nəticədə ölkənin təbii və iqtisadi ehtiyatları hərbiyə yönəldilməklə sosial qurumların inkişafına əngəl törədir. Hazırda belə vəziyyət geoiqtisadiyyatla milli iqtisadi mənafehlər arasında uyğunsuzluq yaradaraq geostrategiya amillərin toqquşmasına və bir sıra münaqişələrə səbəb olur. Bu, özünü hər şeydən əvvəl, ABŞ-ın, Fransa'nın və Böyük Britaniya'nın ərəb dünyasında yerləşdikləri geosiyasətində özünü göstərir.

ABŞ stratejilərinin dediklərinə görə, Qərbi Avropa'nın iqtisadi cəhətdən güclü ölkələrinin (Almaniya, Fransa və s.) strateji mövqeyi ona imkan verir ki, "ayaqqabılarını suya batırmadan" öz iqtisadi potensialı ilə Avropada, Asiyada və Orta Şərqdə əlverişli iqtisadi fəaliyyət göstərsin. Halbuki, ABŞ və bu kimi ölkələrin iqtisadi fəaliyyəti onların iqtisadi gücü yalnız dəniz kommunikasiyaları sayəsində mümkün ola bilər. Məhz geoiqtisadi mənafehlərin işlənilib hazırlanmasında bu gün də həmin amillərdən istifadə olunur. Hazırda və gələcəkdə iqtisadi zorakılıqla xammal mənbələrini və satış bazarlarını ələ keçirmək üçün dünyanı iqtisadi və ərazi cəhətdən yenidən bölüşdürmək öz aktuallığını itirmişdir. Geoiqtisadiyyatın başlıca aspekti ilə bağlı olan bu problem dünya birliyi tərəfindən beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində qəbul olunmuşdur.[41]

Fikrimizcə, milli iqtisadi mənafehlər əbədi olmasa da, hər halda təbii və obyektiv haldır. Çünki coğrafi-iqtisadi amillər dəyişməz, əbədi amillərdir. Buna görə də hər bir sonrakı nəsil həmin problemlərlə üzləşəcək, onların həlli yollarını axtarmalı olacaqdır. Müasir reallıq göstərir ki, Qərbi Yaxın Şərqdə və ərəb dünyasında geoiqtisadi inkişaf baxımından müəyyən strateji marağı vardır. Qərbi adı çəkilən regionlarda daimi iqtisadi fəaliyyəti onun strateji marağı ilə bağlıdır. Həmin strateji maraqlar -da təqdim edilmişdir:

Sxem 1. Geoiqtisadi inkişaf və milli iqtisadi marağın qorunması

Mənbə İ.Kərimli. Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafeələr problemi Azərbaycanın vergi jurnalı

ABŞ-ın timsalında demək olar ki, ölkənin iqtisadi marağı dövlətin iqtisadi siyasət sahəsində özünün iqtisadi diplomatiyası vasitəsilə iqtisadi mənafeələrini həyata keçirməsidir.[42]. Bu mənada, dövlətin xarici iqtisadi siyasəti digər dövlətlərə münasibətdə onun milli iqtisadi mənafeəsinin ifadəsidir. Əgər hər hansı bir dövlət özünün milli iqtisadi mənafeəsini mövcud humanizm ruhunda ifadə edərsə, onda həmin dövlət özünün iqtisadi tələbatını və ambisiyalarını məhdudlaşdırmalı, "balanslaşdırılmış mənafeələr" prinsipini rəhbər tutmalıdır. Mənafeələr balansı siyasəti geniş həyata keçirilərsə, onda dövlətlər öz milli iqtisadi mənafeələrinin qarşılıqlı uzlaşdırılması üçün onlara müntəzəm baxmağa məcbur olacaqlar.

Bir ölkənin milli iqtisadi mənafeələrini digər ölkələrin mənafeələrinə uzlaşdırmaqla əməkdaşlığa, qarşılıqlı inkişafa girməklə yeni qaydalara əsaslanan dünya yarana bilər. Bu mənada, yeni keyfiyyəti ilə geoiqtisadiyyat dünya inkişafının əsas aləti ola bilər. Çünki belə geoiqtisadiyyat obyektiv mövcud olanın dəyişməzliyinin əsasında dayanır. Burada, bir tərəfdən, məkan coğrafi əməl, digər tərəfdən isə dövlətin daxili və xarici iqtisadi potensialı dayanır. Geoiqtisadiyyatın bu günün tələbləri baxımından yeni məzmun kəsb etməsi,

fikrimizca, ona gətirib çıxarır ki, ölkələr bu gün gördüyümüz "müdrək" iqtisadi güc və geosiyasi kombinasiyalardan al çəkmalı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin yeni modelini hazırlamalıdır. Tarixi təcrübə göstərir ki, dövlətin geoiqtisadi vəziyyəti onun tərəfdaşlar seçməsinə və rəqibləri ilə qarşılıqlı münasibətlərinin inkişafında həmişə üstün yer tutmuşdur. Hazırda da belədir, yəni ölkənin xarici iqtisadi siyasətini formalaşdıran geoiqtisadi ölçülər ciddi nəzərə alınır və daqiqləşdirilir.

Hazırda Yeni Dünyanın yeni qaydalarla tənzimlənməsi şəraitində geoiqtisadi siyasətin bütün potensialı milli və regional iqtisadi mənfəətlərin uyğunluğunun dünya miqyasında müdafiə olunmasına yönəldilməli, bütün siyasi və iqtisadi diplomatiyanın hərəkətverici qüvvəsinə çevrilməlidir. Bu mənada, Qafqazla, xüsusən, Cənubi Qafqaz regionu ilə bağlı yeridilən geoiqtisadi siyasət diqqəti cəlb edir.

Hazırda Azərbaycanın iqtisadi diplomatiyası geoiqtisadiyyat konsepsiyasını hazırlayarkən özünün milli iqtisadi mənfəətlərini daqiq və hərtərəfli dərk etməli və belə bir mühüm prinsipdən çıxış etməlidir: milli iqtisadi mənfəətlər yalnız başqa tərəfin milli iqtisadi mənfəətlərinə qarşılıqlı hörmət şəraitində uğur qazana bilər. İndiki geoiqtisadi vəziyyətdə Azərbaycanın milli iqtisadi mənfəətlərinə aşağıdakıları da daxil etmək olar:

- ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası və onun qorunmasını təmin etmək;
- bazar iqtisadiyyatının inkişafını və onun regional inteqrasiya proseslərinə qoşulmasını sürətləndirmək;
- respublikada siyasi sabitliyin daha möhkəmləndirilməsi və iqtisadi islahatların dönməzliyinə təminat verən siyasi və iqtisadi demokratiyanı inkişaf etdirmək;
- Azərbaycan iqtisadiyyatının yeniləşən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində fəal və tam hüquqlu iştirakını təmin etmək

Sxem 2. Azərbaycanın geoiqtisadi siyasətinin istiqamətləri

Mənbə İ.Kərimli. Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafehlər problemi Azərbaycanın vergi jurnalı

Malumdur ki, bu gün Azərbaycan özünün geoiqtisadi mövqeyinə görə bir çox ölkələrin, daha dəqiq deyilsə, ABŞ, Rusiya, İran və Türkiyə kimi dövlətlərin siyasi-iqtisadi maraqlarının toqquşduğu bir bölgəyə çevrilmişdir.

Geoiqtisadi məkanda milli iqtisadi mənafehlər balansının obyektiv qiymətləndirilməsi baxımından xarici tərəfdaşlarla sabit iqtisadi əlaqələrin yaradılması üçün dövlət özünün xarici iqtisadi siyasət fəaliyyətini yenidən qura bilər. Bunun üçün sxem 2-də də təqdim olunduğu kimi, aşağıdakı amillərin köməyindən istifadə etmək lazım gəlir:

- geoiqtisadiyyata daxil olan ölkələrin milli iqtisadi mənafehləri arasında Azərbaycanın milli iqtisadi mənafehlərinin reallaşması üçün müntəzəm informasiya mübadiləsi aparmaq;
 - geoiqtisadiyyatda milli iqtisadi mənafehləri uyğunlaşdırmaq üçün müxtəlif səviyyələrdə görüşləri vaxtaşırı həyata keçirmək;
- konfidentzial və gizli danışıqlar da daxil olmaqla, ikitərəfli müqavilələr və sənədlər bağlamaq;
- tərəfdaş dövlətlərin daxili və xarici iqtisadi siyasət imkanlarının inkişafı namına başqa dövlətlərin həmin imkanları məhdudlaşdırmaq cəhdinə qarşı tədbirlər görmək;

- ölkənin milli iqtisadi mənafehlərinə qarşı haqsız müdaxilə hallarında geoiqtisadiyyatın yeridəcəyi qismən, yaxud tam iqtisadi blokadaya hazır olmaq. [43]

Sxem 3. Geoiqtisadiyyatda Azərbaycanın milli iqtisadi mənafehlərinin reallaşması amilləri

Mənbə İ.Kərimli. Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafehlər problemi Azərbaycanın vergi jurnalı

Milli iqtisadi mənafehlərin reallaşmasının mühüm ümumlaşmış göstəricisi ölkədə ÜDM-in artımı hesab edilə bilər ki, bu da bütün ölkə vətəndaşlarının və təsərrüfat subyektlərinin iştirak səviyyəsini göstərir.

Bunun əsasında Azərbaycan özünün milli iqtisadi mənafehlərini həyata keçirəcək bir mexanizm olan xarici iqtisadi siyasətin başlıca istiqamətlərini dəqiqləşdirməlidir. Bu mənada, ən vacib şərt qonşu dövlətlərlə normal münasibətlər yaratmaq ideyasıdır. Bunu əsas götürərək ölkəmizdə milli iqtisadi mənafehlər baxımından xarici iqtisadi siyasətimizin aşağıdakı istiqamətlərini göstərmək istədik:

- geoiqtisadi baxımdan MDB dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələri normal saxlamaq son dərəcə vacibdir. İki əsrə yaxın əvvəlcə Rusiya imperiyasında, sonra isə keçmiş SSRİ-nin tərkibində yaşamış Azərbaycan üçün bu, olduqca həyati tələbatdır.

Unudulmamalıdır ki, türk dünyası dövlətlərinin böyük əksəriyyəti MDB məkanında yerləşir;

- "İpək yolu"nın üstündə yerləşən, zəngin təbii ehtiyatları olan Azərbaycan Avropa dövlətlərinin iqtisad maraqlarından faydalanmağın yollarını axtarmaq istiqamətində geostrategiya araşdırmalar aparmalıdır;
- ABŞ-ın Qafqaz regionuna, xüsusilə, Azərbaycana strateji nüfuz bölgəsi kimi baxdığını və Azərbaycan gerçəkliyinə artan iqtisadi marağını nəzərə almaq olduqca vacibdir;
- Azərbaycan özünün milli iqtisadi mənafeələrini Şərq xarici iqtisadi siyasətinə istiqamətləndirməlidir. Asiya və Afrikanın islam dövlətləri ilə intensiv iqtisadi əlaqələr saxlanılmalıdır. Güclü Azərbaycanın formalaşması onun müasir geoiqtisadi reallıqlarını düzgün nəzərə alan yetkin milli iqtisadi mənafeələrindən, onların reallaşması mexanizmindən çox asılıdır.

Azərbaycanın milli iqtisadi mənafeələrinin həyata keçirilməsi, geoiqtisadi inkişaf səviyyəsində uğur qazanmasının əhəmiyyəti daha çox müasir beynəlxalq iqtisadi mənasibətlər səviyyəsində üzə çıxır. Bu mənada, ölkəmizin geoiqtisadi inkişafını özündə əks etdirən neft strategiyası milli iqtisadi mənafeələrlə yanaşı, koalisiya (dövlətlərarası) mənafeyini də özündə əks etdirir. Bu da ölkənin milli iqtisadi mənafeələrinin nəinki bu gün və sabah, hətta yaxın və uzaq perspektivdə reallaşması diapazonunu genişləndirir. Belə şəraitin özü ölkənin iqtisadi diplomatiyasının formalaşmasına və inkişafına yol açır. Təsadüfi deyil ki, 1994-cü ildən etibarən Azərbaycanda "neft diplomatiyası" deyilən anlayış özünə geniş yer tapdı . Belə diplomatiya nəticəsində Azərbaycan lider-dövlət mövqeyi əldə etdi, regionda güclü geoiqtisadi inkişafa (bütünlükdə Cənubi Qafqazın ümumi məhsulunun % hissəsi Azərbaycanda istehsal olunur) nail oldu. Azərbaycan iqtisadiyyatının tam təkrar istehsal sistemi kimi bütünlükdə xarici iqtisadi əlaqələrə, ayrılıqda isə geoiqtisadi inkişafa uyğunlaşdırılması milli iqtisadi mənafeələrin reallaşmasının mühüm təzahürüdür. Burada geoiqtisadi və beynəlxalq rəqabətə girmək, milli iqtisadiyyatımızın dünyanın ÜDM-də bir qədər çox xüsusi çəkiyə malik olması əsas məqsəd hesab edilir. Bu vəziyyət

geoiqtisadiyyatda və bütünlükda dünya iqtisadiyyatında Azərbaycanın hansı üstün statusla çıxış etməsi öz ifadəsini tapa bilər. Sözsüz ki, belə analitik baxış, ilk növbədə, geoiqtisadiyyat səviyyəsində özünü göstərməlidir.

Geoiqtisadiyyat səviyyəsində Azərbaycan iqtisadiyyatının inteqrasiyalaşma motivləri ölkənin biznes strukturları təmsalında öz ifadəsini tapa bilər. Belə motivləşmənin reallaşması ayrı-ayrı subyektlərin deyil, yalnız bütünlükda milli iqtisadiyyatın vəziyyətinin ümumi səviyyəsi ilə əlaqədar ola bilər. Bu mənada, respublikanın təsərrüfat subyektlərinin motivləri və stimulları həmin subyektlərin ifadə etdikləri dövlətin geoiqtisadiyyat prosesi ilə birbaşa əlaqələndirilir.

Regional və qlobal miqyasda ölkənin iqtisadi inkişafının müqayisəli üstünlüyü geoiqtisadiyyatda həmin ölkənin müasir inteqrasiyalaşma motivlərinin əsaslarından birinə çevrilir. Burada milli iqtisadiyyatın mikro subyektləri (firmalar, şirkətlər, korporasiyalar) beynəlxalq miqyasda böyük nailiyyətlər qazanırlar. Bütünlükda milli iqtisadiyyatda müasir inteqrasiyalaşma motivləri xarici iqtisadi əlaqələr vasitəsi ilə milli iqtisadi mənfəətlərin reallaşması imkanlarını gücləndirir, ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırır. Geoiqtisadi inkişafda Azərbaycan güclü iqtisadi və siyasi mövqə tutur. Məsələn, Ümumdünya İqtisadi Forumunun məlumatlarına görə, Azərbaycan 2009-2010-cu illərdə dünya ölkələrinin qlobal rəqabət qabiliyyətli reytingində 51-ci yeri tutmuşdur. Bu da əvvəlki illərlə müqayisədə 16 pillə irəliləmək deməkdir. Həmin məlumatlara görə, Azərbaycan yalnız MDB ölkələrini deyil, faktiki olaraq, bütünlükda region ölkələrini əhəmiyyətli dərəcədə qabaqlamışdır. Rusiya həmin reytingdə 63, Türkiyə 61, Qazaxıstan 67, Gürcüstan 90, Ermənistan isə 97-ci yeri tutmuşdur.

Həmin indeksin tərtibçisi olan ABŞ-ın Kolumbiya Universitetinin iqtisadiyyat professoru Xaver Salai-Martin qeyd edir ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi dedikdə, həmin iqtisadiyyatın istehsal amilləri ilə təminatı, onların məhsuldarlığının yüksəlməsi başa düşülür ki, bu da ölkənin hazırda və gələcəkdə çiçəklənməsinin əsasında dayanır. Beləliklə, nəinki Xəzər dənizi hövzəsində,

Qafqazda, Orta Asiyada, Aralıq dənizi rayonunda, habelə Avropa iqtisadi məkanında Azərbaycanın milli iqtisadi mənafehlərinin bilavasitə reallaşmasının geoiqtisadi sərhədləri genişlənir.

Fəsil 2. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının kompleks tədqiqi

2.1 Qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqları

Xəzər və Qara dənizləri arasında yerləşən və Mərkəzi Asiyaya "geosiyasi açar" olan Qafqaz indi də geosiyasi və geoiqtisadi aktiv zonadır və mühüm geostrategiya rol oynayır, çünki onların üzərində nəzarətin ala keçirilməsi şimaldan Böyük Orta Şərqi yolu, Fars körfəzinə və Aralıq dənizinin şərqinə, cənub istiqamətindən isə – Cənubi Rusiyanın düzənliklərinə yol açır.

İlk növbədə özünün minilliklərlə icra etdiyi funksiyasına, hər iki vektorda ("Şimal-Cənub", "Şərq-Qərb") Avropa ilə Asiya arasında həlqə funksiyasını yerinə yetirdiyinə və xristianlıq və islam kimi iki mədəniyyətin qovşağında yerləşdiyinə görə yaşadığımız XXI əsrdə Xəzər bölgəsi müasir geosiyasi və geoiqtisadi proseslərin ayrılmaz atributu olaraq qalmaqdadır.

Ümumilikdə Qafqaz və Xəzər şimaldan Mərkəzi Asiya vasitəsilə Hind okeanına çıxış üçün rahat geosiyasi platforma olmuş və bu, hazırda da davam etməkdədir. Aralıq dənizi (Türkiyə amili), Qara dəniz (Azərbaycan-Gürcüstan

amili), Hind okeanı (İran amili) və Avropa (Rusiya amili) ilə geosiyasi cəhətdən bağlı olan Qafqaz və Xazar müasir dövrün hələ ki latent xarakter daşıyan geosiyasi episentrlərindən biri olaraq qalır.

Güclü geosiyasi fəzaya malik olan Xazar keçmişdə olduğu kimi, indi də tükənməz təbii resurslara və insan potensialına malik olan Ön və Mərkəzi Asiya'nın geniş quru yol məkanlarını maqnit kimi özünə cəlb edir. Xazarın geoiqtisadi rolu isə nəhəng neft və qaz ehtiyatlarına görə getdikcə daha çox geosiyasi çəkiyə malik olur. XIX əsrin sonlarına qədər Qafqaz və Xazar Şərqi Avropa, Balkan, Yaxın və Orta Şərq kimi başlıca geosiyasi kətləmələr sahələrinə aid edilmirdilərsə, XX əsr ərzində, xüsusən də ötən əsrlə yaşadığımız əsrin əvvəllərində onlar sözün əsl mənasında qlobal əhəmiyyətli amillərə çevrilməkdədir.

Bununla belə, yaxın gələcəkdə Qafqaz və Xazarın geoiqtisadi əhəmiyyəti və Qafqaz ölkələri ilə Xəzər ölkələrin qarşılıqlı münasibətləri Böyük Orta Şərqdə baş verən hərbi-siyasi hadisələrin, dünyanın və bölgənin böyük dövlətlərinin regional münasibətdə rolunun dəyişməsi nəticəsində əsaslı şəkildə transformasiya edə bilər.

Öz növbəsində spesifik geotəxəssis inkişaf prosesləri üzündən Qafqazda meydana gəlmiş müxtəlif etno-konfessional sivilizasiya birləşmələri bir-biri ilə toqquşmaqdadır ki, bu da indiyədək bu bölgədə geosiyasi qeyri-stəblliliyin əsas səbəblərindən biridir. Region obyektiv olaraq müasirliyin kəskin münaqişəli ərazilərindəndir. Dünyanın və regionların burada maraqları olan böyük dövlətlərinə isə "neft geosiyasəti"nin müəyyən inkişaf mərhələlərində Qafqazdakı münaqişələrə etinasızlıq göstərmək sərf edir, çünki bu, onlara istədikləri boru kəməri layihələrini həyata keçirməkdə köməklik edir. Başqa sözlə, "münaqişələrin xəritəsi" ilə Xazarın karbohidratlarının idxal "mərsutlarının xəritəsi" arasında aydın bir əlaqə mövcuddur.

Geoiqtisadi nöqtəyi-nəzərdən Xazarın neft-qaz ehtiyatlarının işlənməsində, onların həm qərb, həm də şərq istiqamətində dünya bazarlarına nəqli mərsutlarının müəyyən edilməsində onun dəniz məkanının legitimliyi problemi

diqqati çakır və takca sahilyanı ölkələr deyil, həm də aparıcı dövlətlər arasında bu enerji ehtiyatları üzərində nəzarəti ala keçirmək üçün həm gizli, həm də açıq rəqəbat mübarizəsini şərtləndirir. Müharibə dövründə "müharibənin qanı" olan, sülh dövründə isə iqtisadiyyatın inkişafını şərtləndirən neft hələ Birinci və İkinci dünya müharibələri dövründə dünya siyasətində ən mühüm geostrategiya amilə çevrilmişdir. "Soyuq müharibə"dan sonra isə "neft geostrategiyası" dövrü başladı. Qloballaşma və dünyanın yeni nizamının formalaşması şəraitində bu, hələ uzun müddət müasir beynəlxalq münasibətlərdə güclü təsir aləti olaraq qalacaqdır.

Beləliklə, Mərkəzi Avrasiya postsovet məkanının geosiyasi dönüş mərkəzində yerləşən Qafqaz və Xəzər 1990-cu illərdən başlayaraq dünya siyasətində geosiyasətin klassik qaydaları ilə aparılan "böyük geostrategiya oyunu"un ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Qərbin neft siyasəti üzrə eksperti D.Yergin qeyd edir ki, "neftə çıxışa təsir edəcək hər şey zorakılıq, müharibələr, texnologiya təhlükələri, siyasətə toqquşmalar, iqtisadi imperativlər, etnik, dini, ideologiya və sosial münaqişələr qafıl baş verə bilər". Bu sözləri Xəzər bölgəsinə də şamil etmək olar.

XX əsrin son onilliyində və XXI əsrin başlanğıcından dünyada gedən ictimai- siyasət və beynəlxalq əhəmiyyətli hadisələr nəticəsində Xəzər dənizi və Qafqaz regionu yenidən öz əhəmiyyətinə görə dünyada mərkəzi yerlərdən birini tutdu. Planetin artan enerji ehtiyacı və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi tələbatı qarşısında Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqaz ölkələrinin zəngin karbohidrogen ehtiyatları, Şərq-Qərb, Şimal-Cənub əlaqələrində, nəqliyyat-kommunikasiya sahəsindəki imkanları ilə bütün transmilli dünyanın nəzarət diqqətini özünə cəlb edərək geoiqtisadi maraqların kəsişmə nöqtəsinə çevrilmişdir.

Bu gün dünyanın müxtəlif güc mərkəzlərinin Avrasiyada geosiyasi maraqlarının kəsişməsindən danışarkən, ilk növbədə enerji resursları ilə zəngin olan Xəzər hövzəsi və Qərb-Şərq, Şimal-Cənub geosiyasi münasibətlərinin, onların iqtisadi- ticarət və digər əlaqələrinin üzərində yerləşən Xəzər-Qara dəniz

hövzəsi və Canubi Qafqaz göz önünə gəlir. Bu bölgə əvvəlki dövrlərdə özünün xüsusi geosiyasi, geostrategiya və geoiqtisadi xarakteristikası ilə XVIII əsrin sonu — XIX əsrin əvvəllərindən Rusiya imperiyası və Osmanlı dövlətinin, XX əsrin əvvəllərindən Avropa imperiyalarının və ABŞ-ın, SSRİ dağıldandan sonra— XX əsrin sonlarından bütün transmilli global dünyanın diqqətini cəlb etməyə başlamışdır. Region ümumi xarakteristikasına görə Avrasiyanın böyük geosiyasi oyunlar məkanı hesab edilsə də, ilk növbədə neft-qaz amili və transmilli əlaqə imkanları onu güc mərkəzlərinin diqqətinə cəlb etmişdir.

Xəzərin təbii ehtiyatları haqqında müxtəlif mənbələrdə müxtəlif məlumatlar verilir. Bəzi hesablamalara görə, bu hövzədə dünyanı yüz il müddətində fasiləsiz təmin etmək gücündə olan milyardlarla ton neft və trilyonlarla kub metr qaz ehtiyatı var. Məsələn, «Nyu-York Tayms» qəzetinin 6 avqust 1997-ci il tarixli sayında göstərilir ki, Xəzərin sənaye və ya karbohidrogen ehtiyatları indiki qiymətlərlə 4 trilyon ABŞ dolları məbləğində qiymətləndirilən 200 milyard bərrəl neftdən, hətta bir o qədər də qaz ehtiyatlarından ibarətdir.

Xəzər regionunun regionda geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyəti həm bölgənin əsas güc mərkəzi hesab olunan Rusiya üçün, həm regionda «yeni transmilli güc mərkəzi» olmaq istəyən Qərbi üçün, həm də digər maraqlı ölkələr üçün şübhəsizdir. Əvvəla, Rusiya buradakı SSRİ dövründən qalmış ənənəvi rəqəbatdankənər üstün mövqelərini, bölgənin geosiyasi, geoiqtisadi, hərbi-geostrategiya hədəfləri, transmilli nəqliyyat-kommunikasiya sistemi, Xəzər hövzəsi ölkələrinin mövcud karbohidrogen sərvətləri üzərindəki təsirini qoruyub saxlamaq istədiyini kimi, Qərbi də eyni sahələr üzrə regiona daxil olmaq və möhkəmlənmək, buradakı əlavə təbii ehtiyatlar hesabına Avropanı yeni yüzillikdə «qeyri-sabit Yaxın Şərq» və «monopolist mövqeyə malik Rusiya»nın neft-qaz asılılığından qurtarmaq istəyir. İkincisi, regionda möhkəmlənməklə, Rusiya yenə də özünün ənənəvi hərbi-geostrategiya mövqelərini qorumağa çalışdığı halda, ABŞ və onun NATO üzrə müttəfiqləri Xəzər-Qara dəniz hövzəsində, Mərkəzi və Orta Asiyada yeni-yeni təsir mexanizmləri qazanmağı, geosiyasi, geoiqtisadi və

harbi-geostrateji cəhətdən öz mövqelərini gücləndirməyi və əsrlər boyu bu regionda davam edən Rusiya hegemonluğunu azaltmağı düşünür. Hər iki tərəf bu regionunu öz milli təhlükəsizlik maraqları zonasına daxil edərək buradakı mövqelərini getdikcə gücləndirməyə çalışırlar. Həmin düşürgələri təmsil edən diplomatik mənbələr bu prosesi «beynəlxalq hüquq normaları», «milli dövlət maraqlarının tələbləri» və s. kimi ümumişlək terminlərlə, müxtəlif geosiyasi arqumentlərlə əsaslandırmağa çalışsalar da, bu ölkələrin rəsmi hərbi-geostrateji strukturlarının qəbul etdiyi Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Doktrinalar əsl geosiyasi məqamları ortaya qoyur. [16]

Xəzər hövzəsində Rusiya və Qərbin mövcud geoiqtisadi maraqları xaricində, həm də digər yerli böyük və kiçik ölkələrin milli maraqları təmsil olunur. Bunların sırasına digər dörd Xəzər hövzəsi ölkələrini – İran, Azərbaycan, Qazaxıstanı, Türkmənistanı, ayrıca bölgənin əsas geosiyasi oyunçusu hesab olunan Türkiyəni, bölgədən kənar ölkə hesab olunan Çini və Cənubi Qafqazda xüsusi strateji ərazi xarakteristikası ilə seçilən Gürcüstanı qeyd etmək olar. Bu qrupa daxil olan ölkələr ya İran kimi öz fərqli maraqları ilə çıxış edir və yalnız onu təmin edən ayrıca geoiqtisadi tələblər irəli sürür, yaxud da Qərblə Rusiya arasında müəyyən seçim edərək, bu düşürgələrdən biri ilə öz geoiqtisadi maraqları çərçivəsində uzlaşdırılmış tərəfdaşlıq siyasəti yürüdür.

Geoiqtisadi parametrlər üzrə qiymətləndirmə aparsaq Xəzər hövzəsindəki düşürgələrarası rəqəbatın əsas hədəfləri ilk növbədə:

Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatlarına sahiblənmək, yaxud onlardan istifadə sahəsində üstün mövqeyə malik olma;

hövzənin enerji resurslarının istehsalı və dünya bazarlarına çıxarmasında iştirak; enerji istehsalında istifadə edilən texnologiya və maliyyə vasitəsinə sahiblik, yaxud malik olmaq;

hasilatın pay bölgüsü;

bölgənin enerji ixracı marşrutlarının və nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin seçiminə təsir etmək və onların fəaliyyətinə nəzarət;

neft-qaz istehsalı, istehlakı və ixracı sahəsindəki digər geoiqtisadi dividendlərə sahib olma və s. ibarətdir.

Yeni minilliyin başlanğıcından dünyada geoiqtisadi rəqəbatyaradıcı amillərdən biri də Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistanın malik olduğu zəngin enerji ehtiyatlarının dövrüyə buraxılmasının, bu ölkələrin enerji ixrac edən digər əsas trans- milli aktorlara qoşularaq dünya bazarlarına alternativ neft-qaz məhsulları çıxarmasının dünyada yaradacağı geoiqtisadi ortamın Rusiya, ABŞ, Avropa Birliyi ölkələri, İran və s. ölkələr üçün yaradacağı rəqəbat, yaxud qazandıracağı dividendlər məsələsidir. Odu ki, Rusiya və Qərbin energetika üzrə ekspertləri gələcəkdə Xəzər nefti və qazının OPEK-in və Rusiyanın dünya bazarındakı mövcud nüfuzunu zəiflətmək gücündə olduğunu proqnozlaşdıraraq bu sahədə öz ölkələrinə müvafiq tövsiyələr verirlər. [8, 12]

A. Duqin öz əsərlərində, həm də bölgədə ABŞ hegemonluğunun qarşısının alınması və Rusiyanın maraqlarının təmin olunması məqsədi ilə özünəməxsus vasitə və metod da təklif edir. O hesab edir ki, Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı global qarşıdurmada Rusiya heç nə qarşısında dayanmadan an «düzgün yolu seçməlidir». Bu yol onun fikrinə, həm «ənənəvi olaraq bölgədəki ölkələrin daxilindəki Rusiyameylli elitaları mükafatlandırmaq», həm də «ölkədaxili ziddiyyətlərdən yeni metodlarla, qeyri-ənənəvi vasitələrlə istifadə etməkdən» ibarət olmalıdır. O, SSRİ dövründə Xəzər hövzəsi ölkələrinin bir qayda olaraq iqtisadi cəhətdən zəifliyinin və ictimai-siyasi vəziyyətinin ziddiyyətli olmasından doğan qərbmeylliliyi və anti-Rusiya əhval ruhiyasını yeni metodla aradan qaldırmağı təklif edir. Onun fikrinə «Rusiya SSRİ-nin yaratdığı bu reallığı - anti-Rusiya və qərbyönlü meyli aradan qaldırmaq üçün, xüsusən də Xəzərin müsəlman ölkələrində, ilk növbədə İranı dastaklamalı, onunla bu istiqamətdə birgə fəaliyyət qurmalı və strateji müttəfiqlik yaratmalıdır». Bundan başqa, o hesab edir ki, İranla siyasi və strateji pakt imzalayaraq «Türkiyənin təsiri altında olan qərbmeylliliyi ölkələrdə daxili ictimai-siyasi vəziyyəti qarışdırmaq, etnik-dini mənsubiyyət və digər amillər üzrə vətəndaşlar arasındakı münasibətləri gərginləşdirmək, Rusiya və İranmeylliliyi ölkələrdə isə əksinə,

«maksimal daracada daxili vaziyyati sabitləşdirmək və bu ölkələrin inkişafına dəstək vermək» lazımdır . Hətta A. Duqin o daracaya qədər euforiyaya qapılır ki, açıq-aşkar «Rusiyanı qonşu ölkələrin daxilində İranmeylli separatçı və dini-fanatik meyilləri dəstəkləyəmək, qızıışdırmaq, Rusiyaya sarf ediləcək geosiyasi vəziyyət yaratmaq kimi mənfur metodları belə utan- mada» təklif edir . Beləliklə, göründüyü kimi, Rusiyanın ən məşhur geosiyasətçi alimi öz ölkəsinin Xəzər hövzəsindəki geoiqtisadi maraqlarını belə antiinsani metod- larla təmin etməyi təklif edir.

A. Duqin və onun Rusiya geosiyasətindəki digər tərəfdarları müasir sivil beynəlxalq münasibətlərin əsasını təşkil edən– aktorlararası açıq, liberal və ədalətli rəqəbat şəraitində yarışmanı ağıllarına belə gətirmədən, Xəzər hövzəsində «onlarla olmayan, qarbmeyilli, Rusiyaya pragmatik yanaşma nümayiş etdirən yerli ölkələri sıxmaq, dağıtmaq, onların daxili həyatındakı sabit vəziyyəti qarışdırmaq, vatan- daşlarını bir-birinə salışdırmaq, milli-dini qarşıdurmanı qızıışdırmaq və regionda gər- gin vəziyyət yaratmaqla» Rusiyanın burdakı maraqlarını qorumağı təklif edir.

N. Nartov öz əsərinin nəticə hissəsində qeyd edir ki, ABŞ və onun müttəfiqlərinin Xəzərin Qərb hissəsinə-Canubi Qafqaza can atması ilk növbədə Rusiyanı bu bölgədən sıxışdırmağa hesablanıb. Lakin Rusiya ABŞ-ın geniş və cəlbədicə maliyyə-texniki imkanları, təklifləri ilə rəqəbat aparmaq, Qərbin bölgədə möhkəmlənməsinin qarşısını almaq üçün ilk növbədə həmin bölgədəki yerli ölkələrlə — Zakavkaziya respublikaları ilə möhkəm hərbi-geostrateji, iqtisadi və ticarət tərəfdaşlığı yaratmalıdır.

Xəzər hövzəsində digər əsas xarici transmilli maraq daşıyıcısı hesab olunan düşərgə ABŞ və onun müttəfiqləri hesab olunan Avropa Birliyi ölkələridir. Bu düşərgəni təmsil edən geosiyasətçilərin ümumiləşmiş geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi- geostrateji baxışlarını, Qərbin əsas geoiqtisadi maraqlarını, onların təmin olunması yolları və vasitələrini rus geopolitiklərinin tam əleyhinə olan konsepsiya ilə özünün çoxsaylı əsərlərində ABŞ alimi Z. Bzejinski irəli sürür.

Z. Bzejinski özünün «Böyük şahmat taxtası» adlı əsərində qeyd edir ki,

Qarb və Amerika ilk növbədə bu bölgədə müstəqil siyasət yürütmək meyli nümayiş etdirən yerli dövlətləri dəstəkləməli, onları Rusiyanın geosiyasi və hərbi-geostrategiya təsirindən çıxarmalı, malik olduqları milli sərvətlərini sərbəst istifadə etmək, öz maraqlarını təmin etmək gücünə gətirməlidir. O, müstəqil siyasət yürüdən ölkələrdən Azərbaycanı, Özbəkistanı və Gürcüstanı, o cümlədən Moskvaya meyilli fəaliyyət nümayiş etdirən Qazaxıstanı dəstəkləməyi tövsiyə edərək, bu ölkələrin bölgə siyasətində Qarbin xüsusi marağında olduğunu bəyan edir və müxtəlif amillərlə əsaslandırır .

Z. Bzejniski hesab edir ki, Amerikanın milli maraqları Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz bölgəsində «Rusiyadan xilas olub müstəqil siyasət yürütmək istəyən» ölkələrin maraqları ilə üst-üstə düşür. O hesab edir ki, bunun üçün Amerika və Qərb bölgədə elə vəziyyət yaratmalıdır ki, maneəsiz olaraq bütün dünya ölkələri buraya daxil olmaq, öz maliyyə və texnologiya imkanlarını yerli iqtisadi layihələri yönəltmələrini təmin etsin, heç bir yerli böyük dövlət bu bölgə üzərində rəqəbatdan əlavə üstünlüyə malik olmasın .

Müasir dünyada Xəzər hövzəsinin rolu, hövzənin enerji ehtiyatlarının istehsalı, və ixracı marşrutları ilə bağlı öz geosiyasi fikirlərini «Sivilizasiyaların toqquşması» adlı əsərində digər məşhur ABŞ alimi C. Hantinqton da söyləmişdir. O, Avrasiyanı, xüsusən də Xəzər hövzəsini XXI əsrdə dünyada yaşanacaq əsas geoiqtisadi münaqişə bölgələrindən biri kimi dayandırır və hesab edir ki, hövzədə əsas qarşıdurma obyektini Xəzər neftinin sərbəst istehsalı, bölüşdürülməsi və Avropa bazarına çıxarılması ilə bağlı olacaqdır. Burada əsas mübarizə bölgənin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrategiya mövqelərinə sahib olma və bu sahələrdə üstünlük qazanma uğrunda aparılacaqdır. [15, 16]

Digər məşhur ABŞ politoloqu və diplomatı, keçmiş dövlət katibi H. Kisincer də öz əsərində Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı Qərb-Rusiya geosiyasi maraqlarının toqquşması, bölgənin müasir hərbi-geostrategiya, geoiqtisadi və digər maraqları ətrafında cərəyan edən proseslərdən bəhs etmişdir. O yazır ki, müasir dövrdə Rusiya bütün keçmiş postsovet məkanında öz milli təhlükəsizlik maraqlarını yerli ölkələrin təhlükəsizlik maraqlarını nəzərə almadan, onların

daxili işlərinə qarışmaqla təmin etmək istəyir. H. Kisincer hesab edir ki, Rusiya hələ də özünün imperiya ambisiyalarını yaşadaraq, qonşu dövlətlərlə bu və ya digər geosiyasi məsələlərini güc yolu ilə, onların ərazisinə müdaxilə etmək ilə həll etməyi düşünür. Amma o gətikcə müasir dünyanın tələbləri ilə razılaşmaq və imperiya ambisiyalarından imtina etmək məcburiyyətində qalacaqdır.

2.2 Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyinin qiymətləndirilməsi

Avrasiyanın müasir geosiyasi və geoiqtisadi xarakteristikasını və region ölkələrinin inkişaf perspektivlərini qiymətləndirən ekspertlər bir sıra amilləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasını bölgənin geosiyasi və geoiqtisadi cəhətdən ən əhəmiyyətli və perspektivli ölkəsi hesab edirlər:

- əlverişli coğrafi, geosiyasi, geoiqtisadi, hərbi-geostrateji mövqe;
- yürütdüyü müstəqil daxili və xarici siyasət;
- zəngin təbii ehtiyatlarını, maddi, mənəvi, əmək və insan resursları,
- Şərqi-Qərbi alternativ nəqliyyat-kommunikasiya, tranzit və enerji daşıyıcılarının yaradılması sahəsində yürütdüyü transmilli siyasət və tutduğu düzgün mövqe;
- daxili ictimai-siyasi sabitliyi təmin etməsi, demokratik dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, bazar iqtisadiyyatı quruculuğu prinsiplərini rəhbər tutması;

- son on ildə nail olduğu dinamik sosial-iqtisadi inkişafı və gələcək inkişaf potensialı

Geosiyasi və geoiqtisadi xarakteristikasının əsas dayar ölçüləri kimi çıxış edən bu amillər həm ölkənin dinamik inkişafını, beynəlxalq aləmdəki yeri və rolunu, həm də ikitərəfli və çoxtərəfli tərəfdaşlıq dayarını şərtləndirir.

Başqa geosiyasi əlamətlərinə - ərazisinin ölçülərinə, sərhədlərinin vəziyyəti və qonşularla münasibətinə, maddi və mənəvi resurslardan yararlanma əmsalı və s. görə də Azərbaycan Cənubi Qafqazın ən böyük və ən perspektivli dövləti hesab olunur.

Azərbaycanın geosiyasi dayarının artmasına və xarici ölkələrlə münasibətlərinə müsbət təsir göstərən əsas amillərdən biri də onun əhəmiyyətli geosiyasi və coğrafi məkanda yerləşməsi hesab olunur. Ölkə dünyanın ən əhəmiyyətli məkanı hesab olunan Avrasiyanın mərkəzində yerləşir, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda gedən əsas proseslərin və transmilli maraqların təməlinə dayanır. Azərbaycan Gürcüstanla birlikdə Xəzər və Qara dənizləri arasındakı mühüm əhəmiyyətli kontinental geosiyasi məkanının; Türkmənistan və Qazaxıstanla birlikdə Avropa-Cənub-Şərqi Asianın; Rusiya və İranla birlikdə Şimal-Cənub dəhlizinin; Şərqlə-Qərb arasındakı əksər transmilli nəqliyyat-kommunikasiya layihələrinin; NATO və KTMT kimi hərbi-strateji blokların təmas xəttində yerləşərək, həm Avropanın, həm Asianın, həm də Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional maraqlar mübarizəsində önəmli vasitə kimi çıxış edir.

Xəzəratrafı ölkələr içərisində ən əhəmiyyətli geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji mövqə də məhz Azərbaycana məxsusdur.

Geoiqtisadi dayarına görə Prezident Heydər Əliyevin 1994-cü ildə əsasını qoyduğu yeni neft strategiyası və transmilli enerji-nəqliyyat-kommunikasiya layihələrin həyata keçirilməsi Azərbaycanı dünyanın aparıcı dövlətləri və şirkətləri üçün cəlbedici tərəfdaşa çevirmişdir. Onun əsas dayarı həm də yalnız neft-qaz sektoru ilə məhdudlaşmamış, keçən illərdə yürədülən düzgün iqtisadi

inkışaf strategiyası ölkəni ümumilikdə Avrasiyanın dinamik inkışaf edən ölkəsinə, iqtisadi, sosial-siyasi və mənəvi mərkəzinə çevirmişdir.

Azərbaycan həm də hövzənin neft-qaz resurslarından istifadənin düzgün strategiyasını müəyyənləşdirməklə, beynəlxalq aləmin daim artan enerji ehtiyacı ilə ölkənin milli maraqlarını uzlaşdırmış və bu əsasda etibarlı tərəfdaş imici qazanmış, milli iqtisadi və maliyyə dividendlərini gücləndirməklə özünün beynəlxalq dayarını artırmışdır. [1 1]

Dünyanın alternativ enerji mənbəyi hesab olunan Xəzər regionunda neft-qaz istehsalı ilə bağlı əsas risklərdən biri hasil olunan məhsulun dünya bazarlarına təhlükəsiz və sərbəst marşrutlarla çıxarılması ilə bağlıdır. Bu anlamda Azərbaycan özünün və tərəfdaşlarının hasil etdiyi neft-qaz məhsullarının xarici bazarlara çıxarılması, ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsi məsələsində Xəzər ölkələri içərisində həm Qazaxıstandan, həm də Türkmənistandan daha alverişli vəziyyətdədir. Onlarla müqayisədə Azərbaycanın enerji ixracı riskləri çox aşağı səviyyədədir. 1994- cü ildə- “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra Azərbaycan bölgənin karbohidrogen ehtiyatlarının alternativ yolla Avropaya nəqli marşrutunu müəyyənləşdirərək, planetar əhəmiyyətli, eyni zamanda çox məsuliyyətli və uzaqgörən strateji seçim etdi.

Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının dünya bazarlarına ixracını nəzərdə tutan layihələrin reallaşması heç də asan başa gəlmədi, müxtəlif beynəlxalq, regional və yerli geosiyasi maraqların toqquşması ilə müşahidə olundu. Lakin Azərbaycanın tam müstəqil geosiyasi, geoiqtisadi və təhlükəsizlik siyasəti, prinsipial və qətiyyətli mövqeyi Asiya ilə Avropanı birləşdirən böyük enerji-nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsini mümkün etdi. Hazırda, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Supsa, Bakı- Novorossiysk kimi illik gücü təxminən 70 milyon ton təşkil edən üç neft kamari, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Astara-İran və Bakı-Rusiya kimi illik gücü təxminən 30-40 milyard kubmetr olan maye qaz kamalarının mövcudluğu Azərbaycanın və tərəfdaşlarının enerji ixracı sahəsindəki geoiqtisadi risklərini, demək olar ki, sıfıra endirmişdir.

Xazar qazının alternativ yollarla Avropa ölkələrinə ixrac olunması təkcə Azərbaycanın deyil, bütöv Xazar hövzəsi ölkələrinin qaz ixracı ilə bağlı risklərini ciddi şəkildə azaltmış və geoiqtisadi etibarlılığını artırmışdır. Buna əlavə olaraq transmilli Cənub qaz dəhlizinin və “Şahdəniz 2” layihəsinin reallaşdırılması istiqamətində yeni ixrac korridorları- TANAP və TAP vasitəsilə Azərbaycan qazının Avropa bazarına çıxarılması perspektivi bu etibarlılığı daha da möhkəmləndirmişdir.

Reallaşdırılan və reallaşması planlaşdırılan layihələr

REALLAŞAN LAYİHƏLƏR	PERSPEKTİV LAYİHƏLƏR
Şahdəniz-1 Layihəsi (2003-ci il)	Tap layihəsi (Trans Adriatik) - (2020-ci il)
Bakı-Tbilisi-Ceyhan Neft Boru Kəməri Layihəsi (2006-cı il)	Tanap layihəsi (Trans Anadolu) - (2018-ci il)
Bakı-Tbilisi-Ərzurum Təbii qaz Boru Kəməri Layihəsi (2007-ci il)	Şahdəniz-2 Layihəsi (2018-ci il)
Türkmənistan-Çin Təbii qaz Boru Kəməri Layihəsi (2009-cu il)	Kaşagan Layihəsi (2017-ci il)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident kitabxanası

Azərbaycan geosiyasi və geoiqtisadi baxımdan həm də Avrasiyanın giriş qapısı, Şərq-Qərb nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizlərinin mərkəzi dövləti hesab olunur. Rusiyadan yan keçməklə Avropa və Asiya ölkələri arasında bağlayıcı körpü rolunu icra edən Trans-Qafqaz nəqliyyat dəhlizi (TRASEKA), strateji Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihələrinin təşəbbüskarı, hərəkətverici qüvvəsi və əsas təminatçısı da məhz Azərbaycandır.

Görülən bütün işlərin başlıca məqsədi Azərbaycanın regionun tranzit mərkəzi statusunu möhkəmlətməklə, həm də onun regionun nəqliyyat-logistika mərkəzinə çevrilməsini təmin etməkdir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, Almaniya, Niderland, Böyük Britaniya, Çin, Cənubi Koreya, İran və digər

ölkalarda olduğu kimi, Azərbaycanda da Naqliyyat Logistika Markazinin yaradılacağı gün heç də uzaqda deyil.

Azərbaycanın qlobal və regional geosiyasi çəkisini artıran başlıca amillərdən biri də onun müstəqil bir dövlət olaraq tam formalaşması, özünü təmin edən milli iqtisadiyyata, maddi, mənəvi və insan resurslarına, milli-vətəndaş birliyinə, əhali tərəfindən dəstəklənən milli strategiyaya, güclü ordu və müdafiə potensialına və s. zəruri təsisatlara malik olması və bütün bunlara söykənərək müstəqil daxili və xarici siyasət yürütməsidir. Müstəqillik əldə edildikdən sonrakı dövrdə milli dövlətin iqtisadi, hüquqi və ideoloji əsaslarının, idarəçilik mexanizminin, daxili və xarici siyasət strategiyasının, təhlükəsizlik konsepsiyasının formalaşdırılması və həyata keçirilməsi prosesi çox çətin idi. Prezident Heydər Əliyevin şəxsi nüfuzu, siyasi uzaqgörənliyi, böyük idarəçilik təcrübəsi sayəsində 1993-2003-cü illəri əhatə edən birinci on il ərzində bütün milli resursları vahid məqsəd uğrunda səfərbər etmək, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, onu sabit inkişaf yoluna çıxarmaq və milli iradəyə əsaslanan müstəqil subyekt kimi beynəlxalq aləmlə sıx inteqrasiyasını təmin etmək mümkün olmuşdur.

2003-2013-cü illəri əhatə edən ikinci onillikdə Azərbaycan Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi sayəsində oturmuş liberal iqtisadiyyata və böyük maliyyə resurslarına, güclü orduya malik, özünü tam təmin edən, heç kimdən asılı olmayan, sözünü casarətlə deyən, mövqeyinə və rayına hörmətlə yanaşılan və milli maraqlara söykənən müstəqil siyasət yürüdən ölkəyə çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycan ciddi geosiyasi amil kimi postsovet məkanının, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın müasir geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrategiya xarakteristikasının müəyyənləşdirilməsinə mühüm təsir göstərir, hətta BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İKT, Qoşulmama Hərəkatının fəal üzvü olaraq, dünyanın güc mərkəzləri ilə yaxından əməkdaşlıq edərək qlobal siyasətdə öz imkanlarını getdikcə genişləndirir. [12, 16]

Azərbaycan Cənubi Qafqazda iqtisadi potensialına görə də xarici aləmin diqqətini çəkir. Hazırda dünyada Azərbaycanın mövcud və perspektiv geoiqtisadi

potensialı - iqtisadi inkişaf tempi, maddi və insan resursları, bu sahələrdə yürütdüyü pragmatik siyasət yüksək qiymətləndirilir. Zəngin təbii, xüsusən, enerji və karbohidrogen ehtiyatlarına, əlverişli iqlim və mənbət torpağa, turizm imkanlarına, kənd təsərrüfatı və sənaye infrastrukturlarına və işlək əhaliyə malik olması ölkənin iqtisadi perspektivlərini xüsusi cəlbedici edir.

Hazırda ölkənin təsdiq olunmuş karbohidrogen ehtiyatları 4.6, ehtimal olunan isə 10 milyard ton şərti yanacaq təşkil edir. Bunun 2 milyard tonunu neft, 2,6 trilyon kubmetri isə təbii qaz təşkil edir.

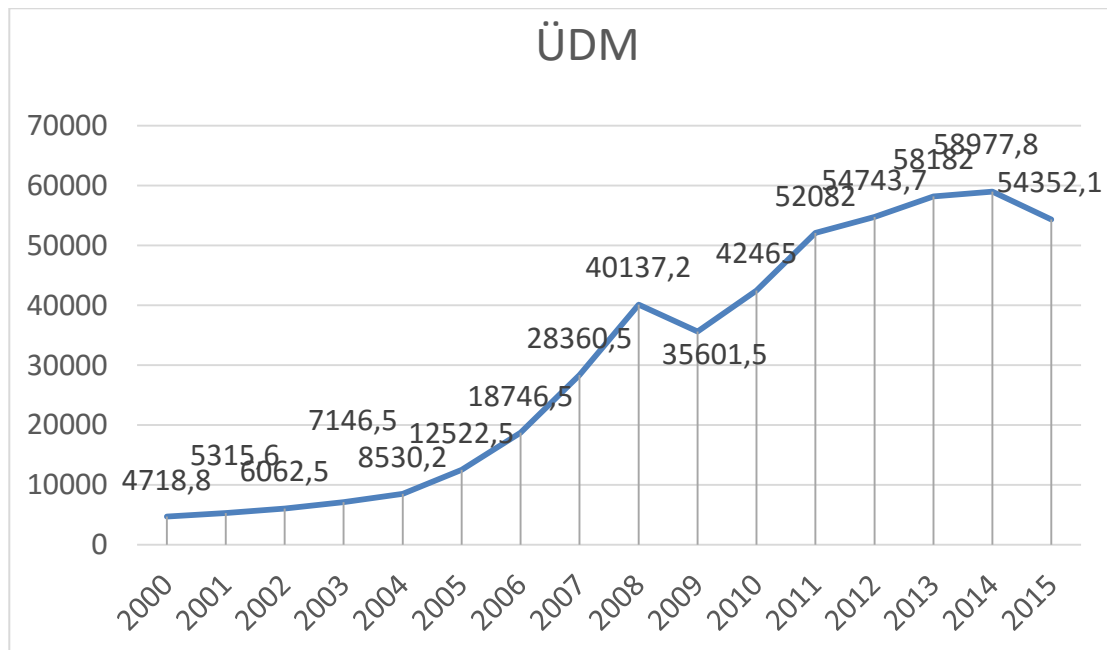
Müstəqillik illərində neft sektoruna 48 milyarddan çox ABŞ dolları miqdarında xarici sarmaya qoyulmuş, 61 yeni neft yatağı istismara verilmiş və yaxud yararlı vəziyyətə gətirilmişdir.

Azərbaycanın müstəqillik illərində davamlı olaraq müşahidə olunan sürətli sosial-iqtisadi inkişafı faktı da, mütəxəssislərin fikrinə görə, Cənubi Qafqaz ölkələri içərisində onun geoiqtisadi çəkisini getdikcə əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir. 1996-cı ildən başlayaraq Azərbaycanda ümumi daxili məhsul istehsalının orta hesabla hər il 10 faizdən yuxarı artımı, inflyasiyanın nisbətən sabit saxlanması, əhəlinin pul gəlirlərinin və yaşayış həddinin getdikcə yüksəlməsi, istehsalda qeyri-neft sektorunun və özəl sahənin payının artması, idxal-ixrac balansında ixracın üstünlüyünün təmin edilməsi və s. həyata keçirilən iqtisadi siyasətin səmərəli olmasını bilavasitə təsdiq edir.

2004-2015-ci illərdə Azərbaycanın inkişaf strategiyası xüsusi düşünülmüş, hərtərəfli əsaslandırılmış uzunmüddətli dövlət proqramları əsasında həyata keçirilmişdir. Nəticədə iqtisadi inkişaf öz yüksək tempini saxlamış və ÜDM artımı son 10 ildə davamlı olaraq təmin edilmişdir. Azərbaycanın sosial-iqtisadi, regional və ayrı-ayrı digər sahələrin inkişafını nəzərdə tutan çoxsaylı ümumiləşdirilmiş dövlət proqramları qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı 10 ildə ümumilikdə 3,4 dəfə artmış, yoxsulluğun səviyyəsi 49 faizdən 5,5, işsizlik isə 4,8 faizə enmişdir ki, bu göstəriciyə görə, Azərbaycan dünyanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələrini də geridə qoymuşdur.

Ümumi daxili məhsulun həcmi, cari qiymətlərlə, milyon manatla

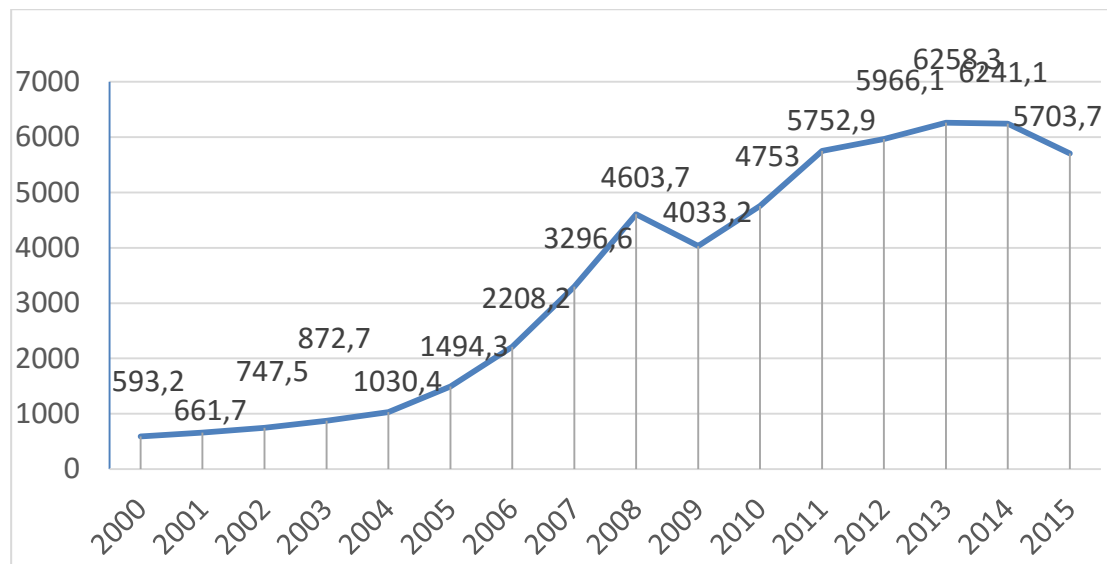
Diagram 2.1

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Adambaşına düşən ÜDM həcmi manatla

Diagram 2.2

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

Keçan müddatda amak haqları, pensiyalar, taqaüdlar ardıcıl şakilda artırılmış va bu göstarıciya görə, Azərbaycan MDB məkanında öncül yerləri tutmuşdur.

Son 10 ildə minlərlə istehsal obyektı, nəhəng zavod və fabriklər, texnoparklar tikilmiş, 1,2 milyon yeni iş yeri yaradılmışdır. 2500 məktəb, yüzlərlə səhiyyə müəssisəsi, mədəniyyət, idman obyektləri tikilmişdir.

Dünyanın bir sıra nüfuzlu iqtisadi və maliyyə mərkəzləri, nüfuzlu reyting agentlikləri Azərbaycanın yüksək inkişaf tempi faktını qeyd etmişlər.

Hazırda Azərbaycan iqtisadi göstəricilərinə görə Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan və Belarus kimi iri dövlətlərlə birlikdə postsovet məkanının lider dövlətlərindən biridir. Bölgədəki neft istehsalına, transmilli nəqliyyat-tranzit imkanlarına, xarici iqtisadi əlaqələrinin intensivliyinə, enerji resursları ixracının şaxələndirilməsinə, Qərbin Xəzərə hərbi-geostrateji çıxışının təmin edilməsi və hövzənin strateji hədəflərinə nəzarət imkanı yaratmasına görə Azərbaycan bölgənin ən əhəmiyyətli dövləti hesab olunur[17]. Müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı tamamilə xarici kapitaldan və neft sənayesindən asılı idi, son illərdə nisbətən əsaslı şəkildə dəyişmiş, iqtisadi, sosial, infrastruktur və s. sahələrdə yerli kapital və qeyri-neft sektorunun payı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Son illər ölkənin neft əməliyyatından və xarici kapitaldan asılılığı kəskin şəkildə azalmış, iqtisadi inkişafın əsas yükü qeyri-neft sektorunun üzərinə keçirilmiş, əsas valyuta ehtiyatları bu sektorun yüksəlişinə istiqamətləndirilmişdir. Bütün bunlar ölkənin iqtisadi gələcəyi ilə bağlı əhəmiyyətli və müəssisələrdə nikbin əhval-ruhiyyə yaratmışdır.

Azərbaycanda yürədülən məqsədyönlü siyasətin - neftdən gələn gəlirləri iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə və qeyri-neft sektorunun inkişafına yönləndirilməsinin nəticəsi olaraq ÜDM-in strukturunda bu sahənin payı sürətlə artmışdır. Əgər 2010-cu ildə iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun payı 44,4 faiz təşkil edirdisə, 2015-cü ildə bu rəqəm artıq 60 faizə yüksəlmişdir. Hökumətin proqnozlarına əsasən, 2016-cı ildə qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payı 61,7 faizə çatacaqdır.

Azərbaycanın 2005-2015-cü illərdə strateji neft və qaz məhsullarının satışından əldə edilən gəlirlər hesabına ölkənin enerji, nəqliyyat, rabita-informasiya sektorunun tam yeniləşdirilməsi və bu sahələr üzrə milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, sosial və iqtisadi infrastrukturun yenidən qurulması, iqtisadiyyatının liberallaşdırılması və şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafına önəm verilməsi, ekoloji tarazlığın təmin edilməsi və s. hesab olunur.

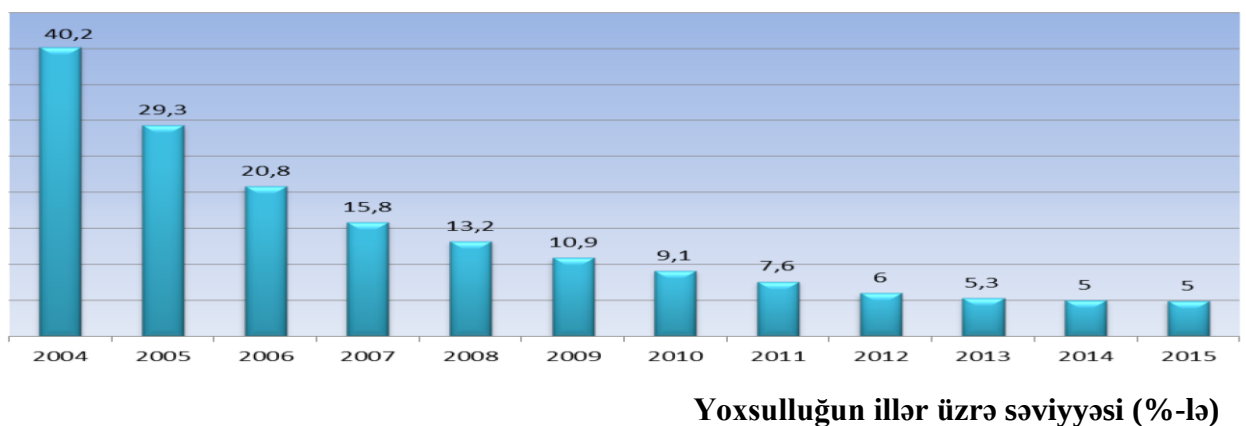
Müstəqillik illərində Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və arzaq istehsalı sistemində əsaslı investisiya yatırılmış, fermerlərə birbaşa dövlət dəstəyi göstərilmiş və bu sahənin inkişafına əsaslı təkan verilmişdir.

Göründüyü kimi, 2004-2015-ci illərdə həyata keçirilmiş məqsədyönlü siyasət nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı şaxələndirilmiş və iqtisadi balansda qeyri-neft sektorunun üstünlüyü təmin edilmişdir. Bununla yanaşı, qarşıdan gələn dövrdə də iqtisadiyyatda enerji amili öz aktuallığını saxlayacaq. Mütəxəssislərin fikrinə görə, Xəzər regionunun hazırkı regional hərbi-geostrateji balansını Rusiyadan, geoiqtisadi və təbii enerji balansını Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistandan, nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizləri Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və Rusiyadan asılıdır.

Azərbaycanın artan enerji ixracı potensialını düzgün qiymətləndirən ABŞ və Avropa İttifaqı 2007-ci ildən başlayaraq Avropaya qaz ixracını nəzərdə tutan “Cənub dəhlizi” layihəsini geniş müzakirəyə çıxarmışdır. 2010-cu ildən başlayaraq Azərbaycan “Cənub dəhlizi” layihəsi- Nabucco ilə bağlı həyata keçirilən müzakirələrin perspektivsizliyini görərək təşəbbüsü öz əlinə almış və növbəti dəfə liderlik keyfiyyətlərini ortaya qoymuşdur. 2011-ci ildə Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında strateji enerji əməkdaşlığına dair memorandumun, 2012-ci ildə Türkiyə ilə Trans-Anadolu layihəsi üzrə sənədin imzalanması, 2013-cü ildə isə Trans-Adriatik layihəsinin əsas ixrac marşrutu kimi seçilməsi “Cənub dəhlizi”nə yeni nəfəs gətirdi. Nəticə etibarilə 2013-cü il dekabrın 17-də Bakıda “Şahdəniz-2” layihəsinə dair yekun investisiya qərarı qəbul edildi. Azərbaycan öz

taşabbüsü və praktiki addımları ilə yeni transmilli enerji layihələrinin əsasını qoydu, “Canub dahlizi” layihəsini xilas etdi, eyni zamanda Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında daha fəal iştirak etmək imkanı qazandı. Azərbaycanın geosiyasi xarakteristikasının əsas göstəricilərindən biri də onun zəngin insan resurslarına malik olması, ölkədaxili sabit daxili ictimai-siyasi, milli-etnik və dini vəziyyətin hökm sürməsi və dövlətin bütün bu sahələr üzərindəki nəzarət imkanları ilə bağlıdır. Azərbaycanın insan resursları kəmiyyət və keyfiyyət baxımından digər Cənubi Qafqaz ölkələri ilə müqayisədə üstün və perspektivli görünür. Ölkənin ümumi demografik göstəriciləri (ahalinin artım sürəti, gənclərin ümumi əhali arasında sayı və s.) müsbət istiqamətdə inkişaf edir. Əhalinin ümumi sayı hazırda 9 milyondan artıqdır və artım balansını getdikcə müsbətə doğru dəyişir. Respublika üzrə hər kvadratkilometra təxminən 96 nəfər sakin düşür.[18]

Keyfiyyət göstəricilərinə görə də ölkə əhalisi dünya standartlarına yaxındır. Əhalinin yaşayış səviyyəsi, təhsili, texniki və peşə hazırlığı, sağlamlıq və yaş meyarları, miqrasiya, urbanizasiya göstəriciləri həm daxili inkişaf, həm də global iqtisadi əlaqələr baxımından mütəxəssislər tərəfindən yetərli hesab olunur. Burada ən mühüm meyarlardan biri kimi 2004-cü ildən başlayaraq əhalinin yaşayış səviyyəsinin sürətlə yüksəlməsini, adekvat olaraq yoxsulluğun azalmasını göstərmək olar.

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı: www.azstat.org

2.3 Azərbaycanın global iqtisadi proseslərdə iştirakının mövcud vəziyyəti

Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi münasibətlərinin əsas xüsusiyyəti beynəlxalq, regional və yerli xarakterli iqtisadi təşkilatlara daxil olmaq və bununla da ictimai həyatın bütün sahələrində bu təşkilatlara inteqrasiya olunmaqdır.

Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının beynəlmilləşməsinin və inteqrasiyasının müasir mahiyyəti Beynəlxalq Əmək Bölgəsinə (BƏB-ə) əsasən müəyyən olunur. Belə ki, BƏB sayəsində dünya ölkələrinin dünya bazarında istehsal həcmində ümumi göstəricisi müəyyən olunur. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya dövlətlər arasında istehsal amillərinin və malların sərbəst hərəkətini nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının regional iqtisadi birləşmələrini nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, coğrafi mövqe mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi əməkdaşlığın mühüm istiqamətlərindən biri də ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə bağlıdır. Yaxın iqtisadi əməkdaşlıq daha çox eyni iqtisadi inkişaf səviyyəsində olan dünya ölkələri arasında özünü göstərir. Onlardan aşağıdakılar daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir: iqtisadi inkişaf səviyyəsində yaxınlıq; ideoloji inkişaf səviyyəsində yaxınlıq; tarixi inkişaf səviyyəsində yaxınlıq; mədəni inkişaf səviyyəsində yaxınlıq; dini inkişaf səviyyəsində yaxınlıq; sosial inkişaf səviyyəsində yaxınlıq; siyasi inkişaf səviyyəsində yaxınlıq; hərbi inkişaf səviyyəsində yaxınlıq; coğrafi inkişaf səviyyəsində yaxınlıq; elmi inkişaf səviyyəsində yaxınlıq; texniki və texnoloji inkişaf səviyyəsində yaxınlıq.

Azərbaycan dünyanın bir neçə beynəlxalq islam təşkilatlarına üzv olmuşdur. Bunlardan ən nüfuzlusu və daha çox iştirakçı üzv ölkələrin sayına görə bütün islam dünyası ölkələrini özündə birləşdirən İslam Konfransı Təşkilatıdır (İKT). İslam Konfransı Təşkilatı müstəqillik əldə etdikdən sonra inteqrasiya olduğumuz ilk regional səviyyəli təşkilatdır. Bu təşkilat Asiya və Afrika

regionunun 50 müsəlman ölkəsini özündə birləşdirən dövlətlərarası təşkilatdır. İslam Konfransı Təşkilatının əsası 1969-cu ildə müsəlman ölkələrinin dövlət və hökumət başçılarının iştirakı ilə Rabat şəhərində (Marakeşin paytaxtı) qoyulmuşdur. Təşkilat 1972-ci ildən rəsmi şəkildə təsis edilib, onun nizamnaməsi üzv ölkələr tərəfindən qəbul olunubdur. Azərbaycan Respublikası da müstəqillik əldə etdikdən sonra, 1991-ci ilin dekabr ayının 8-dən həmin təşkilatın üzvüdür. Həmin vaxtdan bu günə kimi də iştirakçı ölkə kimi İKT-nin bütün sammit və konfranslarında fəal iştirak edir və qəbul olunan qətnamələrin tələblərindən irəli gələn məsələləri yerinə yetirir. Bundan əlavə Azərbaycan Respublikası İKT-nin iqtisadi və ticarət, sosial və mədəni istiqamətli yerli, regional və beynəlxalq səviyyəli komitələrində fəal təşkilati fəaliyyət həyata keçirir.

İslam İnkişaf Bankı və İslam Həmrəylik Fondu Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının üç müxtəlif sahəsinə investisiya vasitələri və kapital qoyuluşları yatırmışlar. Belə ki, həmin xarici kapital və investisiya vasitələri kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əsasən meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsinə yönəldilmişdir. Mil-Muğan kollektorunun və Samur-Abşeron kanalının yenidən qurulmasına 1997-ci ildə müvafiq ardıcılıqla 5,0 milyon dollar və 867,2 milyon dollar kredit ayrılmışdır.

1991-ci ildə SSRİ-nin dağılmasından sonra, Rusiya Federasiyasının təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə Minskda Müstəqil Dövlətlər Birliyi yaradılmışdır. Müstəqil Dövlətlər Birliyi böhranlı, problemləli və mürəkkəb olan inteqrasiyadır. Azərbaycan 4 iyun 1993-cü il hadisələrindən sonra həmin ilin sentyabrın 20-də MDB-yə üzvü olmuşdur. Ümumiyyətlə müəyyən nüanslara baxmayaraq milli maraqların təmin edilməsi nöqteyi-nəzərindən, müasir dünyada gedən milli dövlətçilik və inteqrasiya proseslərini dərk edərək MDB-yə müvafiq ölkələrin inteqrasiyası kimi baxmaq lazımdır.

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının üzvüdür. BVF-nun Bakı şəhərində nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Respublikası XXI əsrin astanasında beynəlmiləşmə və inteqrasiya proseslərindəki öz inkişafını davam etdirməklə yadda qaldı və yeni əsrdə də bu inkişaf tempindəki nailiyyətləri davam etdirdi. Belə ki, 2001-ci ilin yanvar ayının 27-ində Avropa Şurasının Parlament Assambleyasına 43-cü dövlət kimi üzv qəbul olunmuşdu. Bunu Azərbaycan iqtisadiyyatının regional iqtisadi inteqrasiyada gərcəkləşmiş uğuru kimi göstərmək olar.

Azərbaycan dövlətinin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının mühüm istiqamətlərindən biri də onun beynəlxalq iqtisadi təşkilatların işində iştirakıdır. Ölkənin İslam Konfransı Təşkilatına, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlığına, EKO-ya, Beynəlxalq Barpa və İnkişaf Bankına, MDB-ya, İslam İnkişaf Bankına və bir sıra başqa beynəlxalq təşkilatlara üzv olması, onlarla müvafiq əlaqələrin yaradılması və əməkdaşlıq etməsi dünya iqtisadiyyatında inteqrasiyanın uğuru kimi qiymətləndirilməlidir.

İqtisadi həyatın beynəlmiləşməsi, Azərbaycanın ağır şərtlər altında gedən müasir dünya ilə inteqrasiyasının bütün istiqamətlərində yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, yeni problemlər, bəzən də təhlükələr yaratmaqdadır. Bu imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi, mövcud problem və təhlükələrin vaxtında aşkar çıxarılıb öyrənilməsi bu gün Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyət kəsb etməsi zərurətindən gündəmdə olan məsələlərdəndir.

Azərbaycanın uğurları nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında da öz əksini tapmışdır. Təsadüfi deyil ki, 2009-2010-cu illər üçün hazırlanmış “Qlobal Rəqəbatlılıq Hesabatı”nda Azərbaycan 18 pillə irəliləyərək, 133 ölkə arasında 51-ci yerdən, MDB ölkələri arasında isə 1-ci yerdə yüksəlmişdir. Eləcə də, “Standard and Poor’s” Beynəlxalq Rəyinq Agentliyi tərəfindən ölkə iqtisadiyyatının hazırkı real vəziyyəti “Stabil”dan “Pozitiv”ə yüksəldilmişdir.

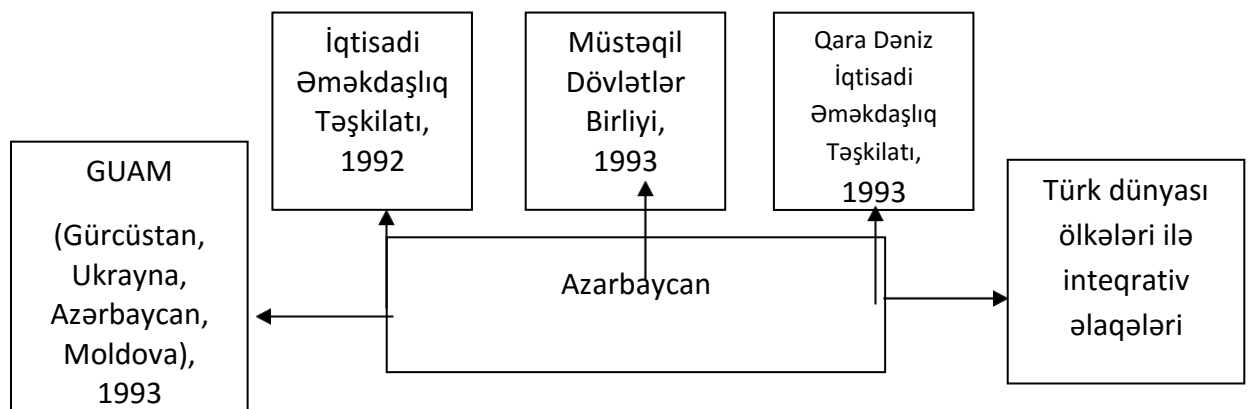
Azərbaycan region ölkələri arasında ən yaxşı kredit reytinglərindən birinə malikdir. Agentliyin yaydığı hesabatda reytingin təsdiq edilməsi enerji qiymətlərinin kəskin enməsi və gəlirlərinin azalmasına baxmayaraq, Azərbaycanın möhkəm fiskal və xarici mövqeyini saxlaması və ölkənin xarici borc səviyyəsinin xeyli aşağı olması ilə əsaslandırılır.

Beynəlxalq Reyting Agentliyinin kredit reytingi.

	S&P	Mood's	Fitch	TE(The Trading Economics)
Azərbaycan	BBB- negative	Baa3 stable	BBB- stable	55-negative
Qazaxıstan	BBB negative	Baa2 stable	BBB+ stable	63-negative
Qırğızıstan	B stable	B2 stable		30-stable
Rusiya	BB+ negative	Ba1 stable	BBB- negative	42-negative

Mənbə: <http://www.tradingeconomics.com/azerbaijan/rating>. 1/23/2016

Növbəti marhalanın əsas məqsədlərini makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması və iqtisadi inkişafın dayanıqlılığının təmin edilməsi təşkil edəcəkdir. Eyni zamanda, iqtisadi artımın keyfiyyətinin prioritetliyinin təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə iqtisadiyyatın diversifikasiyasının (iqtisadiyyatın bütün sahələrinin paralel inkişafı) genişləndirilməsi nəticəsində neft sektorundan asılılıq minimuma endiriləcək, innovasiya sahibkarlığı əsasında formalaşan iqtisadiyyata keçid təmin ediləcək, kənd təsərrüfatı sahəsində islahatların aparılması məqsədilə aqrar sektorun inkişafında intensiv üsullara üstünlük verəcək və bununla da Azərbaycan iqtisadiyyatının da sürətli inkişafına nail olunacaqdır.

Sxem 2.4. Azərbaycan beynəlxalq integrasiya birlikləri sistemində

Növbəti illərdə də sosial-iqtisadi siyasətin başlıca istiqamətini ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi təşkil edəcəkdir. Bu istiqamətdə ilk növbədə yeni iş yerlərinin açılması üçün addımlar atılacaqdır. Bu istiqamət maliyyə böhranından təzəcə dirçəlmiş bütün ölkələrin sosial siyasətinin əsas prioritetini təşkil edir.

Azərbaycanın xarici iqtisadi strategiyasının əsas prioritet istiqamətlərindən biri müasir dünya təsərrüfat proseslərinə aktiv şəkildə qoşulmaq, qlobal geoiqtisadi məkanda baş verən yeni meyllərə adekvat şəkildə reaksiya verməkdən ibarətdir.

Artıq ümumiyyətlə dünyanın əksər dövlətləri ilə ticarət əlaqələri qurulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına əsasən, 2015-ci ildə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 31 mlrd. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 9,2 mlrd. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 21,8 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Azərbaycan Respublikası 147 ölkə ilə ticarət sahəsində qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu müsbət 12,6 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur.

**2015-ci ildə xarici ticarət dövriyyəsinin və
əlaqələrinin vəziyyəti**

	Xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi, mln dollarla	2000-2015-ci illərdə artım tempi, (%-lə)
Cəmi	31016,3	10,6
İxrac	21828,6	12,5
İdxal	9187,7	dəfə
MDB xüsusi çəkisi, %-lə	2921,3 9,4	- 87,1 -
İxrac	838,1	-60,8
İdxal	2083,2	77,5
Aİ xüsusi çəkisi, %-lə	14671,2 47,3	3,9 dəfə
İxrac	11567,6	5,0
İdxal	3103,6	dəfə
Avropa xüsusi çəkisi, %-lə	17546,0 56,6	8,5 dəfə
İxrac	55,0	9 dəfə
İdxal	5051,4	4,6
Asiya xüsusi çəkisi, %-lə	11024,5 35,5	3,0 dəfə
İxrac	7800,3	3,8
İdxal	3224,2	dəfə
Amerika xüsusi çəkisi, %-lə	1873,5 6,0	16,7 %
İxrac	994,1	20,5
İdxal	879,4	15,7
Afrika xüsusi çəkisi, %-lə	546,1 1,8	4,2 dəfə
İxrac	539,1	4,5
İdxal	7,0	dəfə
Okeaniya xüsusi çəkisi, %-lə	26,2 0,1	3,1 dəfə
İxrac	0,5	-
İdxal	25,7	-

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

Azərbaycanın üzv olduğu inteqrasiya birliklərindən biri də Avropa Birliyidir. Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında hərtərəfli münasibətlərin hüquqi əsasını 22 aprel 1996-cı ildə Lüksemburq şəhərində imzalanmış “Bir tərəfdən Avropa Birliyi və onun üzvü olan dövlətlər, digər tərəfdən Azərbaycan

Respublikası arasında Tarafdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi” (TƏS) təşkil edir. TƏS Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında əməkdaşlığın bütün mümkün, xüsusilə də siyasi və ticarət sahələrini əhatə edir. TƏS Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında hərbi sahəni əhatə etməyən bütün növ əməkdaşlıq formalarının çərçivələrini təmin edir. Sazişin əsas məqsədlərindən biri də Azərbaycan qanunvericiliyinin Avropa hüquq sistemina uyğunlaşdırılmasından ibarətdir. TƏS-in 2009-cu ildə müddətinin bitməsinə nəzərə alaraq 2010-cu ilin 16 iyul tarixində Avropa İttifaqı və Azərbaycan Respublikası arasında yeni Assosiasiya Sazişinin imzalanması üzrə danışıqlar başlamışdır. Bunun üçün 4 işçi qrup yaradılmış, bunlardan ikisində Xarici İşlər Nazirliyi, digər ikisində isə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi əlaqələndirici kimi çıxış edir. Cədvəl 2.2-də isə 2015-ci il üzrə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları haqqında statistik məlumatlar göstərilmişdir:

Cədvəl 2.2.

2015-ci ildə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları

№	Ölkələr	Dövriyyədə		Ölkələr	İxracda		Ölkələr	İdxalda	
		Milyon \$ ilə	%		Milyon \$ ilə	%		Milyon \$ ilə	%
1.	İtaliya	5078,2	16,37	İtaliya	4805,6	22,02	Rusiya	1314,4	14,3
2.	Almaniya	2629,2	8,48	İndoneziya	2012,3	9,22	Türkiyə	1286,6	14
3.	İndoneziya	2045,0	6,59	Almaniya	1925,5	8,82	Birləşmiş Krallıq	978,34	11
4.	Rusiya	1954,7	6,30	İsrail	1766,9	8,09	Almaniya	703,64	8
5.	İsrail	1790,9	5,77	Fransa	1523,4	6,98	Çin	697,08	8
6.	Türkiyə	1789,1	5,77	Tailand	839,91	3,85	ABŞ	563,42	6
7.	Fransa	1680,8	5,42	İspaniya	783,67	3,59	Ukrayna	419,58	4
8.	ABŞ	1309,2	4,22	Hindistan	778,25	3,57	İtaliya	272,64	2
9.	Birləşmiş Krallıq	1104,7	3,56	ABŞ	745,83	3,42	Yaponiya	240,51	2
10.	Tailand	869,81	2,80	Rusiya	640,27	2,93	Braziliya	221,43	2
11.	İspaniya	833,05	2,69	Çexiya	592,04	2,71	Qazaxıstan	221,06	2

12	Hindistan	815,20	2,63	Portuqaliya	552,15	2,53	Niderland	188,8	2
13	Çin	760,95	2,45	Gürcüstan	529,55	2,43	Koreya	186,3	2
14	Çexiya Respublikası	637,97	2,06	Türkiyə	502,49	2,30	Fransa	157,4	2
15	Gürcüstan	623,44	2,01	Tayvan	432,07	1,98	İran	147,2	2
16	Digər	7093,6	22,88	Digər	3398,4	15,56	Digər	1589,2	17
Cəmi		31016	100,0	Cəmi	21828	100,0	Cəmi	9187,7	10

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

Hamçinin, Azərbaycan dövlətlərarası (regional) proqramlarda iştirak edir – bunlar İNOQEYT və TRASEKA proqramlarıdır.

İNOQEYT - Avropa Komissiyası tərəfindən neft və qaz tədarükünün idarə edilməsinə yardım göstərən Aİ-nin texniki yardım proqramıdır. Proqramın məqsədi regional neft və qaz boru kəmərləri sistemlərinin, infrastrukturunun bərpa edilməsi, müasirləşdirilməsi üzrə saylara dəstək göstərilməsindən ibarətdir. TRASEKA – “Yeni İpək Yolu” adlandırılan Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi Mərkəzi Asiya, Qafqaz və Avropa arasında nəqliyyat əlaqələrini inkişaf etdirən proqramdır. TRASEKA-nın məqsədi hazırda mövcud olan yollara əlavə olaraq Avropadan Qara dəniz və Qafqaz vasitəsi ilə Mərkəzi Asiyaya ən tez və ən ucuz ikitərəfli yolun yaradılmasından ibarətdir. 1998-ci ildə TRASEKA üzrə “Əsas Çoxtərəfli Saziş” imzalanmışdır. Azərbaycan bu layihədə Aİ-nin əsas tərəfdaşıdır. 2000-ci ildən etibarən TRASEKA Hökumətlərarası Komissiyanın Katibliyi Bakıda yerləşir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına əsasən, 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Avropa Birliyi ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 14671,9 mln ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 3103,6 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi 11567,6 mln. ABŞ dolları təşkil etmiş, xarici ticarət saldosu isə müsbət 8464,0 mln. ABŞ dolları olmuşdur.

2015-ci ildə Avropa Birliyi ölkələrinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsidəki payı 47,3 %, o cümlədən idxalda 33,8 %, ixracda isə 53 % təşkil etmişdir. 2000-ci il ilə müqayisədə, 2015-ci ildə Avropa Birliyi ölkələri

ila xarici ticarat dövriyyəsi 4 dəfə, o cümlədən ixrac 5 dəfə artmış, idxal isə 4,5 dəfə artmışdır.

AB ölkələri ilə ayrı-ayrılıqda ticarat əlaqələrinin inkişafına gəldikdə isə burada İtaliya, Fransa, Böyük Britaniya, Almaniya, Yunanıstan, İspaniya öndədir. Ümumilikdə isə Azərbaycanın AB ilə ticarat əlaqələrinin təxminən 90%-i AB-nin liderlərinin (Böyük Britaniya, Almaniya, İtaliya və Fransa) və ya başqa sözlə “dördlüyün” payına düşür.

Cədvəl 2.3

**2015-ci ildə Azərbaycanın Avropa dövlətləri ilə
ticarət əlaqələrinin vəziyyəti**

Ölkələr	İxrac		İdxal		Ümumi dövriyyə	
	Mln. ABŞ dolları	Xüsusi çəkisi,%	Mln. ABŞ dolları	Xüsusi çəkisi,%	Mln. ABŞ dolları	Xüsusi çəkisi,%
İtaliya	4805,6	22,0	272,6	3,0	5028,2	16,4
Fransa	1523,5	7,0	157,4	1,7	1680,8	5,4
Almaniya	1925,6	8,8	703,6	7,7	2629,2	8,5
Birləşmiş	126,5	0,6	978,3	10,6	1104,8	3,6
İspaniya	783,7	3,6	49,4	0,5	883,1	2,7
Yunanıstan	256,0	1,26	62,8	0,7	318,8	1,0
Portuqaliya	552,2	2,5	6,5	0,1	558,6	1,8
Avstriya	345,6	1,6	88,8	1,0	434,3	1,4
Çexiya	592,1	2,8	45,9	0,5	637,9	2,1
İsveçrə	154,9	0,7	94,5	1,0	249,3	0,8
Xorvatiya	311,7	1,4	11,3	0,1	322,9	5,8
Türkiyə	502,5	2,3	1286,6	14,0	1789,1	0,08
Cəmi:	21828,6	100,00	9187,7	100,00	31016,3	100,00

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

Azərbaycan həmçinin GUAM (Demokratiya və İqtisadi İnkişaf üzrə Təşkilat) üzvüdür. Təşkilatın əsas məqsədləri olan demokratik dayarların tanınması, qanun aliliyinin və insan hüquqlarının, davamlı inkişafın təmin olunması, ümumi təhlükəsizlik mühitinin yaradılması üçün Avropa inteqrasiyasının dərinləşməsi, həmçinin iqtisadi və humanitar əməkdaşlığın genişləndirilməsi müasir Azərbaycan üçün aktualdır.

Bu gün GUAM çərçivəsində ən prioritet fəaliyyət istiqamətləri arasında “Ticarət və nəql etməyə yardım və azad ticarət zonasının fəaliyyəti haqqında” sənəd layihəsinin yerinə yetirilməsi hesab olunur. Bu sənədin icrasının nəticələri 2007-ci ilin 18-19 iyun tarixlərində Bakıda keçirilmiş GUAM-ın Zirvə Toplantısında müzakirə olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata əsasən, 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının GUAM dövlətləri ilə ümumi ticarət dövriyyəsinin həcmi 1 285,19 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 391,17 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi 894,02 mln. ABŞ dolları təşkil etmiş, xarici ticarət saldosu isə müsbət 502,85 mln. ABŞ dolları olmuşdur. 2010-cu il ərzində GUAM dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 6,36 %, o cümlədən idxalda 8,61 %, ixracda isə 5,71 % təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.4.

Azərbaycan Respublikasının GUAM dövlətləri ilə xarici ticarət dövriyyəsi

(mln. ABŞ dolları)

	Ümumi dövriyyə		o cümlədən				Saldo	
			İdxal		İxrac			
	2010	2015	2010	2015	2010	2015	2010	2015
Cəmi	20212,2	31016,3	4544,3	9187,7	15667,9	21828,6	11123,6	12640,9
GUAM o cümlədən: Ukrayna Gürcüstan Moldova	1285,2	1095,7	391,2	517,6	894,0	578,2	502,9	60,6
	957,0	9468,0	419,6	348,6	608,3	48,4	259,7	-371,2
	325,3	623,4	39,7	93,9	285,5	529,6	245,7	435,7
	2,90	2,90	2,75	2,75	0,15	0,15	-2,6	-3,9

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

2010-cu il ilə müqayisədə, 2015-ci ildə ümumiyyətlə GUAM dövlətləri ilə xarici ticarət dövriyyəsi 15 % azalmış, o cümlədən ixrac 35,4 % azalmış, idxal isə əksinə 32,3 % artmışdır.

2010-cu il illa müqayisədə, 2015-cü ildə ümumiyyətlə GUAM dövlətləri ilə xarici ticarət dövriyyəsi 15 % azalmış, o cümlədən ixrac 35,4 % azalmış, idxal isə əksinə 32,3 % artmışdır.

Azərbaycan Respublikası Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində də iqtisadi inteqrasiya proseslərində iştirak edir. Azərbaycan Respublikası QDİƏT-in yaradılmasının ilk mərhələsindən başlayaraq təşkilatın fəaliyyətində, Bosfor Qatnaməsi və İstanbul Bəyannaməsinin hazırlanmasında iştirak etmişdir. Azərbaycan 1992-ci ildən təşkilatın üzvüdür. Bu günə kimi Azərbaycan Respublikası QDİƏT çərçivəsində 11-dən çox müxtəlif rəsmi sənədlərin hazırlanmasında və qəbul olunmasında iştirak etmişdir. Azərbaycan Respublikası Təşkilatın bir sıra işçi qruplarında, o cümlədən regionda ticarətin liberallaşdırılmasını təmin edən sənədlərin hazırlanması məqsədilə toplanan qrupların iclaslarında fəal iştirak edir. 2005-2007-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikası enerji üzrə işçi qrupunun fəaliyyətini koordinasiya etmişdir. Azərbaycan həmçinin, Qara Dəniz regionunun inkişaf etdirilməsi və regionda əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi məqsədilə tərtib olunan Qara Dəniz dairəvi avtomagistral yolunun tikintisi layihəsində iştirak edir. QDİƏT-in Xarici İşlər Nazirləri Şurasının 2009-cu il 15-16 aprel tarixində keçirilən 20-ci toplantısının qərarına əsasən, təşkilata sədrliyi 2009-cu ilin 1 may tarixindən altı ay müddətində Azərbaycan həyata keçirmişdir.

Azərbaycanın fəal iştirak etdiyi və onun beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya əlaqələrində mühüm yer tutan regional inteqrasiya birliklərindən biri də İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatıdır (İƏT). Azərbaycanın İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə münasibətləri 1991-ci ilin fevral ayında, hələ respublika SSRİ-nin tərkibində olarkən qurulmuşdur.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafı inteqrasiya proseslərinə aktiv surətdə qoşulmaqla, regional inteqrasiya birliklərində səmərəli iştirak etməsi mümkündür.

Fəsil 3. Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf modelinin əsas istiqamətləri

3.1 Qloballaşma prosesində Azərbaycanın xarici iqtisadi inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması istiqamətləri

Azərbaycanda iqtisadiyyatın dinamik inkişafının təmin edilməsi istiqamətində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında səmərəli dövlət tənzimləməsinə və mükəmməl bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi modelin formalaşması strateji məqsəd kimi qarşıya qoyulub.

Konsepsiya çərçivəsində qarşıya qoyulan sosial-iqtisadi hədəflər yüksək səmərə ilə fəaliyyət göstərən, dünya miqyasında rəqabətə qadir olan iqtisadi sistemin formalaşmasını şərtləndirir. Tarixi və müasir təcrübə göstərir ki, belə bir sistem yalnız sahibkar təşəbbüsünə və sərbəst rəqabətə əsaslanan bazar münasibətləri şəraitində yer ala bilər. Makroiqtisadi siyasətin koordinasiya gücləndirilməli, maliyyə dayanıqlılığı baxımından optimal makro-fiskal çərçivə formalaşdırılmalı və adekvat pul siyasəti aparılacaqdır. Bu siyasətin birinci pilləsində inflyasiya hədəfi, digər makroiqtisadi hədəflər və bunlara uyğun tənzimləmə vasitələri, ikinci pilləsində isə maliyyə sektorunda sabitlik hədəfləri, sektorda fəallığı və riskləri idarə edəcək vasitələr yer alacaqdır. İnflyasiya hədəfinə uyğun olaraq iqtisadiyyatın pul tələbatının ödənilməsinə xüsusi diqqət yetiriləcək, monetar idarəetmənin institusional bazası təkmilləşdiriləcəkdir.

Büdcə vasitələrinin formalaşması və istifadəsi sahəsində fiskal intizamın təmin edilməsinə, vasitələrin düzgün bölüşdürülməsinə və xərclərin

samaraliliyinin artırılmasına xüsusi diqqat yetiriləcəkdir. Müxtəlif büdcə riskləri (xarici, maliyyə, kanarlaşma, əməliyyat riskləri və s.) üzrə çevik qiymətləndirmə aparılacaqdır.

Neft və qaz gəlirlərindən istifadə mexanizmi təkmilləşdiriləcəkdir. Karbohidrogenlərin satışından əldə edilən gəlirlərin tədricən həmin vasitələrin investisiya olunmasından qazanılan gəlirlə əvəzlənməsi strategiyası həyata keçiriləcək və bu sahədə hazırda aparılan işlər intensivləşdiriləcəkdir.

Ölkənin tədviyə qabiliyyətinin yaxşılaşdırılmasının və iqtisadiyyatın ixracə yönəldilməsinin ayrıca vacib tələbi kimi, daha çevik məzənnə siyasəti həyata keçiriləcək, xalis beynəlxalq investisiya mövqeyi üzrə profisit qorunacaqdır. Biznes mühitinin, rəqəbat qanunvericiliyi və siyasətinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər davam etdiriləcək, investorların hüquqlarının qorunması mexanizmləri təkmilləşdiriləcəkdir. Qanunların davamlı və ədalətli tətbiqi və hüququn əliliyinin işlək sisteminin formalaşdırılması diqqət mərkəzində saxlanılacaqdır.

Xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq bazarlara çıxışda və xarici bazarlarda rəqəbat gücünün artırılmasında sahibkarlara göstərilən dövlət dəstəyinin artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ixrac qabiliyyətini artırmaq məqsədi ilə təşviqədi tədbirlər həyata keçiriləcək, sahibkarlıq subyektlərinin dövlət tərəfindən güzəştli kreditlərlə təminat səviyyəsi yüksəldiləcək, daxili bazarın həqsiz rəqəbatdan qorunması üçün beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş antidempinq və digər qoruyucu tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Eyni zamanda gömrük və miqrasiyə prosedurlarının təkmilləşdirilməsi, həmçinin investorları yerli bazarlara daxil olmaqdan çəkədirən əməllərin aradan qaldırılması üçün sayələr səfərbər ediləcəkdir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) daxil olmaq üçün beynəlxalq ticarət sistemində uyğun islahatların həyata keçirilməsi, qanunların dünya ticarət sistemində tətbiq edilən praktikayə

uyğunlaşdırılması sonnatica olaraq yerli şirkətlərin və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına yeni imkanlar açacaqdır.

Konsepsiyanın həyata etdiyi dövrdə görülməli tədbirlər Azərbaycanla maliyyə xidmətləri bazarının əsas segmentlərinin (bank sektoru, qeyri-bank kredit təşkilatları, sığorta bazarı, lizinq bazarı, qiymətli kağızlar bazarı və faktoring bazarı) tarazlı inkişafını təmin edəcəkdir. Bank nəzarəti alətləri təkmilləşdiriləcək, bank sisteminin sabit və təhlükəsiz inkişafının təmin olunması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. Bank sektorunda konsolidasiya tədbirləri və struktur islahatları davam etdiriləcək, rəqabətin stimullaşdırılması, bank-maliyyə xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, o cümlədən elektron ödəniş sistemləri infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və onun həyata dairəsinin genişləndirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılacaqdır. Bank sisteminin kapitallaşması davam etdiriləcək, regionlar üzrə bank şəbəkəsinin genişlənməsi təşviq olunacaq, tikinti-amanat banklarının yaradılması dəstəklənəcək, ipoteka kreditləşdirilməsi mexanizmi təkmilləşdiriləcəkdir.

Qiymətli kağızlar bazarının institusional inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi və onun beynəlxalq standartlara uyğunluğunun təmin edilməsi, ölkə iqtisadiyyatında kapitallaşma dərəcəsinin yüksəldilməsinə nail olunması və iqtisadi layihələrin maliyyələşdirilməsində fond bazarı vasitəsilə cəlb olunan qeyri-inflyasiya mənbəli

investisiya vasitələrindən istifadənin genişləndirilməsi məqsədi ilə tədbirlər də nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, iqtisadi subyektlərin və əhəlinin yığımlarının

fond bazarında samərəli yerləşdirilməsi üçün və ölkənin qiymətli kağızlar bazarının tədricən beynəlxalq kapital bazarlarına inteqrasiya olunması məqsədi ilə müvafiq şərait yaradılması daim diqqət mərkəzində olacaqdır.

Qlobal iqtisadi mühit qlobal və regional iqtisadi məkəndə məl və xidmətlərin, kapital və maliyyənin, işçi qüvvəsinin hərəkətini təmin edən şəraiti və bu sahədə mövcud olan qaydaları özündə əks etdirir. Bu mühit onunla

saciyyalanir ki, ayrı–ayrı ölkaların tasarrüfat subyektləri yalnız ölkə daxilində deyil, həm də xarici bazarlarda avvallar görünməmiş daracada sərbəstlik əldə etmişlər. Əgər onlar avvallar sərhədləri epizodik hallarda keçirdilərsə, indi belə hallar daimi xarakter almışdır. Digər tərəfdən, milli dövlətlər qeyri-rezidentlərə imkan vermişdir ki, onlar qarşılıqlılıq prinsipi əsasında həmin ölkədə maneəsiz olaraq ticarət və bizneslə məşğul olsunlar. Hətta onlara milli sahibkarların malik olduqları hüquqları da verirlər. Bazarlar sürətlə qloballaşır.

Ölkədə davamlı iqtisadi artımın və makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması, yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması məqsədilə həyata keçirilən «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı»ndan irəli gələn tapşırıqların icrası məqsədilə dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən, Avropa ölkələrində tətbiq edilən metodologiyalar araşdırılmış və onların təcrübələri öyrənilmişdir. BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən qəbul edilən, ölkədə çox komponentli faktorlara əsaslanaraq yoxsulluq səviyyəsinin qiymətləndirilməsini müəyyən edən metodologiya əsasında müvafiq tədqiqatlar aparılmışdır.

İqtisadi inkişafın təmin olunmasında mühüm məsələlərdən biri də xarici ticarətin və məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasıdır. Ölkədə xarici ticarətlə əmək bazarı arasında əlaqənin sektordaxili geniş araşdırılması və işçi qüvvəsinə əsaslanan rəqabətqabiliyyətli iqtisadi fəaliyyət sahələrinin inkişaf potensialının öyrənilməsi məqsədi ilə, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq, ilkin əməl tutumu matrisi (xalis ixracın və istehlakın əməl tutumunun müəyyən olunması və onun rəqləşdirilməsi), əməyin ixtisas üzrə bölgüsü matrisi qurulmuş və təhlil edilmişdir.

Qeyri-neft sektorunun, xüsusən də onun ixrac potensialının artırılmasında aqrar-sanaye kompleksinin inkişafı və sahənin potensialından səmərəli istifadə edilməsi iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biridir. Aqrar sahədə yüksək məhsuldarlığın əldə olunması və məhsulların rəqabətqabiliyyətinin artırılması məqsədilə ölkənin iqtisadi və inzibati rayonları üzrə ixtisaslaşmanın mövcud

vaziyəti, bu sahədə beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan metodologiyalar öyrənilmiş və ölkənin təbii-iqlim şəraiti, ənənəvi istehsal sahələri üzrə statistik göstəriciləri və digər spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla «Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və inzibati rayonlarının kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üzrə ixtisaslaşması»na dair hesabat hazırlanmışdır. Hesabatda hər bir iqtisadi və inzibati rayon üzrə kənd təsərrüfatı sahəsində məhsulların ixtisaslaşma səviyyəsi öyrənilmiş, üstünlük dərəcələri prioritetləşdirilmiş və müvafiq təkliflər öz əksini tapmışdır. 2013-cü il ərzində ekoloji təmiz kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm araşdırmalar aparılmışdır.

Ekoloji kənd təsərrüfatı üzrə aparılmış uzunmüddətli tədqiqatın nəticələri, beynəlxalq təcrübə və onun ölkədə sistemli tətbiqi imkanları nəzərə alınmaqla SWOT qiymətləndirmələri aparılmış, kənd təsərrüfatında əlavə dəyərin artırılmasının istiqamətləri müəyyənləşdirilərək sahənin ölkəmizdə inkişafı üçün qısa, orta və uzunmüddətli dövrləri əhatə edən inkişaf konsepsiyası hazırlanmışdır. Konsepsiyada, onun tərkib hissəsi olaraq «2014-2020-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasında ekoloji təmiz kənd təsərrüfatının inkişafı strategiyası və fəaliyyət planı»nın layihəsi tərtib edilmiş, strateji məqsəd və hədəfləri, sahənin inkişafı üzrə dövlət siyasətinin konseptual istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, tənzimlənmə mexanizmləri işlənilmişdir. Burada dünya bazarında ekoloji təmiz məhsullara artan tələb, istehsalatdan satışa qədər kompleks məsələlər, həmçinin fərqli iqtisadi və institusional mexanizmlər öz əksini tapmışdır.

Azərbaycanda regional iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə hər bir iqtisadi rayonun sosial-iqtisadi göstəriciləri üzrə pasportu hazırlanmış, diversifikasiya əmsalları hesablanmış, inkişaf reytingləri tərtib olunmuşdur. Eyni zamanda, regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi ilə əlaqədar sənaye parklarının yaradılması və fəaliyyətinə, həmçinin informasiya texnologiyaları sahəsində tətbiq edilən klasterlərə dair beynəlxalq təcrübə əsasında təkliflər hazırlanmışdır. Klaster yaranmasının üzüm

istehsalı və emalı sahəsində tətbiqi üzrə Ukraynada Şarabçılığın İnkişafının Milli Proqramı və Krım şarabçılıq klasteri, Moldovada süfra üzümü klasteri və Çilida şarabçılıq klasterini əhatə edən araşdırma aparılmışdır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi strategiyasının əsas istiqaməti beynəlxalq, regional və yerli xarakterli iqtisadi təşkilatlara daxil olmaq və bununla da ictimai həyatın bütün sahələrində bu təşkilatlara inteqrasiya olunması hesabına milli iqtisadiyyatın səmərəli və dinamik inkişafına əlverişli mühit yaratmaqdır. Bu istiqamətdə artıq uğurlu addımlar atılıb.

XX əsrdə sənaye kapitalizmi maliyyə kapitalizminə çevrilmiş və maliyyə amillərinin rolu artmışdır. Maliyyənin beynəlxalq hərəkəti beynəlxalq əmtəə mübadiləsini öz əhəmiyyətinə görə arxada qoymuşdur. Həmin proses son dövrlərdə daha da sürətlənmiş və ötən əsrin 90-cı illərində bütün dünyada real kapital ilə maliyyə kapitalı arasında nisbət 1:1 olduğu halda, indi 1:12 olmuşdur. Başqa sözlə maliyyə kapitalının həcmi real kapitalın həcmi 12 dəfə üstəlmişdir. Ona görə də global maliyyə-iqtisadi mühit dünya iqtisadiyyatı üçün yeni və yüksək səviyyəli risklər yaratmışdır. [18]

Rəqəbat texnologiyasında özünü göstərən sıçrayışlar maliyyə sahəsində globalaşmanı olduqca sürətləndirmişdir. Bu sahədəki globalaşmanı birbaşa investisiyalar daha da dərinləşdirir. İqtisadi inteqrasiyanın dərinləşməsi nəticəsində xarici ticarətdə ciddi kampaniya və keyfiyyət dəyişiklikləri baş verəsinə baxmayaraq, bu sahənin inkişafı maliyyə və birbaşa qoyuluşlardan geri qalır. İstehsalın miqyasının artması və mürəkkəbləşməsi investisiyaya ehtiyacı ciddi şəkildə artırır və kapitalın hərəkətini sürətləndirir. Maliyyə, investisiya və informasiya ehtiyatları əldə etmək uğrunda rəqəbat mübarizəsi isə şiddətlənmişdir. Qeyd edilir ki, global maliyyə mühiti dedikdə, globallaşma dövründə dünya maliyyə bazarlarının inkişafına və bankların, maliyyə korporasiyalarının və investorların qərarlarına təsir edən global və regional şərait nəzərdə tutulur. Onun inkişafında aşağıdakı yeni ümumiyyətlər tamamilə özünü göstərir: özəl biznes dövlətlərarası sərhədləri asanlıqla dəf etməyə başlamışdır;

dövlətlər xarici mal, xidmət, kapital və işçi qüvvəsi qarşısında avvalar qoyduqları gömrük və digər maneələri təcridən azaldılar; xarici ticarətin liberallaşdırılmasını və onlara ÜTT çərçivəsində riayət olunmasını təmin edən ümumdünya qaydaları meydana gəlmişdir; maliyyə böhranlarının qarşısının alınması üçün BVF xətti ilə ümumdünya maliyyə tənzimləmələrinə cəhd edilir; birbaşa xarici investisiyalar və bir sıra nəhəng fond birləşmələri və qiymətli kağızlarla birləşən ticarət vasitəsilə istehsalat və bank kapitalının sərbəst miqrasiyası prosesi başlamışdır.

Qlobal iqtisadi mühiti özünün qeyri-sabitliyi ilə sancıyılır. Qloballaşma dövrü milli iqtisadiyyatların qeyri-sabitliyinin artması və böhranların yaranması ehtimalının artması ilə sancıyılır. Əvvəlki böhranların əsas səbəbi valyuta sistemində yaranan problemlərlə əlaqədardırsa, sonuncu böhranın əsasında bank sektorunda yaranan ciddi problemlər dayanır.

Burada maliyyə kapitalının dünya maliyyə bazarlarında nəzarətsiz hökmranlığı, ABŞ-ın Orta Şərqdə apardığı müharibələrdə büdcə kəsirlərinin şişib artması və bir sıra siyasi amillər də əsas rol oynamışdır. XX əsrin sonu XXI əsrin avvallarında dünya ölkələrinin qlobal böhrana doğru sürükləndiyi cədvəl 1 məlumatlardan aydın şəkildə görünür.

Böhranın qarşısının alınması üçün səkkizlərin liderləri 3 dəfə görüşmüş və böhrana qarşı mübarizənin əsas istiqamətlərini müəyyən etmişlər. Böhran müəyyən dərəcədə sağlamsa da dünya iqtisadi sisteminin əsaslarını sarsıtmaqda davam edir.

600-ə qədər əvvəl dünya iqtisadi birliyi bir-birindən az-çox asılı olan ölkələrin məcmusundan ibarət idisə, qloballaşma dövründə bu birlik vahid iqtisadi sistemə çevrilməyə başlamışdır. Qlobal iqtisadi sistemdə milli təsərrüfatlar sadəcə olaraq beynəlxalq əmək bölgüsü mexanizmi ilə deyil, öz miqyasına görə nəhəng, ümumdünya istehsal-satış strukturu, qlobal maliyyə sistemləri və informasiya şəbəkələri ilə bir-birinə bağlı olmuşlar.

	1990-2002	2002-2008	2006	2008	2010	2015
Dünya	42,3	33,9	5,1	3,7	2,2	2,4
İE ölkələr	37,2	17,6	3,0	1,4	- 0,3	- 0,2
AB	29,5	17,0	3,3	1,2	- 0,5	- 0,3
ABŞ	41,7	18,3	2,8	1,4	- 0,7	0,4
Yaponiya	19,3	12,1	2,4	0,5	- 0,2	5,3
İEO ölkələr	51,3	59,7	7,9	6,6	5,1	4,5

Qloballaşma sart rəqabat mübarizəsi şəraitində davam edir. Bu sart qanunlara uyğunlaşa bilənlar sürətlə inkişaf edir, uyğunlaşmayanları isə udurlar. Qlobal proseslərə uyğunlaşa bilməyən ölkələr üçün iqtisadiyyatın daha çox beynəlmilləşməsi, onlar üçün milli iqtisadiyyatı tənzimləmə qabiliyyətinin daha da azalmasına yol açır. Bu ölkələrdə bir çox iqtisadi proseslərin qlobal təbiəti ilə onların milli təsərrüfat çərçivəsində tənzimlənməsi arasında uyğunsuzluq artır. Təbii ki, bu uyğunsuzluq özünü müxtəlif ölkələrdə müxtəlif dərəcədə göstərir. Çünki milli dövlətlər qloballaşma proseslərini müxtəlif dərəcədə həll edə bilər, müxtəlif “çəkiyə” malikdirlər, qlobal bazarlardan müxtəlif dərəcədə “fayda” və ya “zarar” əldə edirlər. Bütün bunlar isə mənafelər arasında ziddiyyətin yaranmasını əbədləndirir. Çünki xarici satış bazarlarından, xarici maliyyə ehtiyatlarından, texnoloji və idarəçilik təcrübəsindən güclülər daha çox və daha yaxşı istifadə edə bilirlər. Ona görə də dövlət qruplarında əsas makroiqtisadi göstəricilər arasında fərq bir çox hallarda artmaqda davam edir. Məhz bununla əlaqədar olaraq qloballaşmanın ümumi uğuru əhəmiyyət kəsb edən problemlərdən biri bu prosesin ölkələr arasında inkişaf səviyyəsi baxımından olan kəskin fərqlərə necə təsir etməsi, qloballaşmanın faydalarının ölkələr arasında necə bölünməsi problemi. Müasir beynəlxalq siyasi- iqtisadi sistemdə azsaylı inkişaf etmiş sənaye ölkələri aparıcı rol oynayır. Qloballaşmadan ən çox onlar fayda götürürlər.

Qloballaşma proseslərinin həm ölkələr, həm də fəaliyyət sahələri baxımından qeyri-bərabər nəticələri xüsusən keçid iqtisadiyyatı ölkələrində

güclü milli dövlət modelinin formalaşdırılmasını və inkişaf etdirilmesini talab edir.

Bu baxımdan dövlətin 3 mühüm funksiyasının takmillaşdırılmasını talab edliir:

- 1) dövlətin texnoloji infrastruktur və insan kapitalının formalaşdırılması sahasındaki strateji funksiyası;
- 2) dövlətin bazarları və rəqəbatı tanzimləyici funksiyası;
- 3) dövlətin bölgü sahasındakifunksiyası.[14]

Nazara almaq lazımdır ki, Azərbaycan qlobal təsərrüfata «kiçik miqyaslı ölkə» modeli ilə, daxil olur; onun təkrar istehsal prosesində hasilat sənayesi üstünlük təşkil edir, kənd təsərrüfatı, yüngül və yeyinti sənayesi zəif inkişaf etmişdir. Bu amillər xarici iqtisadi əlaqələrin xarakterinə ciddi təsir göstərir. Başqa sözlə xarici dünya ilə qarşılıqlı əlaqələrdə elə bir strateji kurs işlənilib hazırlanmalıdır ki, bu kurs Azərbaycanın dünya bazarında uzun müddət formalaşmış mövqeyini tədricən daha da yaxşılaşdırma bilsin və ölkəmizə mənfi təsir göstərən xarici iqtisadi amilləri aşağı səviyyəyə endirə bilsin.

Qloballaşma prosesində, xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində təsərrüfatə təşkilatçılıq tədbirləri və milli iqtisadi inkişaf strategiyası iki əsas istiqamətə yönəldilməlidir:

1. Az bir zaman kəsiyində qeyri-neft sektoru məhsulları sahəsində beynəlxalq bazara genişmiqyaslı çıxmaq imkanı məhdud olduğu üçün, yerli firmaların xarici şirkətlərlə daxili bazarda sağlam rəqəbat aparma bilməsi üçün geniş imkanlar yaradılmalıdır. Milli bazar, beynəlxalq müqavilə və hüquq normalarına uyğun olaraq qorunmaqla yanaşı, əsas diqqət firmalar tərəfindən rəqəbatqabiliyyətli məhsullar istehsal edilməsinin təmin edilməsinə verilməlidir.

2. Açıq iqtisadiyyat modelini yekdilliklə seçmiş Azərbaycan dünya bazarında da bərabər hüquqlu subyekt kimi fəal iştirak etməlidir. Latın

Amerikas, Canubi-Şarqi Asiyanın yeni sanaye ölkalarının tacrübasi va Türkiya «möcüzasi» göstardı ki, müasir marhalada geriliyin az bir zaman kasiyinda aradan qaldırılması va sıçrayışlı iqtisadi inkişafın yegana yolu daxili bazarın talablarını ödəməklə yanaşı, ixracat potensialının sürətli artımını təmin etmək, dünya bazarı ilə sıx inteqrasiyaya nail olmaqdır. Yeni texnika va texnologiyanın kilid halqası olan valyuta ehtiyatlarının artırılması üçün idxalı avazetmə siyasəti ilə ixracəyönlü iqtisadi inkişaf strategiyası optimallaşdırılmalıdır.

Ölkamızda xarici ticarətin həcmi, amta və coğrafi strukturu araşdırılır, əsərdə xarici iqtisadi fəaliyyətin mühüm istiqaməti kimi qloballaşma prosesində Azərbaycanın müstəqil xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolları müəyyən edilir.

Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğu, onun bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında həyata keçirilməsi və ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sisteminin bərabər hüquqlu üzvünə çevrilməsi respublikamızda xarici ticarətin tənzimlənməsi sistemi qarşısında olduqca mühüm və tamamilə yeni vəzifələr qoyurdu. Artıq Azərbaycan dünya iqtisadiyyatının qloballaşması və beynəlmilləşməsi, şəraitində öz qapılarını beynəlxalq aləmə daha çox açan, xarici ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla aktiv iqtisadi, siyasəti, elmi-texniki və s. əlaqələr) yaradan bir ölkəyə çevrilmişdir. Bu əlaqələr içərisində xarici ticarət daha önəmli yer tutur. Ölkəmiz dünya ölkələri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr bağlayaraq, qarşılıqlı faydalı ticarət əlaqələri yaradır, ölkənin inkişafı üçün xarici texnika və texnologiyaya idxal edir. Xarici ticarət siyasəti hər şeydən əvvəl Azərbaycan Respublikasının öz təbii sərvətləri üzərində suverenliyi prinsipini reallaşdırmağa xidmət edir. Bu məqsədlə xarici ticarət siyasəti:

- 1) ölkəmizin beynəlxalq iqtisadi və maliyyə mühitinə cəlb edilməsi və inkişaf etmiş ölkələrin bazar strukturuna yaxınlaşdırılmasını, onun müstəqil xarici iqtisadi fəaliyyətinin həyata keçirilməsində müstəsna hüququnu təmin etməli;

2) daxili va xarici iqtisadi sahibkarlığın azadlığı prinsipini hayata keçirmali;

3) tasarrüfat subyektlari arasında ayrı-seçkiliya yol vermadan, onların hüquq barabarliyi prinsipini qorumalı;

4) qanunun aliliyi prinsipini tamin etmalidir. 6sarda Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin intensivləşdiriləsinin vacib şərti kimi nəqliyyat kompleksinin inkişafı istiqamətləri ayrıca tədqiq edilir.

Azərbaycanda həyata keçirilən siyasət ölkəmizdə xarici sarmayalar ilə yanaşı müasir texnologiyaların, iş təcrübələrinin, yeni idarəçilik qaydalarının, iqtisadi münasibətlərin daxil olması üçün də şərait yaradıb.

Bu gün Azərbaycan neftinin müştərak mənimsənilməsi üzrə 21 iri miqyaslı konsorsium tərəfindən beynəlxalq kontraktın bağlanması respublikanın ictimai-siyasi, iqtisadi həyatında son dərəcə əlamətdar hadisədir. Bu kontraktların reallaşması üçün 50-60 milyard ABŞ dolları həcmində sarmaya qoyuluşlarının artıq 10-15%-i təyinat obyektinə cəlb edilmişdir. «Çıraq» platformasından hasil edilən neftin miqdarı köhnə yataqlardakı müvafiq istehsal həcminə yük-salmış, «Şahdəniz» yatağından qazın sahilə gətirilməsi təmin olunmuş, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Erzurum qaz kəmərlərinin inşası artıq reallığa çevrilmiş, yeni regional infrastrukturun modernləşdirilməsinə başlanılmışdır. Prezident İlham Əliyev tərəfindən bu iş uğurla davam etdirilir.

3.2 Geoiqtisadi maraqların reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığı

Uğurlu geoiqtisadi idarəçiliyin nəticəsi olaraq ötən dövrdə Azərbaycanın xarici aləmlə hərtərəfli münasibətləri yaranmış, qarşılıqlı maraqlara cavab verən çoxsaylı ortaq transmilli layihələr həyata keçirilmiş, dünya siyasətinə təsir gücü olan böyük dövlətlərlə, beynəlxalq və regional qurumlarla tərəfdaşlıq münasibətləri qurulmuş, ölkənin nüfuzlu xarici əlyanslarda, hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarında iştirakı təmin edilmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafının əsas şərtlərindən biri Azərbaycanın və onun ərazisindən keçən tranzit neft və qazının müvəffəqiyyətlə dünya bazarına çatdırılmasıdır. Bu məqsədlə karbohidrogenlərin ixrac nəql ediləmə istiqamətlərinin diversifikasiyasının təmin edilməsi, müxtəlif nəqliyyat növlərini istifadə etmək ilə etibarlı və zəmanətli kommunikasiya sxemlərinin işlənilməsi zəruridir. Qazaxıstan neftinin Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kamari ilə ixracı üçün Xəzər nəqliyyat dəhlizinin yaradılması və istismarı haqqında Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Qazaxıstan Respublikası Hökuməti arasında Saziş imzalanmışdır. Həmin sazişə müvafiq olaraq Qazaxıstan neftinin BTC vasitəsilə daşınması üçün sponsorları cəlb etmək ilə ölkənin nəqliyyat infrastrukturunun beynəlxalq standartlara uyğun olaraq yenidənqurulması nəzərdə tutulur.

Xəzər regionunda, o cümlədən Azərbaycanda hasil olunan karbohidrogenlərin dünya bazarlarına çatdırılması üçün strateji məqsədlərdən biri də Transxəzər Qaz Boru Kamarinin inşası layihəsinin həyata keçirilməsidir. Transxəzər Qaz Boru Kamarini vasitəsilə təbii qaz Türkmənbaşından Bakıya nəql ediləcək və sonradan Azərbaycan- Gürcüstan, oradan isə Türkiyə-Yunanıstan-İtaliya və yaxud Ukrayna-Polşa-Mərkəzi Avropa ölkələri istiqamətini əhatə edə bilər.

Galacakda Avropanın tabii qaza olan talabatının ödənilməsi məqsədilə Avropa İttifaqı üçün prioritet layihələrdən biri olan "Canub Dahlizii" layihəsi çərçivəsində Trans-Anadolu Boru Kamari layihəsi (TANAP) realizə olunacaq və bu boru kamari vasitəsilə Xəzər regionunda (Qazaxıstanda, Türkmənistanda, Azərbaycanca), Yaxın Şərqdə (İraqda, İranda) və Şimali Afrikada (Misirdə) hasil ediləcək tabii qazın Mərkəzi və Qərbi Avropa ölkələrinə çatdırılması planlaşdırılır.

Azərbaycanın "Şahdəniz-2" layihəsi çərçivəsində hasil ediləcək tabii qazın Avropaya çatdırılması üçün "Şahdəniz" konsorsiumu tərəfindən son iki il ərzində bir neçə variantı nəzərdən keçirilmiş və nəticədə Trans Adriatik Boru Kamari (TAP) seçilmişdir. Uzunluğu 870 km olacaq TAP kamari Azərbaycan qazını Türkiyə, Yunanıstan və Albaniya ərazisi ilə İtaliyaya nəqlini təmin edəcəkdir. Hazırda layihə üzrə qaz alıcıları ilə müqavilələrin imzalanması prosesi başa çatdırılır və ilkin mərhələdə bu kamər vasitəsilə ildə 10 milyard kub-metr, daha sonra isə 20 milyard kub-metr həcmində tabii qazın Avropaya çatdırılması təmin olunacaq.

Mənbə: en.trend.az

Azərbaycan, Rumıniya, Gürcüstan və Macarıstanın dövlət başçılarının imzaladığı "Azərbaycan-Gürcüstan-Rumıniya İnterconnector" (AGRI) layihəsinə dair Bakı Bəyannaməsinə uyğun olaraq, maye qazın Qara dənizdəki Kulevi terminalından dəniz nəqliyyatı vasitəsilə Rumıniyaya, sonradan isə Macarıstana və Mərkəzi Avropa ölkələrinə nəql edilməsi nəzərdə tutulur. Həmin layihə Avropanın enerji təhlükəsizliyində Azərbaycanın rolunu gücləndirərək, ölkəmizin "Şərq tərəfdaşlığı" Proqramı vasitəsilə Avropa İttifaqı ilə inteqrasiya proseslərini daha da dərinləşdirəcəkdir. [14]

Mənbə:<http://kep.cdn.index.hu/>

Beləliklə, yaxın və orta müddətdə Transxəzər-Cənubi Qafqaz-Trans-Anadolu- Trans Adriatik-Nabucco-West təbii qaz boru kamərləri şəbəkəsinin və AGRI maye qaz nəqli sisteminin yaradılması və dayanıqlı fəaliyyəti Azərbaycanın qaz satışının və tranzit gəlirlərinin artırılması və öz strateji mövqeylərini gücləndirmək üçün imkan yaradacaqdır.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Cənubi Qafqaz qaz kaməri vasitəsilə Xəzər dənizinin enerji resursları region ölkələrinə və Avropaya nəql edilir. Transanadolu və Transadriatik qaz kamərləri isə enerji əməkdaşlığımızı

genişləndirərək Azərbaycanı Avropanın böyük təbii qaz təchizatçılarından birinə çevirəcəkdir.

Bununla yanaşı, tranzit imkanlarının reallaşması üçün böyük layihələr həyata keçirilməkdədir. Bu istiqamətdə Beynəlxalq Dəniz Limanının və gəmiqayırma zavodunun tikintisi, TRASECA və Şimal-Cənub dəhlizləri çərçivəsində magistral yolların yenidən qurulması, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsinin həyata keçirilməsi, son 10 il ərzində 6 beynəlxalq hava limanının istifadəyə verilməsi Azərbaycanı Avrasiya nəqliyyat dəhlizlərinin əhəmiyyətli halqasına çevirir. Həyata keçirilən iqtisadi siyasətin ən mühüm istiqamətlərindən biri xarici investisiyaların, qabaqcıl texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasıdır. Ölkədə bərqərar olmuş siyasi və makroiqtisadi sabitlik, investorların hüquqlarının etibarlı qorunması, əlverişli coğrafi mövqe, zəngin təbii ehtiyatlar, yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsi Azərbaycanı xarici investisiyalar üçün ən cəlbəedici ölkələrdən birinə çevirmişdir. Bu günədək Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə xarici dövlətlər arasında investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında 46 sənəd imzalanmışdır. Təxminən 2013-cü il ölkə iqtisadiyyatına 10,5 milyard dollar məbləğində xarici investisiya qoyulmuşdur. Əhəmiyyətlidir ki, bu investisiyaların yarısından çoxu qeyri- neft sektoruna yönəlmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatına yönəlmiş investisiyalar (mln.ABŞ dolları) Cədvəl 3.2

	1995 - 2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	1995- 2015
Cəmi investisiyalar	12473.7	4326.3	5922.8	7118.5	8300.4	12066.1	16222.0	13033.6	17591.4	21588.9	25777.3	28010.5	172432.0
Daxili investisiyalar	3354	955.3	1347.3	2225.3	3247.6	5391.8	9374.6	7565	9343.6	12915.0	15463.8	17469.6	88652.9

<i>Neft sektoru</i>	902.4	180.5	486.2	577.8	695.6	1114.7	1234.7	1048.8	1342.5	1489.0	1733.1	1956.7	12762.0
<i>Qeyri-neft sektoru</i>	2451.6	774.8	861.1	1647.5	2552.0	4277.1	8139.9	6516.2	8001.1	11426.0	13730.7	15512.9	75890.9
Xarici investisiyalar	9119.7	3371.0	4575.5	4893.2	5052.8	6674.3	6847.4	5468.6	8247.8	8673.9	10314	10540.9	83779.1
<i>Neft sektoru</i>	6105.3	3031.0	4109.6	4088.8	3714.0	4231.9	3359.0	2490.7	3624.9	4124.6	4584.8	5235.6	48700.2
<i>Qeyri-neft sektoru</i>	3014.4	340	465.9	804.4	1338.8	2442.4	3488.4	2977.9	4622.9	4549.3	5729.2	5305.3	35078.9

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi (www.economy.gov.az)

Ümumilikdə, 1995-ci ildən etibarən 2015-ci ilin sonundakı Azərbaycan iqtisadiyyatına 83,8 milyard dollar xarici investisiya qoyulmuş və bu vasitədən 35 milyard dollar qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür.

Qeyri-neft sektoruna birbaşa xarici sarmayələr üzrə ən böyük investorlar 26 faizlik payla Türkiyə, 16 faizlik payla Böyük Britaniya və 12 faizlik payla ABŞ olmuşdur. Azərbaycanda əsas kapitalla xarici investisiya qismində isə Böyük Britaniyadan 18 milyard, ABŞ-dan 7 milyard, Yaponiyadan 4 milyard dollar vəsait yatırılmışdır.

Hazırda ölkədə 6857 xarici investisiyalı müəssisə fəaliyyət göstərir. Bu şirkətlərin 36 faizi, yəni, 2464-ü Türkiyə, 8,3 faizi, yəni, 570-i Rusiya, 7,8 faizi, yəni, 541-i Böyük Britaniya mənşəli investisiyalar hesabına yaradılmışdır. Xarici şirkətlər eyni zamanda, Azərbaycanda dövlət əsaslı vəsait hesabına həyata keçirilən infrastruktur və digər layihələrdə podratçı və subpodratçı qismində fəal iştirak edirlər. Məsələn, Türkiyənin şirkətləri müqaviləyə əsasən 10,4 mlrd ABŞ dolları təşkil edən 153 layihəyə, Çexiyanın şirkətləri müqaviləyə əsasən 2 milyard dollar olan 6 layihəyə, Fransa şirkətləri müqaviləyə əsasən 1,8 milyard dollar olan 22 layihəyə cəlb olunmuşdur.

Davamlı iqtisadi inkişaf, maliyyə imkanlarının artması, özəl sektorun inkişafı Azərbaycanı eyni zamanda investisiya ixracatçısına çevirmiş, Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya, Monteneqro, Serbiya, İsveçrə və digər ölkələrə ahamiyyətli həcmə investisiya yatırılmışdır. Azərbaycan şirkətlərinin potensialı və peşakarlığı xeyli artmış, bir sıra ölkələrdə, o cümlədən Avropada mühüm infrastruktur layihələrinin icrasında özəl şirkətlərimiz aktiv fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Ölkəmizin beynəlxalq arenada formalaşmış müsbət imicinin digər göstəricisi də son dövrlər xarici ölkələrin özəlləşdirmə və investisiya layihələrində Azərbaycanın iştirakına dair dəvətlərin, eləcə də xarici dövlətlər tərəfindən ölkəmizə bu məqsədlə həyata keçirilən səfərlərin sayının artmasıdır.

"Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2015-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın icrasının ikinci ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda Prezident İlham Əliyevin verdiyi tapşırıqə uyğun olaraq, ticarət və investisiya fəaliyyəti sahəsində bizim başlıca vəzifəmiz məhsullarımızın yeni bazarlara çıxışını təmin etməkdən, dost ölkələrdə investisiya fəaliyyətini genişləndirməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə müntəzəm olaraq xarici ölkələrə səfərlər edilir, milli sargılar, biznes forumlar, görüşlər təşkil olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) xarici ölkələrdə Azərbaycanın investisiya mühitinin tanınması, xaricə ixracın təşviqi ilə əlaqədar bir sıra tədbirlər həyata keçirməkdədir. Təkcə 2014-cü ildə beynəlxalq tərəfdaşların iştirakı ilə 119-u ölkəmizdə, 77-si isə xaricdə olmaqla ümumilikdə 196 biznes forum, sargı, konfrans və digər işgüzar tədbirlər təşkil edilmişdir.

Bu tədbirlər sırasında 2014-cü ilin 23-24 iyun tarixlərində Qabalada keçirilmiş V Azərbaycan-Rusiya Regionlararası Forumu xüsusi vurğulanmalıdır. Rusiya Federasiyasının regional inkişaf nazirinin rəhbərliyi ilə 300 nəfərlik nümayəndə heyətinin, habelə Azərbaycanın rəsmi şəxslərinin və biznes

dairalarının iştirak etdiyi tadbira ümumilikdə 700-a yaxın şəxs qatılmış, müxtəlif mövzuları əhatə edən 8 "dayırmı masa" keçirilmiş, 11 sənəd imzalanmışdır.

İkitərəfli tədbirlərlə yanaşı, Türkiyə və Gürcüstanla birgə üçtərəfli, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının və Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Bankına üzv ölkələrin dövlət nümayəndələrinin və işgüzar dairələrinin iştirakı ilə çoxtərəfli biznes forumları da keçirilmişdir.

AZPROMO-nun Gürcüstanda nümayəndəliyi, ABŞ, Almaniya, Avstriya, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Böyük Britaniya və Rumıniyada təmsilçiləri fəaliyyət göstərir. AZPROMO indiyədək 36 ölkədən 67 xarici tərəfdaşla əməkdaşlıq haqqında anlaşma memorandumu imzalamışdır.

Cədvəl 3.3

	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2015
Cəmi xarici investisiya	37	92	4	8	8	10	10 540,9
Maliyyə kreditləri	22	26	69	3	3	3	2 655,8
Neft sənayesinə	13	54	3	2	3	4	4 935,2
Birgə və xarici investisiyalı	1	11	23	65	88	109	1041,0
Türkiyə	6,8	3	9	14	8	18	401,3
Niderland	-	-	1,2	16	17	18	141,6
ABŞ	2,1	1	2	4	7	9	24,4
İran	0,9	2,9	1,2	3,2	1	-	-
Almaniya	1,2	1,7	2	1	3	4	15,1
Rusiya	0,7	-	5,1	1	3	2	36,1
Böyük Britaniya	0,7	6,8	3	14	14	14	136,0
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	0,7	2,8	5,7	3	7	9	109,3
İsveçrə	1,2	-	0,5	1	2	7	18,2
Fransa	-	3	2,6	6,2	1	1	6,1
Kipr	-	-	0,2	1,6	-	6,6	5,4
Çin	-	-	0,2	3	-	6,7	5,7
İtaliya	0,1	-	4,6	1	-	2	21,3
Pakistan	-	-	-	-	-	-	-
Yaponiya	-	1	-	1,4	2,5	5,4	3,0
Digər ölkələr	0,5	5,3	2	3	20	18	117,5
Neft bonusu	-	-	1	2	1	2,0	2,4
Digər investisiyalar	-	-	163,4	1 225,0	667,7	1794,2	1 906,5

Xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (<http://www.stat.gov.az/>)

Ölkamızın iqtisadi uğurlarının xaricda geniş tabliğ edilməsi Azərbaycanın xarici siyasətinin vacib istiqamətlərindəndir. Bu məqsədlə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində qazanılan uğurlar, yaradılmış alverişli biznes investisiya mühiti, investisiya imkanları daha geniş tabliğ olunacaqdır. Bununla yanaşı, Azərbaycanın tranzit və turizm imkanlarının geniş təşviq edilməsi istiqamətində işlər aparılır.

TAP, TANAP, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihələri, Şimal-Canub, Şərq-Qərb magistral avtomobil yolları, yeni hava limanları, geniş turizm infrastrukturunu ilə bağlı təbliğatın aparılması Azərbaycanın artan tranzit və turizm imkanlarından xarici tərəfdaşların faydalanması işinə öz müsbət töhfəsini verəcəkdir.

Bununla yanaşı, qarşılıqlı investisiya fəaliyyətinin təşviq edilməsi istiqamətində işlər daha da gücləndiriləcəkdir. Bu, ilk növbədə, investorlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən investisiyaların qarşılıqlı qorunmasını, təşviqini, eləcə də ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasını nəzərdə tutan hüquq-müqavilə bazasının yaradılması işlərini əhatə edəcək.

Paralel olaraq, Azərbaycanda prioritet istiqamətlərə, xüsusilə sənaye parklarına, kənd təsərrüfatına, İKT, turizm və digər sahələrə xarici investisiyaların cəlb olunması təşviq ediləcək, müvafiq sahələr üzrə yeni texnologiyaların və rəqabətqabiliyyətli idarəetmə sistemlərinin tətbiqi istiqamətində işlər davam etdiriləcəkdir.

Azərbaycanın xaricdəki dövlət və özəl investisiyalarının müdafiəsi daha da gücləndiriləcək, iqtisadi maraqlarımıza cavab verən layihələrdə şirkətlərimizin iştirakının təmin edilməsi üçün tərəfdaş ölkələrlə bu sahədə əməkdaşlıq daha da genişləndiriləcəkdir.

İqtisadi əlaqələrimizin genişlənməsində xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən azərbaycanlı iş adamlarının bir araya toplanılması, fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və onların dəstəklənməsi məqsədilə müvafiq ölkələrdə azərbaycanlı iş adamlarının birliklərinin yaradılması da önəmli məsələlərdəndir. Artıq bir sıra ölkələrdə belə birliklər fəaliyyət göstərir və bu sahədə işlər davam etdirilir.

Makroiqtisadi sabitliyin qorunması, iqtisadiyyatın diversifikasiyasının davam etdirilməsi, biznes və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, dünya iqtisadi sistemina inteqrasiyanın sürətləndirilməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi, xarici ölkələrlə ikitərəfli əlaqələrin inkişafı müstəqil Azərbaycanın daha da qüdrətlənməsinə xidmət edəcək, ölkəmizin dünyada nüfuzunu daha da artıracaqdır.

Prezident İlham Əliyevin uğurlu daxili və xarici siyasəti nəticəsində dünyanın siyasi və iqtisadi məkanında öz layiqli yerini tutmuş, etibarlı tərəfdaşa, regionun siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzinə çevrilmiş Azərbaycan daha böyük nailiyyətlərə doğru inamla irəliləyir. Artıq indidən tam əminliklə demək mümkündür ki, əldə olunan bu nailiyyətlər və daha sürətli inkişaf üçün yaradılan müsbət şərait qarşıya qoyulan əsas hədəfin - Azərbaycanın inkişaf etmiş dövlətə çevrilməsi məqsədinin reallaşmasına əsaslı təminat yaradır.

Dövlət və ya hökumət rəhbərləri hər zaman ölkənin iqtisadi inkişafına töhfə verəcək qərarlar verərək xalqın tələbini əsas götürsələr də bu tələblə milli maraqlar arasında balans qurmağa çalışmalıdırlar. Məlum olduğu kimi, investisiya fəaliyyətinin başlıca məqsədi mənfəətdir. Hazırkı inkişaf mərhələsində ölkədə formalaşmış kifayət qədər gəliri olan həm individual sarmayədarlar (öz vəsaitindən investisiya qoyaraq mənfəət əldə etməyə çalışan investorlar), həm də institusional sarmayədarlar (digərlərinin vəsaitindən investisiya qoyaraq mənfəət əldə etməyə çalışan investorlar) üçün kapitalın mənfəət normasının yüksək olduğu müəyyən ölkələr alverişli investisiya mühitinə malik olduqları üçün cəlbəedici görünsələr də bu investisiya fəaliyyəti mütləq ümumi iqtisadi inkişaf doktrinası çərçivəsində xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının başlıca prinsipi olan milli maraqlarla, yəni xalqın mənafeyinin qorunması və milli təhlükəsizlik məsələlərinə əməl olunması prinsipi ilə, başqa sözlə, Azərbaycanın xarici investisiya siyasəti və xarici investisiya strategiyası ilə uzlaşdırılmalıdır.

Ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətində milli maraqların qorunması prinsipi ölkənin həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli iqtisadi əlaqələrinin tənzimində, habelə beynəlxalq sistemə qoşularkən ölkənin tutduğu və ya tutacağı mövqeyin müəyyənləşdirilməsində, həmçinin, ölkənin ən yaxın dostu və ya ən yaxın düşməni ola biləcək qonşu dövlətlərlə izlədiyi iqtisadi siyasətin başlıca prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynamaqla yanaşı, ölkələr arasında siyasi münasibətləri də tənzim edir. Buradan diskussiyaya çox açıq olan sual ortaya çıxır - ölkənin siyasi münasibətləri iqtisadi münasibətləri müəyyənləşdirir, yoxsa iqtisadi münasibətləri siyasi münasibətlərinin əsasını təşkil edir? Aralarında qarşılıqlı asılılıq və qarşılıqlı təsir münasibəti mövcud olan ölkə siyasəti və iqtisadiyyatının prioritetlərinin istənilən halda dövlət və hökumət rəhbərliyi tərəfindən müəyyənləşdirildiyini nəzərə alsaq, o zaman Azərbaycanın da artıq regionda Türkiyə, Rusiya, İran kimi nəhəng dövlətlərlə bərabər söz haqqına sahib olduğu bu dövrdə hökumət qarşısında duran əsas məsələlərdən birinin də milli maraqlar istiqamətində xarici iqtisadi fəaliyyət, o cümlədən potensial xarici investor olaraq xarici investisiya fəaliyyəti strategiyasının işlənilməsinin olduğunu deyə bilərik.

Strategiyanın əhatə dairəsinə xarici birbaşa investisiyalardan başqa ölkənin həm də beynəlxalq təşkilatlarda söz sahibi olması və dünyada nüfuzünün artması, habelə beynəlxalq investisiya layihələrində iştirak etməklə dünya iqtisadiyyatında güvənli tərəfdaş olaraq tanınması da daxildir. Bu səbəblə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ölkənin xarici investisiya fəaliyyəti müəyyənləşdirilmiş iqtisadi inkişaf konsepsiyasına uyğun təşkil olunmalıdır. Bu cəhətdə diqqət edilməsi tələb olunan digər məsələ ölkənin xarici investisiya fəaliyyətinin milli təhlükəsizliyinə xələl gətirməməsi, eyni zamanda mürəkkəb (qarışıq) münasibətlərin mövcud olduğu bu regionda investisiya fəaliyyətini təmin etmək üçün balanslaşdırılmış siyasətin yürüdülməsidir.

Azərbaycanın yerləşdiyi region həm geoiqtisadi, həm geosiyasi, həm də strateji baxımdan dünya üçün önəmli, eyni zamanda qarışıq və konfliktlərə açıq

region olduğu ucun Azərbaycan siyasi hayatında olduğu kimi, xarici iqtisadi faaliyyatında da balanslaşdırılmış siyasət yurudur. Azərbaycanın xarici sarmaye portfelinə diqqət edarsak, olkanın xarici investisiya siyasatının əsas prioritetlərinin Qafqaz və Qara Dənizi regionu (Türkiyə, Gürcüstan Ukrayna, Rumıniya) olmasına baxmayaraq Azərbaycanın Rusiya və Qazaxıstanda da aktiv şəkildə investisiya qoyan ölkə olması faktı bu balanslaşdırılmış siyasətin bir nümunəsidir.

Nəticə və təkliflər

Dünyanın geoiqtisadi strukturunun dərk edilməsinin əsasında yeni elm – geoiqtisadiyyat yaranmışdır. Geoiqtisadiyyat – hərbi güc tətbiq etmədən dünya iqtisadiyyatında əlverişli regional mövqelər (xammal və satışbazarları, nəqliyyat dəhlizləri) əldə etmək uğrunda geoiqtisadi müharibə və mübarizə haqqında elmdir.

Beləliklə, əgər ölkənin iqtisadi potensialı və ya onun müəyyən hissəsi coğrafi problemlərlə bağlıdırsa, onda geoiqtisadiyyat formalaşır. Geoiqtisadiyyat ölkənin iqtisadi gücü və onun coğrafi mövqeyi arasında qarşılıqlı əlaqəni tədqiq edən kompleks elm sferasıdır

Xəzər və Qara dənizləri arasında yerləşən və Mərkəzi Asiyaya "geosiyasi açar" olan Qafqaz indi də geosiyasi və geoiqtisadi aktiv zonadır və mühüm geostrateji rol oynayır

Şimal-Cənub və Qərb-Şərq geosiyasi oxlarının kəsişməsində yerləşən Qafqaz və Xəzər XXI əsrin əvvəllərində həm dünyanın, həm də bölgənin böyük dövlətlərinin mürəkkəb geosiyasi maraqlarının meydanına çevrilmişdir

Geoiqtisadi parametrlər üzrə qiymətləndirmə aparsaq Xəzər hövzəsindəki düşərgələrarası rəqabətin əsas hədəfləri ilk növbədə:

- Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatlarına sahiblənmək, yaxud onlardan istifadə sahəsində üstün mövqeyə malik olma;
- Hövzənin enerji resurslarının istehsalı və dünya bazarlarına çıxarmasında iştirak;
- enerji istehsalında istifadə edilən texnologiya və maliyyə vəsaitinə sahiblik, yaxud malik olmaq;
- hasilatın pay bölgüsü;
- bölgənin enerji ixracı marşrutlarının və nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin seçiminə təsir etmək və onların fəaliyyətinə nəzarət;

- neft-qaz istehsalı, istehlakı və ixracı sahəsindəki digər geoiqtisadi dividendlərə sahib olma və s. ibarətdir.

Bir sıra amilləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasını bölgənin geosiyasi və geoiqtisadi cəhətdən ən əhəmiyyətli və perspektivli ölkəsi hesab edirlər:

- əlverişli coğrafi, geosiyasi, geoiqtisadi, hərbi-geostrateji mövqe;
- yürütdüyü müstəqil daxili və xarici siyasəti;
- zəngin təbii ehtiyatlarını, maddi, mənəvi, əmək və insan resursları,
- Şərq-Qərb alternativ nəqliyyat-kommunikasiya, tranzit və enerji dəhlizlərinin yaradılması sahəsində yürütdüyü transmilli siyasət və tutduğu düzgün mövqe;
- daxili ictimai-siyasi sabitliyi təmin etməsi, demokratik dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, bazar iqtisadiyyatı quruculuğu prinsiplərini rəhbər tutması;
- son on ildə nail olduğu dinamik sosial-iqtisadi inkişafı və gələcək inkişaf potensialı

Geosiyasi və geoiqtisadi xarakteristikanın əsas dəyər ölçüləri kimi çıxış edən bu amillər həm ölkənin dinamik inkişafını, beynəlxalq aləmdəki yeri və rolunu, həm də ikitərəfli və çoxtərəfli tərəfdaşlıq dəyərini şərtləndirir. Son illər Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri ölkəmizin beynəlxalq aləmdə mövqeyinin daha da möhkəmlənməsi, ən nüfuzlu təşkilatlarda layiqincə təmsil olunması, siyasi sahədə böyük nailiyyətlərin qazanılması və digər uğurlarla zəngin olmuşdur. Dünyada böhran proseslərinin hələ də davam etməsi, hətta qabaqcıl ölkələrin ciddi maliyyə problemləri ilə üzləşməsi fonunda Azərbaycanın davamlı iqtisadi inkişafı, quruculuq işlərinin geniş vüsət alması, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətlənməsi son illərin nailiyyətlərini səciyyələndirən əsas amillərdəndir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "Regionun siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzinə çevrilən, dinamik və hərtərəfli inkişaf edən Azərbaycanın iqtisadi qüdrəti və fəal xarici

siyasəti beynəlxalq aləmə daha sıx integrasiyanı, ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin möhkəmlənməsini təmin etmişdir". Şübhəsizdir ki, bu uğurlara ümummilli lider Heydər Əliyevin inkişaf strategiyasına əsaslanan düşünülmüş və uzaqgörən siyasət nəticəsində nail olmaq mümkün olmuşdur. Ölkəmiz son 10 ildə, yəni, tarix baxımından qısa müddət ərzində sıçrayışlı iqtisadi inkişafa nail olmuş, bütün sahələrdə köklü islahatlar apararaq mərkəzləşdirilmiş planlı sistemdən bazar iqtisadiyyatına keçidi başa çatdırmış, böyük transmilli layihələrin təşəbbüskarı və aparıcı iştirakçısı olmuş, kosmosa peyk çıxaran dövlətlər sırasına qoşulmuş, yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu gün ölkəmiz cənab Prezidentin qeyd etdiyi kimi, " ...bu, mürəkkəb regionda bir sabitlik adasıdır və təbii ki, bu da davamlı iqtisadi inkişafın başlıca amillərindən biridir".

Hazırda Yeni Dünyanın yeni qaydalarla tənzimlənməsi şəraitində geoiqtisadi siyasətin bütün potensialı milli və regional iqtisadi mənafeələrin uyğunluğunun dünya miqyasında müdafiə olunmasına yönəldilməli, bütün siyasi və iqtisadi diplomatiyanın hərəkətverici qüvvəsinə çevrilməlidir. Bu mənada, Qafqazla, xüsusən, Cənubi Qafqaz regionu ilə bağlı yeridilən geoiqtisadi siyasət diqqəti cəlb edir. Hazırda Azərbaycanın iqtisadi diplomatiyası geoiqtisadiyyat konsepsiyasını hazırlayarkən özünün milli iqtisadi mənafeələrini dəqiq və hərtərəfli dərk etməli və belə bir mühüm prinsipdən çıxış etməlidir: milli iqtisadi mənafeələr yalnız başqa tərəfin milli iqtisadi mənafeələrinə qarşılıqlı hörmət şəraitində uğur qazana bilər. İndiki geoiqtisadi vəziyyətdə Azərbaycanın milli iqtisadi mənafeələrinə aşağıdakıları da daxil etmək olar:

- ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası və onun qorunmasını təmin etmək;
- bazar iqtisadiyyatının inkişafını və onun regional integrasiya proseslərinə qoşulmasını sürətləndirmək;
- respublikada siyasi sabitliyin daha da möhkəmləndirilməsi və iqtisadi islahatların dönməzliyinə təminat verən siyasi və iqtisadi demokratiyanı

inkişaf etdirmək;

– Azərbaycan iqtisadiyyatının yeniləşən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində fəal və tam hüquqlu iştirakını təmin etmək.

Malumdur ki, bu gün Azərbaycan onunun geoiqtisadi mövqeyinə görə bir çox ölkələrin, daha daqiq deyilsə, ABŞ, Rusiya, İran və Türkiyə kimi dövlətlərin siyasi-iqtisadi maraqlarının toqquşduğu bir bölgəyə çevrilmişdir. Geoiqtisadi məkanda milli iqtisadi mənafelər balansının obyektiv qiymətləndirilməsi baxımından xarici tərəfdaşlarla sabit iqtisadi əlaqələrin yaradılmalıdır. Bunu əsas götürərək ölkəmizdə milli iqtisadi mənafelər baxımından xarici iqtisadi siyasətimizin aşağıdakı istiqamətlərini göstərmək istərdik:

– Geoiqtisadi baxımdan MDB dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələri normal saxlamaq son dərəcə vacibdir. İki əsrə yaxın əvvəlcə Rusiya imperiyasında, sonra isə keçmiş SSRİ-nin tərkibində yaşamış Azərbaycan üçün bu, olduqca həyati tələbatdır. Unudulmamalıdır ki, türk dünyası dövlətlərinin böyük əksəriyyəti MDB məkanında yerləşir;

– “İpək yolu”nın üstündə yerləşən, zəngin təbii ehtiyatları olan Azərbaycan Avropa dövlətlərinin iqtisadi maraqlarından faydalanmağın yollarını axtarmaq istiqamətində geostrateji araşdırmalar aparmalıdır;

– ABŞ-ın Qafqaz regionuna, xüsusilə, Azərbaycana strateji nüfuz bölgəsi kimi baxdığını və Azərbaycan gerçəkliyinə artan iqtisadi marağını nəzərə almaq olduqca vacibdir;

– Azərbaycan özünün milli iqtisadi mənafələrini Şərq xarici iqtisadi siyasətinə istiqamətləndirməlidir. Asiya və Afrikanın islam dövlətləri ilə intensiv iqtisadi əlaqələr saxlanılmalıdır. Güclü Azərbaycanın formalaşması onun müasir geoiqtisadi reallıqlarını düzgün nəzərə alan yetkin milli iqtisadi mənafələrindən, onların reallaşması mexanizmindən çox asılıdır.

Azərbaycanın milli iqtisadi mənafələrinin həyata keçirilməsi, geoiqtisadi inkişaf səviyyəsində uğur qazanmasının əhəmiyyəti daha çox müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlər səviyyəsində üzə çıxır. Bu mənada, ölkəmizin geoiqtisadi

inkişafını özündə əks etdirən neft strategiyası milli iqtisadi mənafehlərlə yanaşı, koalisiya(dövlətlərarası) mənafehini də özündə əks etdirir. Bu da ölkənin milli iqtisadi mənafehlərinin nəinki bu gün və sabah, habelə yaxın və uzaq perspektivdə reallaşması diapazonunu genişləndirir. Belə şəraitin özü ölkənin iqtisadi diplomatiyasının formalaşmasına və inkişafına yol açır. Təsadüfi deyil ki, 1994-cü ildən etibarən Azərbaycanda “neft diplomatiyası” deyilən anlayış özünə geniş yer tapdı. Belə diplomatiya nəticəsində Azərbaycan lider-dövlət mövqeyi əldə etdi, regionda güclü geoiqtisadi inkişafa nail oldu. Azərbaycan iqtisadiyyatının tam təkrar istehsal sistemi kimi bütünlükdə xarici iqtisadi əlaqələrə, ayrılıqda isə geoiqtisadi inkişafa uyğunlaşdırılması milli iqtisadi mənafehlərin reallaşmasının mühüm təzahürüdür. Burada geoiqtisadi və beynəlxalq rəqabətə girmək, milli iqtisadiyyatımızın dünyanın ÜDM-də bir qədər çox xüsusi çəkiyə malik olması əsas məqsəd hesab edilir. Bu vəziyyət geoiqtisadiyyatda və bütünlükdə dünya iqtisadiyyatında Azərbaycanın hansı üstün statusla çıxış etməsi öz ifadəsini tapa bilər. Sözsüz ki, belə analitik baxış, ilk növbədə, geoiqtisadiyyat səviyyəsində özünü göstərməlidir. Geoiqtisadiyyat səviyyəsində Azərbaycan iqtisadiyyatının integrasiyalaşma motivləri ölkənin biznes strukturları timsalında öz ifadəsini tapa bilər. Belə motivləşmənin reallaşması ayrı-ayrı subyektlərin deyil, yalnız bütünlükdə milli iqtisadiyyatın vəziyyətinin ümumi səviyyəsi ilə əlaqədar ola bilər. Bu mənada, respublikanın təsərrüfat subyektlərinin motivləri və stimulları həmin subyektlərin ifadə etdirdikləri dövlətin geoiqtisadiyyat prosesi ilə birbaşa əlaqələndirilir.

Regional və qlobal miqyasda ölkənin iqtisadi inkişafının müqayisəli üstünlüyü geoiqtisadiyyatda həmin ölkənin müasir integrasiyalaşma motivlərinin əsaslarından birinə çevrilir. Burada milli iqtisadiyyatın mikro subyektləri (firmalar, şirkətlər, korporasiyalar) beynəlxalq miqyasda böyük nailiyyətlər qazanırlar. Bütünlükdə milli iqtisadiyyatda müasir integrasiyalaşma motivləri xarici iqtisadi əlaqələr vasitəsi ilə milli iqtisadi mənafehlərin reallaşması imkanlarını gücləndirir, ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. A.Ş.Şəkərəliyev . Dünya iqtisadiyyatı və Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. B., 1999.
2. Bayramov Ə.İ. Regional iqtisadi integrasiya: nəzəriyyə və praktika. Bakı. 1997
3. Valiyev D. Ə. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın beynəlxalq aləmə integrasiyası: təmayillər , problemlər, perspektivlər. Bakı, 2005
4. Vəliyev D. Ə. Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata integrasiyası. Bakı, 2008
5. Vəliyev T.S., Babayev Ə.R., Meybullayev M.X. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, 2001
6. D.Valiyev. Beynəlxalq iqtisadiyyat. B.,1997
7. C.H.Kərimov, C.A.Hüseynov. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər (mühazirə toplusu). Bakı. Azərnəşr – 1998.
8. Ə.Həsənov. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik Bakı. 2005.
9. A. N. Abbasbəyli, “Müasir beynəlxalq münasibətlər və qloballaşma”, dərslik, Bakı, 2007
10. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu, “Qloballaşma mühitində milli iqtisadi inkişaf modelin: formalaşması və inkişafı problemləri”, monoqrafiya, Bakı, 2010
11. Arif Şəkərəli oğlu Şəkərəliyev, “Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər”, monoqrafiya, Bakı, 2009
12. “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”, elmi məqalə / http://azerbaijans.com/content_730_az.html
13. Həsənov Ə., “Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti“, Bakı, 2005
14. Kərimov Ə. İ., Kərimov C. Ə., “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”, Bakı, 2006

15. Zahid Məmmədov, “Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələri”, Bakı, 2004
16. Həsənov Ə., Geosiyasət. Dərslik, Bakı 2014
17. Kərimli İ., Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafeələr problemi. Azərbaycanın Vergi jurnalı. 3/2012. Səh.131-144.
18. STRATEJİ TƏHLİL, Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinə, beynəlxalq münasibətlərə dair analitik jurnal, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Say 7-8, 2015
19. AZERBAIJAN FOCUS, Beynəlxalq münasibətlərə dair jurnal, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi 2010
20. Уткин А.И. “Глобализация: процесс и осмысление”, Москва, 2001
21. Кочетов Г.Г. “Геоэкономика. Освоение мирового геоэкономического пространства”. Москва, 2010
22. Дергачев В. “Геоэкономика”. Киев. 2002
23. Гаджиев Ш.Г. “Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития”. Киев, 2000.
24. Сапир Е.В. “Геоэкономическое измерение локальных систем: теория и методология глобально-локального анализа”. Ярославль, 2004.
25. Хасбулатов И.Р. “Мировая экономика и международные экономические отношения”. Москва, 2006.
26. А.С.Булатов, “Мировая экономика”. Учебник. М.,1999
27. А.Н.Маркова, Г.Б. Поляк. “История Мировой экономики”. М.,1999
28. В.М.Кудров, “Мировая экономика”. Учебник. М.,1999
29. В.К.Ломакин, “Мировая экономика”. Учебник. М.,1998
30. К.А.Семенов, “Международные экономические отношения”. Учебник. М.,1998

31. Николаев Артем Георгиевич, «Современные тенденции экономического сотрудничества стран Азиатско-тихоокеанского региона», диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Москва, 1999
32. А. Смит, «Исследование о природе и причинах богатства народов», Соцэкгиз, Москва, 1962
33. В. Буглай, «Доктрины наднационального регулирования экономических отношений», Москва, 1984
34. Дж. К. Гэлбрэйт, «Экономические теории и цели общества», Москва, 1976
35. Т. А. Фролова, «Теории международной торговли», Таганрог: ТРТУ, 2005 / http://www.aup.ru/books/m175/1_3.htm
36. Эклунд К., «Эффективная экономика: Шведская модель», Москва, Экономика, 1991, Гл.7 «Парадокс Леонтьева», статья / <http://mirovaja-ekonomika.ru/paradoks-leonteva/>
37. «Конкурентный ромб» М. Портера, статья / http://www.e-reading.link/chapter.php/103771/20/Ron'shina_Nosova_Mezhdunarodnye_ekonomicheskie_otnosheniya_konspekt_lekciii.html
38. Steve Suranovic, “International Trade: Theory and Policy”, article / http://catalog.flatworldknowledge.com/bookhub/28?e=fwk-61960-ch05_s06
39. А. Алексеева, «Новая волна богатства», Эксперт, 2008, № 2 (591)
40. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər” kafedrası. AZ1001. Bakı, İstiqlaliyyət, 6 i.karimli@aseu.az
41. Stiqlitz C.E. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Bakı: 2004
42. Экономическая и национальная безопасность. М.: 2004
43. İ.Kirimli.Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafeələr problem, Azərbaycanın vergi jurnalı. 3/2012, səh 131-144

44. Şükürov A.M., "Qloballaşmış cəmiyyətlər: dünən, bu gün və sabah", Bakı—2006, s.114
45. Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Maliyyə qurumları ilə əlaqələrinin müasir vəziyyəti. AR İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi SKMF
46. Edward Luttwak. From Geopolitics to Geo-economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce.// The National Interest. 1990 .
47. www.stat.gov.az
48. www.cbar.az
49. www.azstat.org
50. www.mfa.gov.az
51. www.economy.gov.az
52. www.sam.az

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена исследованию геоэкономических аспектов внешнеэкономической политики Азербайджана. В этих целях в первой главе диссертации анализируются роль международного разделения труда в формировании внешнеэкономических отношений. Показываются общие аспекты внешнеэкономической стратегии страны в условиях глобализации и роль модели геоэкономического развития при защите национальных интересов.

Во второй главе раскрываются реальные геоэкономические интересы глобальных и региональных центров силы в регионе, исследованы геоэкономические позиции и основные направления внешнеэкономической доктрины Азербайджана. Дана оценка геоэкономического положения Азербайджана.

Третья глава диссертации посвящена комплексному изучению внешней торговли страны, реализуемых транснациональных проектов и инвестиционного сотрудничества и их роли в повышении геоэкономического лидерства Азербайджана.

На основе проведенного анализа обосновываются ряд концептуальных положений и выводов.

Summary

The dissertation work is devoted to investigation of geo-economic aspects of foreign policy of Azerbaijan. In the first chapter includes: the objective of the international division of labor as the basis of international economic relations; The theoretical approaches to the country's foreign economic strategy in the context of globalization; Protection of national interests in economic development model

The second chapter includes : disclosed the real geo-economic interests of global and regional centers of power in the region studied geo-economic position; assessment of geo-economic position of Azerbaijan; the current state of participation in the global economy of Azerbaijan

The third chapter examines the Azerbaijan's economic development strategy and its implementation in the process of globalization trends and geo-economic interests to invest in the realization of transnational projects and cooperates

On the basis of the analysis substantiates a number of conceptual propositions and conclusions.

REFERAT

Müasir dünya iqtisadiyyatında köhnəlmiş geosiyasət modeli öz mövqelərini tədricən itirərək yerini beynəlxalq münasibətlərin yeni konseptual modelinə-geoiqtisadiyyata təhvil verməkdədir. Yeni texnologiyalar,yeni çağırışlar və yeni imkanlar əsri hesab edilən XXI əsrdə çoxlu sayda ölkələr artıq dünya məkanında öz mövqelərini, bu və ya digər integrasiya qruplaşmalarında iştiraklarını resursların, gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsü, rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi kontekstində nəzərdən keçirirlər.Dünyanın geoiqtisadi strukturunun dərk edilməsinin əsasında yeni elm – geoiqtisadiyyat yaranmışdır.Geoiqtisadiyyat – hərbi güc tətbiq etmədən dünya iqtisadiyyatında əlverişli regional mövqelər (xammal və satışbazarları, nəqliyyat dəhlizləri) əldə etmək uğrunda geoiqtisadi müharibə və mübarizə haqqında elmdir.

Beləliklə, əgər ölkənin iqtisadi potensialı və ya onun müəyyən hissəsi coğrafi problemlərlə bağlıdırsa, onda geoiqtisadiyyat formalaşır.Geoiqtisadiyyat ölkənin iqtisadi gücü və onun coğrafi mövqeyi arasında qarşılıqlı əlaqəni tədqiq edən kompleks elm sferasıdır. Bununla yanaşı, o mikro və makro səviyyələrdə davamlı inkişafı təmin etmək üçün təbii və insan resurslarından effektiv istifadə üsullarını öyrənir.

Fikrimcə, bu yanaşma, faktiki olaraq, müstəqil Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyası və siyasətində də daha parlaq nəzərə çarpır və effektiv surətdə tətbiq edilir.Milli maraqların yüksək səviyyədə təmin olunduğu effektiv geoiqtisadi strategiya sayəsində Azərbaycan regional liderə,mühüm regional investora çevrilmiş, ölkəmizin geoiqtisadi əlaqələrinin dərəcəsi artmışdır.Çoxvektorlu regional iqtisadi integrasiya siyasəti nəticəsində geoiqtisadi əlaqələrimizin coğrafiyasının şaxələnməsi, müvafiq olaraq geoiqtisadi nüfuzumuzun arsenalını gücləndirir.Bu nöqtəyi-nəzərdən xarici iqtisadi siyasətin formalaşdırılmasında geoiqtisadi amillərin araşdırılması aktual tədqiqat vəzifələrindəndir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının öyrənilməsi və bu kontekstdə iqtisadi siyasətin perspektivlərinin araşdırılmasından ibarətdir. Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün tədqiqat işi qarşısında aşağıdakı konkret vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Qloballaşma və geoiqtisadi inkişaf modelinin nəzəri-konseptual əsaslarının təhlil edilməsi;
- Qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqlarının təhlil edilməsi;
- Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyinin qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycanın qlobal iqtisadi proseslərdə iştirakının mövcud vəziyyətinin araşdırılması;
- Azərbaycanın xarici iqtisadi inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması istiqamətləri, həmçinin geoiqtisadi maraqların reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığının təhlil edilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində Azərbaycanın xarici iqtisadi inkişaf strategiyasının geoiqtisadi parametrləri sistemli şəkildə təhlil edilmiş və geoiqtisadi amillər kontekstində bu strategiyanın perspektivləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası. Mövzu ilə əlaqədar yerli və xarici tədqiqatçıların məqalələrindən, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin və Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabat materiallarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələrindən Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasının işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və xülasədən ibarətdir.

Birinci fəsildə Beynəlxalq Əmək Bölgüsünün beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin obyektiv əsası kimi xüsusiyyətləri, qloballaşma şəraitində ölkənin xarici iqtisadi strategiyası ilə bağlı nəzəri yanaşmalar və geoiqtisadi inkişaf modelinin milli maraqların qorunmasında rolu araşdırılmışdır.

İkinci fəsildə Qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqları, Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyi, Azərbaycanın qlobal iqtisadi proseslərdə iştirakının mövcud vəziyyəti tədqiq edilmişdir.

Üçüncü fəsildə Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf modelinin əsas istiqamətləri, Qloballaşma prosesində Azərbaycanın xarici iqtisadi inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması istiqamətləri, geoiqtisadi maraqların reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığı təhlil edilmişdir.